

ԳԱՐԵԳԻՆ ՆԺԴԵՅ

ՄԵԾ ԳԱՂԱՓԱՐ

(ՆՈՐԱՅԱՅՏ ՄԱՍՈՒՆՔՆԵՐ)

Հրատարակիչ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ
ՀԱՆՐԱՊԵՏԱԿԱՆ
ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆ

Երևան 2003 թ.

Վերջերս ԳԳ կառավարության կողմից հնարավորություն ընձեռնվեց ուսումնասիրելու Պլովդիվի Իվան Վազովի անվան ֆաղափային գրադարանում տպագրված «Ռազմիկ», «Նոր Արաբս» եւ այլ հայկական թերթերի հավաքածուները, որոնք հայաստանյան գրադարաններում բացակայում էին:

Արդյունքում ի հայտ եկան Գարեգին Նժդեհի, Հայկ Ասատրյանի եւ այլոց բազմաթիվ մեզ համար նոր եւ արժեքավոր նյութեր:

Սույն գրքույկում ներկայացված են այդ դարբերականներում հայտնաբերված Գարեգին Նժդեհի իմաստասիրական, գաղափարա-ֆաղափական բնույթի նյութերը, Ցեղակրոն կազմակերպության սկզբունքներն ու դավանանքը ներկայացնող երկու փաստաթուղթ, ինչդեպ նաեւ

ԳԳ կառավարության օժանդակությամբ ձեռք բերված երկու ձեռագիր տետրակ («Մեսադոլիսիկա. Պատմության փիլիսոփայությունը» եւ «Երջանկության դրոբլետը»):

ԲԱՆՏԱՐԿԵԱԼՆԵՐԸ

*Փաճիկ այն ոգիներին, որոնք
լսեցին ժամանակի, դաստիարակման եւ
իրենց ազգի ձայնը ու գործի աստարտզ իջան...*

Բանասրկեալները

Ուլիճը են այդ բանտուած ոգիները:

Եթէ այդ հարցը առաջարկեմք ճերմակ Ձարին կամ Կարմիր Սուլթանին, նրանք «աւազակ» եւ «մարդաստղան» անուններով կը մկրտեն նրանց: Այո՛, նրանք, բանասրկեալները, Ազատութեան աւազակներն են, որոնք ուզեցին Ազատութիւն եւ Արդարութիւն գողանալ իրենց հրատանջ Ազգի համար:

Նրանք յանդգնեցան փորել Հայու ձեռքն ու ոտքը կաշկանդող բռնութեան շղթաները:

Նրանք, Հայու ազատութեան աստեղները, ցոյց տուեցին բռնակալներին, թէ Հայը այլեւս արցունքի գետեր չէ թափում, այլ՝ բողբոջում է, որի ձայնից դողում են սիրանները իրանց շրիմների խորքերում, ցոյց տուեցին, թէ Հայը այլեւս չէ բախում, այլ՝ փրում է Ազատութեան դարձանակները:

Այդ բանտուած ոգիները անվախօրէն Ռուսիայի Ձարին «Պրոկուրուս» անունով կնքեցին, երբ նա հրամայեց իւր կողակներին տաղարներով ջախջախել Էջմիածնի դռները, նրանք էին, այդ Հայու անկախութեան Կարապետները, որոնք փորձեցին ջախջախել այն բռնակալների գլուխները, որոնց մէջ յղացաւ հայկական ընդհանուր կոտորածի միտքը:

Վերջապէս, այդ բանասրկեալները այն ըմբոս ոգիներն էին, որոնք բարձրացնելով իրենց ձայնը, այսպէս խօսեցին.

-Բռնակալներ, ամեն մի ազգ, ինչպէս եւ Հայը, նման է մի նորածին մանուկի, որը օրերի ընթացքում ազատում է ծնողական կառնամեղքից: Ի՞նչ կը նշանակէ բռնութեան մագիլների մէջ խեղդել մի ազգ եօթն հարիւր տարի, ի՞նչ կը նշանակէ մանուկին օրորոցի մէջ դառնել միմեծ գերեզմանի սեւ տախտակը

Սիւնայն բանասրկեալները, որոնց մէջ խօսեց Ազատութեան, Արդարութեան ու Վրէժի ձայնը: Եւ նրանք վճռեցին դարձել Յեղափոխութեան Կարմիր դրօշը ու նամուսով դրօշի տակ մեռնել, քան թէ բենամուս ապրել, սողալով բռնակալների առաջ եւ լիզելով բռնութեան անարգ շղթաները: Եւ նրանք աստարտզ իջան, ցցած իրենց դրօշը, գործեցին եւ ընկան Ձարի ու Սուլթանի դրած թակարդների մէջ:

Ու այսպէս, իրենց կարմիր գործունէութեան համար, բանտուած այդ խռովարար ոգիները Ռուսիայի եւ Տաճկաստանի զնդանների մէջ

Աղբում են բանասրկեալները նեղ ու խոնավ բանտերի մէջ ու Ազատութեան ու Վրէժի ոգին աճում է նրանց սրտի մէջ, եւ եթէ շուտով հասնին Ազատութեան ալիքները եւ փորեն նրանց բանտերի դռները, այն ժամանակ դիտարկեմք թունաւորուի բռնակալների կեանքը:

Բայց աւա՛ղ, այդ կարմիր բանասրկեալների տասնեակից միայն մէկն է ազատում, իսկ միւսները՝ Ռի, մութ գիշերին հարցէ՛ք, որովհետեւ նա է տեսնում, երբ գահին հաւատարիմ կողակի սուլմը հնձում է բանտի դռների մէջ տասնեակ բանտուածների կեանքերը: Պետերբուրգի մօտով վազող գետակին հարցէ՛ք, որովհետեւ նա է տեսնում ու խեղդում դիակները կիսախողխող

Ի՞նչ են կտակում հայ բանասրկեալները, երբ Ձարիզմից եւ Սուլթանիզմից ծնած մահը մօտենում է նրանց:

Թող ամբողջ անկեղծ հայրենասէրի անունը, կեցցէ Յեղափոխութիւնը՝ կեցցէ՛ Միութիւնը

Այդ մարտիրոսները կարողանում են միայն այդքան կարճ խօսել, որովհետեւ ֆալազը շուտ կաշկանդում է նրանց լեզուները:

Յաւերժական փաճիկ այդպէս կտակողներին:

Յարգանք այդ Միութեան

Որովհետեւ միայն Միութեան դարձած ձեռքը կարող է բանալ մեզ համար հայու Ազատութեան դարձանակները, միայն Միութեան ձեռքի տաղարը կարող է փորել այն զնդանների դռները, որոնց մէջ բանտուած են մեր եղբայրները:

Ուրեմն, Անդրամիկի եւ Մուրադի ձեռքերը թող դարձնեն միանալու համար:

Դէ՛, թող բարձրանան այդ ձեռքերը, դաստիարակման եւ համբուրելու:

Եւ եթէ Միութեան Աստուածը զոհ է դառնալու, ահա՛, հայրենակիցներ, ծաղիկ կեանքի զոհի սեղան բարձրացուցէ՛ք:

«Ռազմիկ», Պլովդիվ (Ֆիլիպք), 1907 թ., թիւ 132

ՕՐԵՐԻ ՕՐԸ

Նախնի իմաստասերներից Թաղեսը սովորութիւն ունէր ամեն տարի «Շնորհ» մատուցանել Աստուծոյ, քանզի նախ ծնած է բանաւոր եւ ոչ անբան, երկրորդ որ ծնած է յոյն եւ ոչ բարբառու»։ Մենք Թաղեսաբար նոյնը կատարենք ամեն օր, նախ որ մեր երջանիկ սերունդի օրով տեղի ունեցաւ Մայիս 28-ի դատարանական ակտը - հայ ժողովրդի քաղաքական յարութիւնը, եւ ապա որ մենք կը դատարանենք Հայութեան այն արի եւ անձնուրաց մասին, որի գերմարդկային ճիգերի շնորհիւ միայն դարերի սրկութեան ճահճից այնքան դիւցազնօրէն բարձրացաւ մեր Ազգը եւ արժանաբար տեղ գրաւեց օրուայ դէպքերի կողմին։

Բարոյական կորովի եւ ողբերգութեան աղբիւրներով այնքան հարուստ եւրոպական ժողովուրդներէն մէկը ամեն տարի ծունկի կու գայ իր անկախութեան եւ փառքի ճանապարհին ընկածների հողաթմբի առաջ եւ կը խորհրդածէ։ Ամեն տարի նա կը հաւաքէ հայրենի եւ օտար դաւաճում ընկած իր որդիների նշխարները եւ իրեն յասուկ վեհութեամբ կը թաղէ իր հաւաքական սրտի եւ գիտակցութեան մէջ։

Մի ուրիշն այդ ժողովուրդներից իր ճերմակ մարմարիոնն ունի, որով կը ճգնի գեղեցկացնել մահը իր որդիների համար։

Երրորդն ունի իր ամենամեայ երկվայրկեանի դադարը, երբ բեւեռէ բեւեռ տարածուած իր դէպքերէն եւ գաղութների մէջ կանգ կ առնէ կեանքը, երբ ազգեր եւ ազգիմ մտնով կը ծնրադրեն ու կը խոկան մի նուիրական հողաթմբի առջեւ։

Որքան վեհ, այնքան իմաստուն արար։

Ժողովուրդները կը ծնրադրեն, որովհետեւ խորապէս կը գիտակցին, որ եթէ չընդունին, թէ կայ մի բան բարձր իրենցից, բարձր իրենց առօրեայ շահերից եւ ապրումներից - իրենց մէջ ոյժ չեն գտնի բարձրանալու միջնէ գերագոյն ըմբռնումն ու զգայունութիւնը - կարողութիւններ, որոնք կը հարիւրադասեն ժողովուրդների բարոյական կորովը։

Կը ծնրադրեն ժողովուրդները շեշտելով իրենց կուլտուրականութեան հետ եւ իրենց դաւաճումները դէպ իրենց մեծութեան ու երջանկութեան համար ընկածները։

Իսկ կը խորհրդածեն, կը խոկան նորանոր ճամարութիւնների մասին, որոնցմով գինուած նրանք կը դառնան ու կը մնան մեծ եւ անդաւր։

Ոյժ է ճամարութիւնը։ Չկայ ոյժ առանց ճամարութեան։ Չկայ փրկութիւն առանց ոյժի։ Գերմարդկայիններ որոնցմով այնքան ուժեղ են եւրոպական ժողովուրդները։ Գերագոյն ոյժեր, որոնցմով այնքան աղբաւ է մեր կեանքը։ Այդ ոյժ ճամարութիւնները եւ կան, եւ չկան մեզանում։ Չկան աստեղ - եւ ճիշտ է, որ չկան - այլապէս այն դիտելի ազգովին, ինչ որ ենք այսօր։

Չկան, եւ դրա համար էլ ուղեկորոյսները, դարձընթաց եղածներն ու բարոյալուծածներն այնքան տաս են մեր իրականութեան մէջ։

«Գերմարդկայինները դիտելի սովորել,- ասել է Արեւելի իմաստուններից մէկը,- եթէ նրանք գրուած են անգամ դասերի վրայ»։

Սովորենք եւ գործարենք որոշ փրկարար ճամարութիւններ։ Վերադարձնենք մեր ցեղի հոգու մէջ այդ գերագոյն ոյժերը որոնք ազգ չկորչելու համար։

Մեր նկատմամբ մեղաւոր է եւ մարդկութիւնը, բայց անմեղ չենք եւ մենք։ Մերն է մեղքի մեծ բաժինը, քանզի մեր ձեռքին է բանալին այն բոլոր դրութիւնների, որոնց մէջ կ ուզէինք եւ կարող ենք լինել, քանզի մենք ենք մեր քաղաքական բախտի ճարտարագետը։

Օտարն է մեղաւոր, որ մեզանում դեռ այնքան մեծ է թիւն այն հայ անհասների, ընտանիքների եւ խմբակցութեանց, որոնց համար Մայիս 28-ը դեռ շարունակուած է մնալ որդէ մի «բացակայող Աստուածութիւն»։

Ո՞վ է ստիպում մեզ չլինել հայրենադատ։ Ո՞վ կարող է խլել մեզանից անկախ հայրենիքի սրբազան գաղափարը։ Ո՞վ կարող է ինքնամուսաւագումի գոհ դարձնել մեզ, երբ գիտենք, թէ գիտակցական սրտիկի եւ յանցագործի մէջ չկայ տարբերութիւն, երբ կը զգանք, թէ երկարատեւ ու ծանր հոգեվարժ է անհայրենիք գոյութիւնը։

Ո՞վ կարող է դաժանեցնել, որ հայը որ կը զբաղուի վաճառականութեամբ, հայը որ կ ուսանի, հայը որդէ բանուր, հայը որ կը մտակէ հողը, հայը որ կ ուսուցանէ, հայը որ զենք կը կրէ - ո՞վ կարող է ստիպել, որ այդ բոլորը չլինեն անելի, քան այն, ինչ որ են։

Ո՞վ եւ ի՞նչ կարող է այդ բոլորին զրկել եւ հղաւթ, եւ արի, եւ հայրենամուտ լինելու ազատութիւնից։

Մեր հոգուց դուրս կա՞յ մի չար ոյժ, որը կարողանար մեզ թուլութեան դասադասել, երբ խորապէս գիտակցել ենք, թէ թուլութիւնը անբարոյականութիւն է եւ մահ։

Ռ՞վ եւ ի՞նչը, վերջապէս, կարող է արգիլել բոլորին եւ ամեն մէկին իրենց կեանքի գերագոյն հարցը դարձնելու [], որ բոլորն ու ամեն մէկը յաճախ եւ յաճախ հարց տան իրենց, թէ «Ի՞նչ ձեռով կարող եմ էլ ակելի օգտակար լինել Հայրենիքի»:

Կա՞յ, մեզմից դուրս գոյութիւն ունի՞ այդ սեւ ոյժը թե՛նամի միայն մեր ցեղին եւ նրա բախտին:
-Չկայ մեզմից դուրս, կայ մեր հոգու մէջ:

* * *

Արե՛տօ՛ս օսա՞րն է մեղաւոր, որ դեռ ամեն հայի մօր կաթը Հայաստանի անկախութեան գաղափարի սրբազան կաթը չէ, որ բարձր հայրենասիրութեան կրակն ու լոյսը չեն թափանցել մեր ժողովրդի բոլոր խաւերի մէջ: Օսա՞րն է մեղաւոր, երբ թրփական եաթաղանից հալածական հայութեան մի մասը ազատ երկիրներում իսկ կը շարունակէ գործածել Հայաստանը գերեզմանասան վերածող շնական ժողովրդի լեզուն զարմացնելով եւ զայրացնելով ոչ-իսլամ մարդկութիւնը մեր վրայ: Օսա՞րն է մեղաւոր, որ դեռ կան հայեր - ահա՛, եւ որքան շատ են սրանք - որոնց կողմից անվերջ զոհոթեաների եւ փառքերի տէր հնագոյն ժողովրդի անդամ լինելը դեռ չէ գիտակցում որդէս գերագոյն երջանկութիւն: Եւ ո՛չ մի օրէնք, անգամ կանոն դարձադիր բոլորի, բոլորի՛ համար. կան կարծիքներ միայն իրարամերժ, խակ, խուժական: Օսա՞րն է մեղաւոր մեր կեանքում տիրող մտա-բարոյական անիշխանութեան համար: Եւնա՞ֆական եւ եսա՞րա՞տ տրամադրութիւններ եւ գործ ամենօրէնութիւն. Օսա՞րն է մեղաւոր այդ բոլորի համար: Ո՛չ, ո՛չ, օտարի իշխանութիւնից վեր է խլելու մեզմից այն ինչ որ ունինք, եւ տալու այն ինչի որ կարօտ ենք: Թողնենք օտարներին մեղադրելու թոյլերին յատուկ ցաւը, որդէսզի կարողանանք տեսնել մեր թերութիւնները, որ ամաչենք մեզմից եւ սկսինք զբաղուել ինքնառողջումով:

Օտարները նիւթել են մեր գոյութեան եւ բախտի դէմ եւ յիշի շարունակեն չարիք նիւթել, որովհետեւ թոյլ ենք: Մարդկութեան վերաբերմունքը դէմի մեզ կը փոխուի, *երբ հոգեփոխուեց մեր ժողովուրդը, երբ մի անգամ ընդ միտ հասկացանք, թէ ազգերի դժբախտութեան գլխաւոր դատաւոր իրենց օրջադատող ժողովուրդների մէջ չէ, այլ իրենց թոյլի հոգեբանութեան, երբ հոգեւոր սրկութեան ճահճէն բարձրանալու ճիգեր կը փորձեն մեր ժողովրդի այն սկար ու անհայրենատա՞տ տարրերը, որոնց կողմից դեռ անտես առնուած քաղաքական մի սրբութիւն կայ - Մայիս քամն եւ ութը:*

* * *

Ժողովուրդների ճակատագիրը, վերջ ի վերջոյ, բնորոշում է նրանց մէջ ապրող գաղափարներով, որոնք կը միացնեն մեծամասնութիւնն այդ ժողովուրդների:

Կը բարցրանան ու կ ընկնեն, կը յաղթեն ու կը դարձնեն, կ աղբն ու կը մեռնեն նրանք իրենց մէջ գերիշխող գաղափարների համեմատ:

Կը բարձրանան, կը յաղթեն ու կ աղբն ժողովուրդները, երբ նրանց մէջ տիրաբար կ իշխէ բացարձակ անկախութեան ոգին, բայց ազգասիրութիւնը, երբ անհատը, խմբակցութիւնը, դասակարգը Հայրենիքի եւ ընդհանրութեան շահը կը գերադասի անձնականից, երբ մեծամասնութիւնն իրեն ակելի դարձնողութեանց տէր կը զգայ, քան իրաւունքների, եւ երբ այդ մեծամասնութեան մէջ կը զգացուի անձնա-վստահութիւնն եւ անտէջ հաւատը դէմի իր աղաքան:

Ընդհակառակը կ ընկնեն, կը դարձնեն, կը մեռնեն ժողովուրդները, երբ կը թունաւորուեն անասնացող նիւթադատութեամբ, երբ նրանց մեծամասնութիւնը իր Աստուածը կը դարձնէ անձնական կաշին, երբ կը ժխտէ այլասիրական ամեն տեսակի դարձնողութիւնն եւ վախով ու անվստահութեամբ կը նայէ իր աղաքային:

Կը բարձրանան, կը փարթամանան, կը հզօրանան ժողովուրդները, երբ նրանց մէջ ապրող անկախութեան ու մեծութեան իդէալը կը լուսաւորէ ու կը ջերմացնէ իրենց անցնելիք դատական ճամբան:

Հոգեվարել կը սկսին նրանք, երբ նրանց մէջ տօգումն կը սկսէ այդ իդէալը, որի մահը կը դառնայ առնուազն ժողովուրդների հոգեւոր մահը:

Չկայ՞ ազգային իդէալ - չկայ՞ ձգտում, չկայ՞ ստեղծագործութիւն, չկայ՞ յաղթանակ, աղաքայ չկայ՞: Թուլութիւն, անփառունակութիւն եւ մահ ասել է անիդէալ գոյութիւնը:

Իդէալ աստածային ոյժ, որ կը յաղթահարէ մարդկային ազգի երջանկութեան բոլոր թե՛նամիները - վախը, կասկածը, որ կ ենթարկէ, կը հղատակեցնէ, կը սրկացնէ բոլոր տեսակի դայմանները, դրութիւնները, ոյժերը եւ կը լծէ սրանց իր յաղթական կառքին:

Իդէալ՝ աստուածային անսխալ ու ամենակարող առաջնորդ, որն իրեն փարող ժողովուրդները կ առաջնորդէ, կը մղէ առաջ եւ յառաջ, դէմի այն խորհրդաւոր ու երջանիկ հեռուն, ուր ձգտողները կը տեսնեն իրականացումն իրենց երազների, ուր ժողովուրդները կը նոյնանան իրենց իդէալի հետ:

Այսպէս, ժողովուրդները նախ կ ընկնեն հոգեբանօրէն, ինչպէս եւ քաղաքականապէս բարձրանալու

համար նախ կը բարձրանան հոգեբանօրէն:

Ահա՛ թէ ինչո՞ւ Մայիս փամբեւօքը յիշի մնայ տիրականօրէն միակ փառաբանական աստուածութիւնը, որին փարած հայութիւնը յիշ կարողանայ ամբողջ եւ ստեղծագործել ազգօրէն:

«Արաբ», Սոֆիա, 1926 թ., թիւ 99

ՏԱՐԱԾՈՒՈՂ ԱՆԻՆ

«Եկայ, տեսայ, ողբացի»

Նորէն խաչե՛ր ու խաչե՛ր մեր հէ՛ք Հայրենիքում: Խաչեր գերեզմանացած ու աներակ գիւղ ու փառաբան վրայ: Նորէն երկրի հայութիւնը բախտից նեղահար, ոճիրի ու սուգի մէջ: Ստորերկրայ կոյր ոյժերից զարնուած ժողովուրդ - որ հազար մեռել, անելի վիրաւոր եւ շահ՛ս ավելի աղէտեալներ ունի - նորէն հազարաւոր որբեր կը յանձնէ օտարների խնամքին:

Տարբերների կոյր բռնութիւնից հալածական եւ վերահաս ձմրայ դաժանութիւնից սարսափահար հարիւր հազար հայեր իրենց հայեացքն ականաւոր կը դարձնեն դէպի հայ գաղութները:

Օգնութեան կը կանչեն, օգնութիւն կը սղասեն, օգնութիւն շուտափոյթ, արտաբուխ եւ լիաբուռն:

Ուշացա՞նք մենք - օգնութեան կը փութայ մահը:

Նուա՞գ եղաւ մերը - առասաճեռն յիշի լինի մահուան օգնութիւնը:

Ռ՛վ է սակայն այն Աստուծո՛ւ արարածը, որ ե՛ւ հայ կը կոչուի, ե՛ւ կը մնայ անարբեր, անկարելի՛ր տարբի յատկանշուած արտից զարնուած Հայաստանի նկատմամբ:

Ռ՛վ է այն հայ եւ մարդ կոչուելու անարժանը, որ կարող է եւ օգնութեան ձեռք չերկարել իր ճակատագրի հետ կռուի բռնուած մեր ժողովրդին:

Ռ՛վ է այն ստուկ չհայը, որը հեթանոսաբար կ'ողբերգէ. կը սգայ միայն առանց իրովսանն մեղմելու մեր Հայրենիքի նորագոյն սուգը:

Ռ՛վ է բայց ինչո՞ւ կը հարցնեն, մի՞թէ դեռ կան, մի՞թէ դեռ կարող են լինել նմանները:

Ի՛նչ, սո՛ւտ է ուրեմն հին խօսքն այն մասին, թէ տառապանքը կ'ազնուացնէ ցեղերի եւ անհասների հոգին:

Կե՛ղծ է ուրեմն այն հին կարծիքը, թէ տառապանքը վստե՛ն եւ իմաստուն խորհուրդներով կը լցնէ հոգիները: Ո՛չ, ո՛չ, սուտ չէ, կեղծ չէ տառապանքի ազնուացուցիչ յատկութիւնը մարդու եւ մարդկային ազգի համար: Կան մարդ ենք ընդունակ տառապելու եւ ազնուանալու, կան անասուն: Ռ՛վ կուզէր վերջինը լինել: Ռ՛վ ընդունակ չէ գոնէ հոգեղէս չարչարակցելու իր հարազատ ժողովրդին, որի վստեմական Գողգոթայի վրայ այսօր կը չարախնդան իր գայլ հարեւաններէն թորքն ու թաթարը:

Չէ՛, չկայ եւ յիշի չլինի հայազգի մէկը, որ խղճի խայթ չզգար իր տառապանքներէն մտնելու կամ առատ սեղանին մօտենալու, քանի որ հազարներն ու հազարները մերկ ու հացի կարօտ կը շարունակեն նստած մնալ Նոր Ամիի ցրտառու շրջանների տակ:

Չէ՛, չկայ եւ էլ յիշի չլինի անսիրտը, անմարդասէրը, անհայրենասէրը մեզանում, երբ ճակատագիրը, զուգէ եւ վերջին անգամ, փորձում է մեզ-հայն արժանի՞ է եւ ի վիճակի՞ անկախ հայրենիք ունենալու, թէ՞ ոչ:

Արդե՛օք յիշի կարողանա՞նք արտաբուխ եւ աշխարհին, թէ ինքնօգնութեան, ստեղծագործութեան եւ ինքնաբարձարանքի զօրեղ զգացումներով զինուած ազգ ենք արժանի եւ կարող անկախութեան: Այդ եթէ տարածուող Ամիս սանձահարելու, եթէ մեր երկրի աներածութիւնը դարձանելու, եթէ աներակներին նոր տուն չիջելու կեանք տալու համար - եթէ ազգովին հասկացանք, թէ օտար միջոցներից բարոյաղէս ազատ ենք օգտուելու միայն այն դէպքում, երբ արդէն սղառել ենք մեր սեփական բովանդակ կարողութիւնները, եւ արդար եթէ ազգովին լուծեցինք օգնութեան գործին: Զվարուեցի՞նք այս ձեռով - արտաբուխ յիշի լինենք, որ արժանի չենք ո՛չ թէ յետական կեանքի, այլ եւ մեր գոյութիւնը փառ տալու որդէս ժողովուրդ:

* * *

Սոցիալական կը սղասէր երկիրը մեր - նոր վերքեր տեսցաւ: Ներգաղթ կ'երազէինք - երկրաւարժի բերունով արտաբարձար վստեղը կայ այսօր:

Գաղթ, յանդիսութիւն. ա՛հ, կը սուսկան այդ բառերէն, երբ կը թերթեն մեր գաղթականութեանց տխուր յատկանշութիւնը: Ռ՛ւր են ժամանակին Մոլդովիա, Վալախիա, Լեհաստան եւ այլուր գաղթած բազմահազար հայերը:

Նրանք - գիտնաբաններ - նրանք հեծուքեանք էին բաժնուած հայրենի հորիզոններից, սանելով իրենց հետ եւ եկեղեցական սղասներ, եւ գրչագիր մասեաններ, եւ յիւասակներ: Թողնելով հայրենի հողը նրանք ուխտած էին չօտարանալ, չկորչել որդէս հայ, բայց «կարելի՞ է գետի մը դէմի ծով թափուիլը տեսնել եւ տարակուսիլ անոր խառնուելուն եւ կորսուելուն վրայ»:

Գետերը որքան էլ որ մեծ լինեն, թափուելով ծովերը կը կորչեն:

Նոյնն է հայ գաղթականութիւնը այն ժողովուրդների նկատմամբ, որոնց հետ կը խառնուի այսօր:

Ահա՛ թէ ինչո՞ւ դիտարկելի արգիլել մի հասիկ իսկ հայու գաղթը երկրէն. իսկ այդ անելու համար չբաւականանա՞մք միայն կրկնելով օտար այցելուի սրտացաւ երեք բառերը գրուած Անիի տաճարներից մէկի կիսակործան դասի վրայ - «Եկայ, տեսայ, ողբացի»: Իսկ բնական աղէտի մեր գոհերի ձեռքը դանդաղիտից ցուրդ չտալու համար տանք այն ամենը, որով կարողանար վերաճիլ իր աւեր երկիրը, որ վերադարձ կարողանար:

Չողբանք միայն, այլ անհրաժեշտ գոհաբերութեամբ վերջ տանք ողբերին մեր Հայրենիքի մէջ:

Չե՞ս կասկածում դու - տարախարհիկ հայութիւն, չե՞ս կասկածում, որ քո որոտ տարրերը դեռ չեն հասկացել, թէ գաղութներում որդէս հայ ամբողջ, չճշտուելու համար դէտք է նախ երկրի հայութիւնն ամբողջել:

Վստահ ես, արդեօք, թէ դժբախտութիւն դիտարկելու չունենա վաղը քո շարքերում տեսնելու հայեր չկատարուած դարձականութեան կնիքը ճակատներին: Չե՞ս կասկածում - երանի՞ք, քանզի միայն այսօր իսկ դու իրաւունք դիտարկելու ունենաս դահանգելու, որ աղէտեալ եղբայրներդ շարունակեն կարգած մնալ հայրենի հողին:

Այո՛, դու դիտարկելու չես երկիրը, ժամանակաւորապէս դժբախտացած եղբայր, քանզի Հայաստանից դուրս ամենուրեք անիմաստ մահը, անյայտ գերեզմանն է սղասում հայ գաղթականին:

Ես ճանաչում եմ քեզ. դու չես գաղթի, երկաթէ՛ ժողովուրդ, որին աստուածային տեսչութեամբ - վկայ քո դասնութիւնը - տրուած է անտարակալական փիւնիկի իր աճիւնից վերածնուելու կարողութիւնը. դու, անմահ ժողովուրդ, որի վրայով Արեւելի բարբարոս հորդաներն են եկել ու անցել, բայց եւ այնպէս դու կաս ու կը մնաս, դու, քրիստոսի հերոս ժողովուրդ, որի ստեղծագործ ձեռքը անդամալուծել դժուարացան անգամ Լենկթեմուրները մեծ ու փոքր - դու դիտարկելու չես քեզնի քո երկիրը:

Ես ճանաչում եմ քեզ չար բախտի հետ դայաբախտ մտած անընկճելի ժողովուրդ, խորապէս հաւատում քո մեծ ու երջանիկ արագային եւ կարօտով ու երկիւղածօրէն համբուրում աշխատանքի մէջ կոտորած ու սրբացած քո ձեռքը, քո հայրենաճէն ձեռքը:

«Արաբ», 1926 թ., թիւ 233

ԿԵԱՆՔԻ ՕՐԵՆՔԸ

Ա

Մեր դարուն, մասնաւորապէս մեր օրերուն, ոչինչ այնքան չէ սկարացնում ազգերի դայաբախտութեան ոգին, որքան այն աղէտալի յոյսը, թէ իրենց ճակատագիրը բարտրողը սեփական ճիգերը չեն, այլ ինչ որ արտաքին ոյժեր:

Եիտէ է, որ մարդկային ցեղը շատ ուժ սկսեց իմաստասիրել, թէ դայաբախտ է կեանքի օրէնքը, դայաբախտ որդէս միջոց անհասի եւ ցեղերի իմբնակատարելագործութեան: Նա ուժ ըմբռնեց, թէ ամբողջ, ասել է յառաջադիմել դայաբախտի ճամբով, բայց իրապէս նրա կեանքը եղել է անվերջ նոտատարութիւն եւ ձգտում, իր մօտաւոր կամ հեռակայ նոտատարներին հասնելու համար:

Նա - անհաս թէ հաւաքական մարդը - իր գոյութեան ընթացքում չի ամբողջ մի վիճակ, որի մէջ իրեն դժգոհ չզգար եւ չձգէր դէմի աւելի լաւ []:

Բաւական չէ միայն նոտատարել. դէտք է նաեւ իմաստութեամբ ընտել կարողանալ դէմի նոտատարը տանող ճամբան: Վասնզի որքան բնական ու ճիշտ է այս կամ այն նոտատարի ընտրութիւնը, այնքան դժուար է այդ նոտատարի իրականացման համար անհրաժեշտ միջոցների անսխալ ընտրութիւնը: Առաջին դէպքում, անհասը թէ հաւաքականութիւնը թելադրում է իր կարիքներից ունենալու աւելին, քան ունի, լինելու աւելին, քան է:

Երկրորդ դէպքում նոտատարողը դէտք է առաջնորդուի իմաստութեամբ - քաղաքական թէ կենցաղական - եթէ չի ուզում իր բովանդակ կեանքը սղատել անվերջ թափառումների ու դժբախտների, փորձերի եւ փորձանքների մէջ:

ժողովուրդներ ու անհասներ կան, որոնք Մեսերլինգի Կոյրերի ղեխ, մոլորած սգիսութեան անսառնում, կը շարունակեն խարխալել մթութեան եւ անսուգութեան մէջ, բազում ճամբաների վրայ:

Մոլորանք ու խարխալում - ահա՛ թէ ե՞րբ է ծնունդ առնում սառադանքը եւ հսկայական սեւ թռչունի ղեխ իր ցուրտ թևերը սարածում իրենց նոպասակի ճամբին մոլորած, ճամբից դուրս ընկածների հոգու վրայ: Չեն ուզում ասել, թէ սառադանքը հետեւանք է ամեն ինչի մոլորութեան, որ ենթադրում է նոպասակը: Երբեք: Յաջող մոլորութեան դեմքում մարդկային հոգեկան ոյժերը աճում են յաղթահարուելիք դժուարութեանց համեմատութեամբ: Անսխալ մոլորութեան ընթացքում մարտնչողի հոգին լցում է յաղթական ուրախութեամբ զօրեղացնելով աշխարհի հետ կռուի բռնուածի թեւն ու թափը:

Տառադանքը - յուսոյ եւ ներքին ուրախութեան չզոյրութիւնը - հետեւանքն է ընդունայն, անհմաստ մոլորութեան, մոլորութեան, որի վախճանը չի տեսնում, որի յաջող ելքին այլևս չի հաւատում մոլորաբողոք, զուր մոլորութեան, որի ընթացքում գլուխ է բարձրացնում յուսահատութիւնը եւ հարուածում մարտնչողի ոգին: Այո՛, անյուսութիւնը ծնում, իսկ սկարութիւնը դիտեցնում է, սնուցանում տառադանքը: Ասել է տառադանքը հետեւանք է ո՛չ թէ նոպասակադրութեան, նոպասակի, որքան էլ մեծ եւ հեռուոր լինի դա, այլ նոպասակի համար ընտրուած սխալ ճանադարի:

Ի՞նչն է, սակայն, աղէտալի սխալանքի մասնում անհասին եւ ժողովուրդներին իրենց նոպասակներն իրականացնելու միջոցների ընտրութեան գործում:

Ըստ իս մարդկային անհմաստութիւնն է:

ժողովուրդները տառադանք են եւ կը տառադանք իրենց առաջնորդ տարրերի անհմաստութիւնից: Իսկ իմաստուն չեն, ասել է անզօր են եւ դժբաղդ այն բոլոր ժողովուրդները, որոնց գաղափարախօսական եւ վարիչ առաջնորդութիւնը չգիտէ, թէ ի՞նչ է եւ ինչո՞ւն է կայանում կեանքի օրէնքը:

Դա, այդ օրէնքը, արտայայտում է այն անսկիզբ եւ անվախճան մոլորութեան մէջ, որին վկայ են աշխարհն ու մարդը: Պայքար, որ արդիական բացատրութեամբ կոչում ենք գոյութեան կռիւ:

Աղբերով մարդկութիւնը անուղղակի կերպով նոպասում է իր թուական աճման, ինչպէս եւ ցեղամիջեան մրցումին գոյութեան կռիւը դարձնելով անելի ներոյժ եւ բորբոխ: Այդ կռիւը ենթադրում է երկու անփոփոխ իրողութիւններ.

ա) Որ երկիրը սահմանափակ է, իսկ մարդկային ցեղը աճում է եւ աճում - մի տարագայ, որը ստիպում է մարդկութեան իր ֆանակը յարմարեցնել իր գոյութեան իրական միջոցներին:

բ) Որ բոլոր տարագայներում էլ, մտաւորապէս թէ ֆիզիկապէս զօրաւորները, անելի ընդունակ յարմարուելու միջավայրին, զբաղում են անելի բարձր դիրք, կացութիւն, չէզոքացնում սկարներին եւ թողնում անելի կենսունակ սերունդներ:

Իսկ դա, այլ խօսքերով, ասել է անողորմ եւ անվերջանալի կռիւ ուժերի եւ թոյլի միջեւ, որը միշտ էլ յստակում է ոյժերի յաղթանակով եւ թոյլի ոչնչացմամբ: Եւ այդ որդեկաբարութեան օրէնք, եւ այդ յանուն անհասի եւ ցեղերի զարգացման եւ կասարելագործութեան: Այդ է Դարվինի տեսութեան կմախքը:

Գոյութեան կռուի մասին կան եւ այլ տեսութիւններ, օրինակ կրաթոնկիւնեանը, ըստ որի գոյութեան կռիւը մի փաստական համագործակցութիւն է: Աղբում են այն տարրերը միայն, որոնք զինակցում են միասնական աշխատանքի եւ մոլորութեան համար, իսկ առանձին մնացածները, թող որ ուժեղ, կորչում են: Ամեն ցեղ ձգնում է յարմարուելու իր օրջադասին գոյութեան կռուում չկորչելու համար, իսկ դա ենթադրում է երկու բան - զինակցութիւն եւ բախում:

Ինչպէս տեսնում էք, սա էլ Դարվինի ղեխ տեսնում է գոյութեան, իմա ցեղամիջեան կռուի փաստը, որ միտքի շարունակով, ֆանի դեռ մարդը մարդու, ինչպէս եւ ազգը ազգի համար միջոց է եւ ոչ թէ նոպասակ: Կայ եւ միտքի մնայ ցեղամիջեան մոլորութեան: Ի՞նչ է սակայն, նրա նոպասակը:

- Ժամանակի ընթացքում անկարելի դարձնել կռիւը մարդկային ցեղերի միջեւ, ինչպէս անհասամիջեան կռիւը: Այո՛, մոլորութեան եւ տառադանք - եւ այդ յանուն ցեղերի կասարելագործութեան, խաղաղութեան ու եղբայրութեան:

Առանց այդ մոլորութեան չկայ եւ չի կարող ստեղծուիլ ցեղերի եւ անհասների կասարելութիւն, վսանգի մոլորութեան կորչելու վախն է ստիպում անհասին եւ ցեղերին զարգացնելու իրենց կարողութիւնները, կասարելագործուելու:

Ուր չկայ մոլորութեան վսանգ չկայ, իսկ ուր վսանգ չկայ ու գոյութեան կռիւը ոչնչով չի զբաղեցնում մարդկանց, այնտեղ կայ սկարութիւն եւ անկասարելութիւն: «Ուր կան գայլեր, այնտեղ ոչխարներն անելի մուռազ սխմար են»: Բնութիւնը դիտմամբ է դրել մոլորութեան բնագոյը անհասի եւ ցեղերի մէջ, որդեկաբար կասարելագործութեան մղել նրանց: Մրցումը երբեմն վախի, երբեմն ամօթի, երբեմն մեղքի դիմացինին գերազանցելու ցանկութեան ձեւերի սակ խթանում է յետ չնմալ, կանգ չառնել, այլ առաջադիմել անվերջ, իսկ դա նոպասում է մեր զարգացման եւ կասարելագործումին:

Մարդն կարող է եւ սկար լինել, բայց նա չի սիրում սկարութիւնը եւ հարուածում է նրան, երբ սա երեւան է գալիս մարդու մասկերով:

Եղի՛ր այնդիսին, որ արհամարհելու փոխարէն քեզ յարգել կարողանան - այսպէս, այս իմաստով դիտարկեմք յարձակուողի հոգեբանութիւնը:

Ահա՛ մի շատ սովորական օրինակ:

Երբ որ երկու հոգի առաջին անգամ լինելով հանդիպում են կեանքում, նրանք մեծ ուշադրութեամբ սկսում են դիտել ու զննել իրար: Ի՞նչ է նրանց աչքի փոխադարձ զննութեան: Ըստ դարուփնիսների դա արուս է իրար սկարութիւնները դարձելու եւ նրանցից օգտուելու նրանց: Դիտուած է, որ երբ մէկի մօտ սկարութիւն նկատուեց, դիտողը գիտակցօրէն թէ բնագոյաբար օգտուում է նրանից, առնուազն բարոյապէս վնասելով սկարին (առնուազն ծաղրելով սկարութիւնը): Սրան զուգահեռաբար, մարդկային կեանքում նկատուում են մի այլ երեւոյթ: Ամեն անգամ, երբ որ մէկը մի ուրիշի մէջ գտնուում է այն, որ կատարելանման է, անմիջապէս դառնում է յարգալից դէմի դիմացինը, եւ ոչ թէ սրկականութիւնից մղուած, այլ հիացումից: Ընդհակառակը, սրամագծօրէն սարբեր վերաբերմունք ենք ցոյց տալիս թոյլին: Սրա նկատմամբ, ամեն բանից առաջ, մարդս զգում է արհամարանախառն յուսախաբութիւն: Կ ուզէիր դիմացինիդ մէջ իդէալ յասկութիւններ գտնել, որ մղուէիր նմանուելու նրան, որ հոգեպէս կաղապարուէիր նրանով, եւ, յանկարծ սկարութիւն: Ահա՛ արհամարհանքի եւ յաճախ բնագոյական թշնամանքի դասճառը:

Բ

Առաջին հայեացքից անիմաստ է թուում նման վերաբերմունքը: Ինչո՞ւ է քննադատական մարդ արարածի վերաբերմունքը դէմի իր շրջապատը: Ինչո՞ւ հիանալ կամ թէ դարսաւել անդայն: Որովհետեւ մարդը - որդէզի իրեն զգայ ու տեսնի մի իդէալ միջավայրում-փնտրում է կատարելալը, նա հիանում է գեղեցիկին, վստահին, զօրեղութեան վրայ, ցանկանալով նրանց յաւերժացնել կեանքում: Իսկ դարսաւում է սկարը, զգեղն ու անկատարելալը, ձգտելով նրանց վերացնել, արտաքին կեանքից:

Մարդս աւելի հակամէտ է զրաւուելու, քան թէ քննադատական վերաբերմունք ցոյց տալու: Եւ հենց դրանումն է հոգեւոր մշակոյթի ինչպէս եւ դաստիարակման գաղտնիքը:

Այժմ մեր հայեացքը դարձնենք ազգերի կեանքին: Այդտեղ էլ նոյն օրէնքն է գործում: Անհասների դէմ, ազգերն էլ հիանում են հզօրներից եւ արժանաւորներից, եւ մղում արհամարհելու, շահագործելու եւ հարուածելու սկարներին: Ուր կայ սկարութիւն այնտեղ յարձակում եւ հարուած կայ: Գիտենք, թէ ինչպէ՛ս փոքր եւ անզօր ազգերը աճադարում են իրացնելու լեզուն, զրականութիւնը, սովորութիւնները այն ազգի, որի ձեռքում տուեալ ժամանակամիջոցում գտնուում է առաջնութեան դասին: Գիտենք նաեւ, թէ ինչպէ՛ս է արհամարհուում լեզուն, անունը, երկիրը սկար եւ անդայնաբար ժողովուրդի: Ուժեղ ժողովուրդը յաճախ ակամայից արհամարհում է թոյլին: Բայց երբ այդ վերջինն ուժեղացաւ, անգամ միայն բարոյապէս, միայն արժանաւորութեամբ - եւ ոչ անդայնան թուապէս - երկու ժողովուրդների միջեւ ստեղծուում է փոխադարձ յարգանք: Նմանները այլեւս չեն դաստիարակում ամեն առթիւ. նրանք կարողանում են հասկացողութեան գալ եւ առանց զինեալ բախումների:

Եւ հենց այդ է դասճառը, որ ժողովուրդները, քաղաքականապէս ազատագրուելուց առաջ, մարդկութեան արհամարհանքից ազատագրուելու ճիգեր են կատարում: Ահա՛ այսպէս, ցեղամիջեան դայաբարի ճամբով, աստիճանական հոգեւոր հաւասարեցմամբ, ազգերը մի օր - շատ հեռաւոր աղազայում - դիտարկեմք իրականացնեն իրենց սկարները եղբայրութեան իդէալը:

Արդեօք այսօր հնարաւոր է աշխարհը լցնող «ազգ եւ ազինք»ների համաշխարհային եղբայրութիւնը: Մարդկութիւնը որդէս «մի հօտ, մի հովիւ», որդէս «Ազգերի Դասակարգութիւն»: Հնարաւոր է դա այսօր, վաղը, մօտիկ աղազայում: Ո՛չ, ի հարկէ:

Թող այդ «ոչ»ը չսարսափեցնէ, այլ զգասացնէ, խրատէ մեզ: Կայ դարերի փորձը, կայ անցեալը, կայ մարդկային ցեղի դասնութիւնը, որոնք վճռական «ոչ»ով են դասասխանում այդ հարցին: Այդ հարցի դասասխանը փնտրէ եւ կը գտնէ նաեւ Հռոմի դասնութեան մէջ: Համաշխարհային թագաւորութիւնը չի կարող հաստատուել հաւասարապէս չարագուած ժողովուրդների վրայ: Հռոմի ճակատագիրը կը բաժանի բոլորեւիկների երազած իրենց սկարները հասարակապետութիւնը, եթէ նրա մէջ մտնեն նաեւ այնդիսի ժողովուրդներ, որոնք իրենց բարոյա-մտաւոր անչափահասութեան դասճառով դիտարկեմք չիցանակում որդէս հաւասարապէս յարգուած եւ հաւասարազօր (հոգեւոր իմաստով) անդամը ամբողջութեան: Կան դեռ ժողովուրդներ, որոնք կարող են կոյր աղիքի դերը կատարել մարդկային ցեղի հոգեւոր օրգանիզմում: Այդ է դասճառը, որ համամարդկային եղբայրութեան երազը շարունակում է մնալ այնդիսին, եւ դա դիտարկեմք չիականանայ, քանի դեռ կան եւ կը մնան հաւասարապէս չարագուած ժողովուրդներ:

* * *

Ահա՛ թէ ինչո՞ւմն է մարդկային ցեղի սարբեր խմբերի բաժանման գաղտնիքը:

Խմբաւորումներ, որոնք գտնուում են մշտապէս մրցման դրոյնքի մէջ եւ այսպիսով մղում տալիս եւ մղում

սասնում դեղի կասարելութիւն եւ հոգեւոր հաւասարեցում, դեղի գալիք համաբարհային եղբայրացում:

Այդ մրցումը երբեմն հասնում է իր ամենաբարձր կէտին՝ ղափարակի ձեւի սակ, եւ ունի մի հասիկ նմասակ-կենսունակ ազգերը բարձրացնել, հզօրացնել, հաւասարացնել նմանների հետ, իսկ անդայ- փարունակներին, իսկ կորչելու դասադասուածներին օր առաջ դուրս շորսել աշխարհից:

Որդէս անփոփում կրկնենք մէկ էլ, թէ ցեղամիջեան ղայբարը մեծ եւ անողոք օրէնքն է կեանքի, անփոփոխ օրէնքն անհասի եւ ցեղերի զարգացման եւ կասարելագործման - ղայբար, որի նմասակն է թոյլ չսալ մարդկային անհասին եւ հաւաքականութիւններին կանգ առնելու, փարանալու մի որոշ կէտի վրայ, այլ նրանց մտակել ու մղել առաջ, միմչեւ որ ղայբարող կողմերը կը հասնեն մարդկային իղէալի մի վիճակի, երբ այլեւս ղայբարն սղանած կը լինի ղայբարը, երբ կը դարդի ղափարակը սեղի սալով կասարելագործուած ազգերի եղբայրութեան եւ համասարած խաղաղութեան առջեւ:

Իսկ միմչեւ այդ երանելի օրը ղափարակը ղարբերաբար կը փոխի իր ղափարական սարակները միայն, բայց ոչ եւ էութիւնը:

Եւ ազգերը կը շարունակեն զինուել ու վերագինուել նորանոր արնոտ բախումների համար:

Միմչեւ այդ հեռաւոր օրը մարդկութիւնը կը ծաղրէ եւ կ ընդոտնէ իր ընտանի խաղաղասիրական ցնորքները:

Միմչեւ այդ վա՛յ ղափարակին

«Արաբ», 1930 թ., թիւ 1, 2

ՀԱՅ ԴԱՍԱԿԱՆ ԱՐԻՈՒԹԻՒՆԸ

Ա

Ես էլ թագաւորազն եմ)*

ՇԱԲԱՍՊ

Պարզել անցեալի իրենց դարձութեանց դասճանները, նորէն մոռացութեան տալ դասնութեան խրատականը եւ աղա, նոր աղէտներից զարնուած վերստին սերել դասնութեան դասերը-ահա՛ անհեռաճես ազգերի ճակատագիրը:

Որքան մոռացկոտ, այնքան սկար ու դժբախտ է դա: Մոռացա՞ւ իր դասնութիւնը, ասել է անխրատ է ժողովուրդը եւ դասժի արժանի:

Միտ էլ ուժեղին դիտի դասկանի երկիրը. Յովբի այդ խօսքերով է ազգերին խրատում դասնութիւնը:

Ուժեղը, ճանաչողն ուժեղը, որ արժանաւորն է, արհիւ: Բժնարիտ ոյժը, որ ոգու ոյժն է: Հօր ոգին, որ քանակորէն սկար Հելլադայի առջեւ ծունկի բերեց անծայրածիր Պարսկաստանը: Դա իտալական փոքրիկ երկրամասի ձեռքը դրեց աշխարհի բախտը: Դա Տիգրան Մեծի Հայաստանը վերածեց հզօրագոյն թագաւորութեան: Քաղաքապետութիւնը, որ Սոքրատէս կը կոչուէր, մնաց անխոցելի, քանի դեռ - հաւատարիմ Լիկուրգոսի սահմանադրութեան - կը գերադասէր դաստիարակներուն կորցնել իր կեանքը եւ ոչ թէ վահանը, Հռոմը, որ դասգաններ կ'արձակէր աշխարհին, ընկաւ, որովհետեւ նրա զօրավարները, որոնք մի ժամանակ կաւէ անօթներ կը գործածէին, այլեւս կը դժուարանային իրենց կաշառել փորձող ազգերի ներկայացուցիչներին ասելու. «Կը գերադասեմք ի՞նչեւէ արծաթեայ եւ ոսկէ անօթներ գործածողների վրայ, քան թէ ոսկի եւ արծաթ ունենալ»: Ընկաւ եւ Հայաստանը, որովհետեւ անմիաբանութեան ոգին մեր ժողովրդից խլել էր իր անօրինակ արիութիւնից ազատէն օգտուելու կարելիութիւնը:

Երբեք, ո՛չ ազգային թագաւորութեան դարերուն, ո՛չ էլ այն ժամանակ, երբ Հայաստանը դասակերտ կայսերաց եւ երկրորդ թագաւորութիւն դարսից կը կոչուէր, երբեք տիրութեան ոգին չսկարացաւ Հայութեան մէջ:

Երբեք է սակայն եւ այն, որ այդ ձիգ դարերի ընթացքում չեղաւ մի դէպք, որ հայութիւնը ընտանի դասճաններով կարողանար լիովին օգտուել այդ ոգուց:

Հենց սրանում է մեր ժողովրդի ողբերգականութիւնը:

Բ

Արիութիւն:

Միակ ճճարիտ կրօնը, առանց որի ոչինչ արժէն կրօնները:

Կեղծ է ամեն մի գրականութիւն, բարոյական, քաղաքական վարդապետութիւն, որ ոյժ եւ արիութիւն չէ ներշնչում իր դաւանողին:

Դասադարձելի է ամեն մի դոգմաց, եկեղեցի, կուսակցութիւն, որը արիադաւան եւ արի չէ դարձնում մարդը որդէս անհատ եւ հաւատարմութիւն:

Արիութիւն - միակ ճճարիտ բարոյականը:

Կորցնելով իրենց արիութիւնը - իմա իրենց դրական բոլոր առաքիլութիւնները - ժողովուրդները կորցնում են իրենց գոյութեան բարոյական իրաւունքը: Անարիտ կորցնում է դասնութիւնից իրեն տրուած մասնաւոր առաքիլութիւնը իրագործելու մարդկային ցեղին օգտակար լինելու կարելիութիւնը: Այդպիսին դառնում է ընդունակ միայն անստեղծագործ եւ անփառունակ կեանքի, կարօտ արտաքին օգնութեան: Նմանը ժամանակի ընթացքում դառնում է միջազգային դարազիտ, միջնադար ժողովուրդների կոչումն է լինել միջազգային արժէք եւ ազգակ:

Այդ տխուր եւ անարգական վիճակից ազգերին հեռու է դառնում արիադասութիւնը:

Արիութիւն, ժողովուրդներին բարոյապէս ներխուժելու վստահից փրկող հոգեւոր աղն է դա:

Երբ կայ դա չկայ վատը, ստորը, կան առնուազը աննշան է դառնում սրանց ազդեցութիւնը անհատի թէ ժողովուրդների կեանքում:

Բարոյական արեւ է դա, որ կ'առողջագործէ իր տրջադասը: Երբ կայ դա կայ եւ մեծագործութիւն, եւ վեհութիւն, եւ անձնութիւն: Պակասում է դա այլեւս ոչինչ արժէն բարձր գաղափարները, ծրագիրները, տեսութիւնները, քանզի դաւանում է նրանց իրականացնող ոյժը: Անարիտութիւն, ասել է հոգեւոր սնանկութիւն:

Անարին ոչինչ է աւելացնում աւխարհի անկորնչելի հարսութեան: Դա յաճախ բարոյական մուրացիկ է, այլոց ճիգերից օգտուող: Անարին չէ ծառայում մարդկային փառաբանութեան:

Յանձին Ալեքսանդր Մեծի արիութիւնն էր, որ յունական մշակոյթը Ասիա մտցրեց: Դա էր - նախնականների յաղթական արիութիւնը - որ Նազովրեցու վարդապետութիւնը դարձադրեց բարբարոսներին: Դա էր, որ նոր հորիզոնների սէր դարձրեց մարդկութիւնը, սանձելով ծովերի ամեհութիւնը, մեղմելով դաժանութիւնն անաղաքների եւ նուաճելով օդը:

Արին է յանդգնողը, անձնագողը, մարդասէրը:

Արիութիւնն է շարժում դասնութեան ընթացքը:

Մեծ սիրտ, ազնիւ նկարագիր, վսեմ մտածում - արիութեան հարազատներն են այդ բոլորը, ճառագայթները միեւնոյն արեւի:

Արիութիւն: Կորցնելով այդ բարձր յասկութիւնը ժողովուրդները կորցնում են իրենց կարողութիւնները անկաշկանդ կերպով զարգացնելու եւ կատարելագործելու կարելիութիւնը: Անարիանալով նրանք ընկնում են օտար լծերի տակ, կորցնում իրենց անկախութիւնը - միակ հոգեւոր մթնոլորտը, որի մէջ միայն հնարաւոր է ցեղերի առանձնայատուկ հանձարի փթթումը:

Գ

«Դուք իմնին գիտէ՞ք զփառութիւն աւխարհի Յայոց»: (*)

Այդ դիւցազնական առաքիլութիւնը երբեք չհարազատ մեր ժողովրդի հոգու մէջ, մինչեւ մեր փառաբանական անկախութեան վախճանը, որից յետոյ հայ ձեռքը լիցի գրկուէր դարերով զէնք կրելու իրաւունքից:

Յայութիւնը չզոհէ իր դասնութիւնը, ասել է չզոհէ օգտուել իր դասնութիւնից - ահա՛ իր դժբախտութեան ակն ու աղբիւրը: Նա ծանօթ չէ իր արիական անցեալին, իր հաւաքական դիւցազնականին եւ դրա համար էլ - յուրախութիւն իր գոյութեան թեմամիներին - նա հաւատում է ամեն ինչի, միայն ոչ իր սեփական բազկի ոյժին, դրա համար էլ իր ամբողջութեան մէջ նա դարձնուողական է: Նրա համար Աւարայրի Մամիկոնեանը աւելի նահապետ է, սուրբ, քան ռազմիկ եւ հերոս:

Պատմագիտութեան սօղոս նա իր նախնիներին համարում է իրեն բնութեանակից, որոնց, սակայն, հոգուով այնքան կը նմանի, որքան աղանիւն արծուին: «Մեզ դէպ անռազմասէր է եղել եւ հին հայրը, այլապէս ինչո՞ւ լիցի կործանուէր մեր թագաւորութիւնը», - այսպէս է սրամաքանում օրուայ հայութիւնը - մասնաւորապէս նրա հակայեղափոխական մասը - եւ իրեն ոչինչ չհամարելով, ոչինչ է ուզում աւխարհից, բացի օտար դժբերում իր անստեղծագործ գոյութիւնը փառք տալու իրաւունքից:

Նա չզոհէ, որ հայկական բոլոր արքայացեղերը կործանուել են ո՛չ թէ արիութեան զրկուած զորքով, այլ մեր ցեղի ղեկավար տարրերի առանձին երկրառակութիւնների եւ այլ դասնաւորների երեսից: Իմնակործան են եղել գրեթէ մեր բոլոր թագաւորութիւնները:

Նա ոչինչ, կամ շատ քիչ բան գիտէ իր ցեղի հնաւանդ ռազմունակութեան ու ռազմական մեծագործութիւնների մասին, եւ դրա համար էլ անհաւատ է դէպի իր բազուկը, անյոյս դէպի իր աղագան: Նա չզոհէ, որ հայ արիութիւնը հայոց աւխարհի համար դարերով կատարել է հոգեւոր շնորհաբերի ղեր չէզոքացնելով ու զինաթափելով բազում արքային վսանգներ: Եթէ Յայաստան արեւուդ թեմամի հորդաները ծով ալիքներ էին, ապա հայկական արիութիւնը ծովափեայ ժայռ էր, որին կը զարնուէին ու կը ցնդէին արքային թեմամութեան յորձանքները: Օրուայ հայութիւնը, այո՛, չի՛ ճանաչում իր դասական արիների համաստեղութիւնը. նա դաժանամբ չունի դէպի անմահ արիները. նա չի՛ դաստիարակում նրանց մեծագործութիւններով - ահա մեր դժբախտութիւնը:

Եւ մեղաւորը ժողովուրդը չէ, այլ այն տարրը, որի ջանքերով ցեղային իմնաճանաչութեան է բերում ժողովուրդը - մեր մտաւորականութիւնն է մեղաւոր:

Մէկից աւելի անգամ դժբախտութիւն են ունեցել լսելու ազգային դասնութիւն դասաւանդող հայ ուսուցչին եւ խորապէս ցաւել են մեր աշակերտող սերունդի համար: Մի կենդանի մեռել, մեռեալ շեշտերով խօսում է մեռելների մասին: Պատմութիւնը նրա համար անհոգի կմախք է եւ ո՛չ թէ բարբախտ սիրտ: Նա հետեւակ գիտելիքներ ունի մեր դասնութեան այս կամ այն մասին. գիտէ ցամաք անցքեր, թուր, անուններ, այսօր միայն: Նա սիրտ չունի եւ սիրտ չէ՛ դնում իր դասերի մէջ: Միեւնոյն սրամադրութեամբ նա խօսում է եւ Տիգրան Մեծի եւ Վեստ Սարգիսի մասին:

Յոյսաբերից չեն դողում, չեն լայնանում նրա ռունգերը, երբ դասնում է, թէ ինչպէ՞ս դարսից արքան, հայ սղարապետի անօրինակ փառագործութիւններից հիացած, ամեն անգամ երբ զինու բաժակը շրջումներին կը մօտեցնէր կը դժուարաւար չբացազանջել «Երմակաձին զինի խմէ»:

Ամօթի զգացումը չէ՛ այրում նրան, երբ իր խօսքը հայ խռովասէր նախարարի չարագործութիւնների մասին է:

Սեղմ ասած ստեղծագործ վերադրում չէ՛ նրա աւանդած դասնութիւնը, այլ անհոգի հնախօսութիւն,

ֆանզի իրեն կը ղակսի ազգային հոյակապ նուիրական զգացումը:

Գերազանցօրէն հայրենադաս - ահա՛ թէ ինչդիսին միտի լինի դասնութեան դասասուն: Այդդիսին չէ՞ - ասել է նրա տեղը դորոցը չէ: Ասել է բարոյաղէս ազգաս չէ իր ձեռքն առնելու մեր ցեղի կեանքի սրբազան գիրքը:

«Արաֆ», 1930 թ., թիւ 25, 26, 27

ԲԱՅ ՆԱՄԱԿ ՄԱՅՔԸ ԱՐԼԵՆԻՆ

«Չասեցի՞ր իրականութիւնը ճճմարտութիւնից իրականութիւնը դառնում է կոյր, իսկ ճճմարտութիւնը խելագար»:

Ա

Բաներ կան, միսր, որոնք յալիսեան դաւաճելի են - Ասուած, Զայրենիք, Մայր - որոնց մասին մարդ արարածը, եթէ հոգեղէս խաթարուած չէ, չի կարող առանց կրօնական յարգանքի խօսել: Այդ սարական դաւաճանումի դէմ, խօսելով Զայասանի մասին, դուր մեղանչել է կոմսօրէն:

Ամերկեան մի լուրջ ամսագրի էջերէն դուր արհամարհանքի ծանր փառք է մտնել մեր ցեղի հասցէին: Ձեզ «դասուով մեռնելու անընդունակ ցեղի մը զաւակ»ը համարելով, դուր բացագանչել է աներկիւղածօրէն. «Դարերով անարգ նահասակութեանց եւ գծուծ փախուսների ժողովուրդ ո՛վ Զայասան, ո՛վ սգեղ դարդասող», եւ այլն:

Այսպէս, հայածին Մայրը, այսպէս էլ խօսել հայութեան մասին:

Չասե՛մ Well roared lion - լա՛ւ ես մռնչել, առի՛ւծ:

Ա՛հ, միտի ուզէի, որ ձեզ ծնող ժողովրդի նուաստ վիճակը թելադրած լինէր ձեր հիստերիկ բացագանչութիւնները: Դժբախտաբար, դա ո՛չ հայրենասիրական de profundis է, ո՛չ էլ դոճակում ի տես հայութեան անկեալ վիճակի: Աւելին քան դարձ է ձեր ծանօթ տղերի ներքին իմաստը: Գրչի ողբանք, եւ ո՛չ ակելին: Ձեր գրիչն այդ դէպքում շարժման մէջ է դրել ձեր վիրաւորուած ետը եւ ո՛չ թէ ձեր ցեղի ճակատագիրը: Կը խոսուովանիմ, եթէ ձեր չանգռած տղերը - ի դէպ սիրային մի յիմարական վէտի մէջ ի՞նչ գործ ունին Զայասանի ու հայութեան վերաբերող տղերը - եթէ նրանք լոյս աշխարհ ընկնէին մեր ժողովրդի փառաբանական թէ ռազմական այս կամ այն դասութեան առթիւ, ինձ հետ հազարները միտի ծափահարէին ձեզ: Այսօր, սակայն, նրանք զգուանք են շարժում, որովհետեւ հայութեան անմխիթար վիճակը չէ, որ ծնունդ է տուել ձեր վաստահամբալիչ տղերին, այլ ֆանզի - ձեր իսկ խօսքով - «Երիտասարդ մը») դարդասելու եկած է, բայց իր բարեկամուհին որիցի հետ զացած է»:

Ի՛նչ գրեցիք շարժառիթ իր ցեղի դէմ յարձակուելու համար:

Այսպէս, Զայութիւնը «ասանները թափած ծերունի»: Այո՞:

Եւ ինքնանուասացումի այդ գարեղի դորոյազանող մի այնդիսի ժամանակ, երբ աշխարհը կը շարունակէ զուարճանալ մեզ անիրաւելով եւ հալածելով: Եւ ինքնաթումի այդ փորձը Լլոյդ Ջորջի եւ Ռիլսընի հայրենիքներում, ուր հասարակական կարծիքը կարող է ոչ աննշան դեր խաղալ մեր դասի այս կամ այն ելքի համար:

Գիտէ՞ք, չէ՞, որ Ռիլսընի տվորութիւն ունէր իրեն ներկայացած զեկուցագրերի վրայ միայն երեք բառով յայտնել իր վճիռը, *vidi, legi, probavi* **): Տեսայ ձեր տղերը, միսր, կարդացի, գարեցի: Ներեցէ՛ք, խնդրեմ, եթէ ձեր գրչէն գարեք ամեն ճճմարտի հայ: Ի՛նչ, չգիտէ՛ք, որ հայրենիքի մասին միտի չխօսել, եթէ համոզուած չէք, որ ձեր խօսելուց յետոյ դա ակելի գեղեցիկ, ցանկալի, ակելի դաւաճելի միտի դառնայ: Չգիտէ՛ք, *stulte, stude!*:

Ժողովուրդների կեանքն իրենց մէջ կը բաժանեն Յաջողութիւնն ու Ձախորդութիւնը, իրելու երկու ձեռքերը մի ինչ-որ խորհրդաւոր ոյժի, օրէնքի, ասուածութեան: Արդեօք վիտագիր Արլէնը չգիտէ՞, որ սրկութեան շղթաներ ու ցնցոսիներ կրելուց առաջ մեր ցեղն էլ է կրել իր անկախութեան ու հզօրութեան ծիրանին, իր փառաց զգեստը: Իր մեծութեան օրերին, երբ Տիգրան աշխարհակալի բանակները կ արժանանէին դէպի Արաբիա, Բաբելոն եւ ակելի հեռուները, եւ մէկից ակելի հարկատու ազգեր սարսափով կ արժանանէին հայ անունը, հայն էլ վերէն վար կը նայէր աշխարհին: Եւ, ի հարկէ, հայագիտօրէն սգէ՛ս Մայրընը չը գիտէ, որ Բիսմարկէն ու բազմազգի Բիսմարկներէն շատ դարեր առաջ հայ մեծական մարդն է ասել. «Մարդկային

գոյութեան բարձունքներում ուժեղն է արդար»։***)

Այո՛, կար ժամանակ, երբ Հայաստանն ակնհայտ էր, քան ծովը ծով մի երկիր, երբ յաջողութեան վարդապոյն մասները դասակարգելու համար հայ յաղթական ճակատն էր։ Բայց, աւա՛ղ, արեւի սակ ի՞նչ կայ կայուն։ Հրեշտային վերելք սեսած ազգը միտն ունենար իր շնորհալի անկումը։ Նա աստիճանաբար միտն կորսնցնէր իր հզօրութիւնը, մինչեւ որ մի օր էլ իրեն կը զգար թայմանը նկատելի եւ ամառ լծակիր սրունկի վիճակում, մինչեւ որ մեր հարեանները իրար մէջ մեր ցեղի «զգեսները կը բաժանէին»։

Պատճառները։ Թող չանհանգստանայ օտարալեզու Արլէնը, այդ մասին տարբեր կարծիք չունիմ եւ ես։ Այո՛, Հայաստանը անձնաստիճանաբար վերջ տուեց իր քաղաքական գոյութեան։ Նա դարձաւ իր ներքին անհամեմատութեան դեմք, եւ ամառ արտաքին թեմային։ Նա ինքնակործան եղաւ։ Այդ մասին զայրոյթի խօսքեր ունիմ եւ ես։ Բայց ինչո՞ւ ընդունայն փրկել թատերաբեմը։ Կ ընդունիմ, թէ հայութիւնը իր անհաւոր դժբախտութեան մէջ բարոյապէս ազատ չէ ասելու իր մասին մեղքն իմս չէ, որ քաղաքականապէս կը կաղանդարեւորուի։

Այսօր մեր անցեալի մասին։

Բ

Գիտէ՞ք, որ ժողովուրդների յալիստեանականութիւնը թայմանաւորուած է միայն ստեղծագործութեան յալիստեանականութեամբ։ Դեռ կան, կ արդիւն Հայն ու Հայաստանը, ասել է հայութիւնը արեւելեան ամենավարձաբարձրութեան լծերի սակ իսկ - անուշ, իրական կարելիութեան սահմաններում - եղել է ստեղծագործ։

Եւ ի՞նչ է, որ հայութիւնը, իր գերիշխան վիճակը կորցնելէ յետոյ, ընթացել է ամենաթոյլ դիմադրութեան գծով։ Աւելին եղել են թատերական մոմէնտներ, երբ դա, ինչպէս հրեւիքիւնը, հարկադրուած է եղել գիտակցօրէն զոհելու իր արժանապատիւութիւնը յանուն իր գոյութեան եւ անմեռ արժեքների թափանցան։ Սակայն, ճշմարիտ է եւ այն, որ Հայաստան Երկրի վրայով չի անցել մի հասկի դար, որի ընթացքում գերիշխան կեանքի յոյսերով ընդվզած չլինէր հայութիւնը։ Նրա մտաւորական ընթացքն վերջին անգամ - կէս դար առաջ - իր ժողովրդի վերադաստիարակիչը լինելէ առաջ, մի անգամ մեղքերի փախչող հանդիսացաւ։ Երբ մա ձեռքը կը զարկէր մեր ազատագրական գործին, խորապէս կը գիտակցէր, թէ դարերի սրկութիւնը մեծապէս սկարացրել է հայ զանգուածների ազգային ինքնագիտակցութիւնը։ Սակայն, մա կը հաւատարմութեամբ մեր ազգային վերածնունդին, որը միտն հոգեփոխէր մեր ժողովուրդը իր անբողջութեան մէջ։

Եւ տարիներով հնչեց մի մարգարէական խօսք։ Ե՛ս եմ ճշմարտութիւնը, իմա ճշմարիտ աշխարհայեացքը, ներցեղային բարոյականը, անկախութեան կրօնը։ Այսպէս տարիներով ու տարիներով, Հայոց աշխարհի երկարութեամբ եւ խորութեամբ տարածուեց Յեղափոխութեան զարթոյցի կանչը։ Բայց, աւա՛ղ, ինչպէս իրականութիւնը չուրեք զգացնել իսկու, թէ օտար լծերի ազդեցութիւնը մեր կարծածէն ակնհայտ մեծ ակերտութիւններ է առաջացրել հայ հոգու մէջ։ Յուրախութիւն մեր ցեղի գոյութեան թեմային, որոնց անցանք փարոսներ լուսեցին Հայ յեղափոխութեան հենց առաջին տարիներում։ Դա արտապատիւն էր մեր ժողովրդի որոշ տարրերի սրկական հոգեբանութեան։ Այդ փանդիչ տարրերը չուրեք ինքնակամալ - չեն ուզում եւ հասկանալ այսօր - թէ թեմային հարազատ եղբոր դէմ հենց այն թատառով, որ մա իր կուսակցութեան փարախէն չէ կը նշանակէ սկարացնել արտաքին թեմային դէմ ուղղուած մեր հարուածի թափը։ Հեռախորհրտեան հին դէմ էր դա, որ տարբեր անուան ու ձեւերի սակ կը շարունակէր օտարի հայաստան դերը, մեծապէս դժուարացնելով մեր վերածնունդի գործը։ Կար ընթացիկ թեմային, որի երեսէն հայ յեղափոխական տարրը միտն հարկադրուեւ ուժաբախ լինել մա եւ ներքին ամօթալի թայմաններում։

Տեսնել ու զգալ, թէ ինչպէս մտաւոր Հայը զենքեր է դարձնում իր հարազատ եղբոր դէմ ընդհանուր թեմային գործը հեշտացնելու համար - ա՛հ, այդ զարհուրելի ողբերգութիւնը դեռ այսօր էլ բաժինն է հայ հայրենասերի։ Դեռ այսօր էլ հայութեան քաղաքական ճակատագրէն ակնհայտ դառն է մա ներքին ճակատագիրը։ Գիտենք - ֆիզիկական ցաւ թատառելու աստիճան թայմ է - որ օրուայ Հայաստանը արտաքին թեմային համար «դուր մըն է փականքը կորած»։ Գիտենք, որ հայ մտաւորականութեան մի մասը - դաւանողն ու գերին անձնակեցեան մօտալի - կը շարունակէ սեւ թելերով հիւսել հայութեան ճակատագիրը։ Կասկած դուրս է եւ այն, որ հայութեան տարագիր կէսի համար - եթէ օր առաջ չհոգեփոխուեց - սակաւաթիւ տարիներ են թէ՛ս, որոնք մա կեանքում մտաւոր սրագիծը սեղի սայ հոգեւոր ինքնաստիճանութեան առջեւ, որոնք մա հայ homo-ն դառնայ homunculus եւ մեռնի արագապայմանաբար։ Գիտենք եւ այն, որ տարբեր կէսի կարողոյս կորուստը խնդրական միտն դարձնի գոյութիւնը հայութեան երկրորդ կէսի, որ կարծած կը մնայ Արարաշի փեշերին։

Այս է, միտն Արլէն, այսպէս մտաւոր աղէտալի եւ ինչպէս է հայութեան ճակատագիրը։ Եւ հասկանալի է դա։ Թատերաբեմը միտն էլ որդիների մէջ թատերում է Հայրերի մեղքերը, հին։

Սակայն, ի՞նչ անել: Ինչդեհ է սրբագրել հայ հոգեբանությունը, եւ նրա միջոցաւ մեր հաւաքական ճակատագիրը, որդէսգի նա դաստիարակութեան գարեհամրակ կառուցած չմնայ:

Ձեր ծանօթ տղերքով, որոնց ամեն մի տառը թեթեւամիտ արհամարհանք է շնչուն: Միամտութիւն: Հայրոյցելով չէ՛ք բժշկի հիւանդը: Մոռացել էք անգլոսափոխ գրողի իմաստուն խօսքերը. «Չլինի թէ սասանան հարուածելու ժամանակ վիրաւորէ նաեւ աստուածութիւնը, որ կ'աղբերակուի մեզ»:

Չէ՛ք ընդունում, որ ձեր գրչի ողբերգութիւնը խորապէս վիրաւորել է սրբագան հայկականութիւնը հայրութեան մէջ:

Ձեր խօսքը Հայաստանի մասին, միտք, այնքան յոխոր է, որ կարծէք Ձեր ցեղի համար Հերակլէսի տեսլականը մեծագործութիւնները կատարած լինէիք: Խօսել էք իշխանութիւն ունեցողի դէմ, եւ ծիծաղելի դառնել, որովհետեւ դեռ ո՛չ զոհաբերած, ո՛չ էլ տառապած էք այն ժողովրդի համար, որին բարոյապէս սնանկ կ'անուանէք: Ձեզ համար ներելի չէ, եթէ չգիտէք, որ իրենց ցեղի ստուերային կողմերի վրայ յարձակուելու իրաւունք եւ դատարանութիւն ունին միայն նրանք, որոնք տեսնում, հասկանում եւ սիրում են իրենց ժողովուրդը իր բովանդակ մեծութեան եւ սկարութիւնների, իր բովանդակ ողբերգութեան մէջ:

Ձեր գրչին ամաչելու համար բարի եղէ՛ք վերջիցեւում Իսրայէլի վճակիր առաջնորդներին:

«Նրա - մարգարէի - սիրը կծկուում է ցաւից, նրա շրթունքները լի են մերկացումներով. նրա աջը բարձրացել է ցոյց տալու դատարանը, որ գալիս է. նա տառապում է իր ժողովրդի համար, եւ որովհետեւ սիրում է նրան, յարձակուում է նրա վրայ»:

Ահա՛ Եսայիին, որը Եհովայի բարկութեամբ կը սղառնայ իր ժողովրդին.

- «Անոր - Իսրայէլի - ղալախներուն մէջ փուլեր ու անոր դարձուցներուն վրայ եղինձ ու եկեան դիտարկութիւն: Եւ չազալներուն բնակարան դիտարկութիւն ըլլայ: Հոն նեռ օձը իր բոյնը դիտարկութիւն էր եւ ուրումները հոն դիտարկութիւն »

Ինչո՞ւ: - Որովհետեւ, - անլացնում է բանաստեղծ-մարգարէն, - որովհետեւ, «նոյն արծաթը կը կոտորուի դարձաւ», որովհետեւ «գիւնիկը մէջ ջուր է խառնուած»:

Այսպէս է վայում անգերանգանցելի բանաստեղծը ու նոր վայերով սղառնում, որովհետեւ Իսրայէլն սկսել է ունայնութիւններին «խունկ ծխել»:

Բայց ահա՛, հարուածելէն յետոյ, մարգարէի վճակի սիրը կանչում է սիրով.

- «Արթնցի՛ր, արթնցի՛ր, նոյն գործիւնը հագիր, ո՛վ Սիոն. նոյն փառաւոր հանդերձները հագիր Թէեւ աղիւսներն ինկան, մեմք տառուած քարերով դիտարկութիւն էր»:

Այո՛, այսպիսին է հայրենասիրութեան առաջնորդը: Նա միայն մերկացնող չէ, այլ եւ յուսատու: Նա չի՛ նզովեր միայն, այլ եւ կը գօտեմոյ՛է:

Ահա՛ եւ Երեմիան հրէութեան ողբերգուն.

- «Քո բոլոր թեմաները իրենց բերանը քաղ վրայ բացին», - ցաւից ու անօթից գալարուում է մարգարէն: Նա կու լայ ու կը սղառնայ, որովհետեւ իր ժողովրդի գլխից «փառաց թագն է ընկել»:

«Մեր հայրերը մեղք գործեցին եւ չկան, ու անոնց անօրէնութիւններուն դատարանը մեմք կը կրենք:

Վիշապներն անգամ ծիծերնին կը հանեն ու իրենց լակոսներին կաթ կու տան.

Իմ ժողովուրդիս աղջիկը անաղաղ ջայլամներուն դէմ անգութ եղաւ.

Կաթնկերին լեզուն ծարաւութեանէն իր փմփմ փակաւ.

Տղաները հաց ուզեցին, բայց անոնց ջարդող չկար.

Կարմիր հագուստներով մեծցողները աղբանոցներ գրկեցին.

Ու սուրէ մեռածները անօթութեանէն մեռածներէն երջանիկ էին»:

Այսպէս դառնադառն է մարգարէի խօսքը, որդէս ազգային անօթամփի ու վճի արտայայտութիւն:

Բայց, քանզի նրա կոչումը միայն ողբալը չէ, ահա՛, Եհովայէն ներշնչուած նա ճգնում է վերստին Պաղեստինեան յոյսերով զինել հրէութիւնը.

- «Պիտի սղառնէ այն բոլոր ազգերը, որոնց մէջ քաղ ցրուեցի, բայց քաղ դիտարկութիւն չսղառնէ»:

Այսպէս հայրենակրօն էին Իսրայէլի հոգեւոր առաջնորդները: Նոյնն էր նրա եւ մօտաւոր անցեալի մտաւորական ընտանիքն, քաղական խորհողը, քերթողը, գիտնականը եւ այլն:

«Ես կ'աղբերակեմ ծայրահեղ արեւմուտեան, բայց Արեւելում է իմ սիրը», - կերպէր Իսրայէլի Ահարոնեանը - Ետրօ Ալեկին:

Հաղա Բեալիկը: Ահ, սրանց նման դիտարկութիւն սիրելի Հայրենիքը աղագայի Սիոնը կառուցել կարողանալու համար:

Հաղա Պասմանիկը - Ձեզ նման օտարալեզու, որին իր ազգային ուղղափառութիւնը դիտարկութիւն թելադրէր հետեւեալ հոլորակութիւնը. «Աշխարհը մեզ կը հալածէ մեր անցեալ մեծութեան համար»:

Ահա՛ եւ Իսրայէլի օրուայ առաջնորդութիւնը Վայցման, Սոկոլով, Արսուր Հանթլէ, Վարբուրգ, Եսկոբսոն

եւ այլն:

Սիոնիսական միջազգ. կազմակերպութեան հոգեւոր բարձրումները, որոնց թիկունքում միշտ էլ կանգնած են աշխարհածանօթ միլիարատէր Շտաուսները, Վարբուրգները, Ռոսշիլդները եւ այլն: 1919-ին, Judische Rundschau-ի էջերէն սիոնիստների ղեկին այսպէս կը խօսէր համաձայնական ղեկավարներին. «Դուք ուզում էք թէ ոչ մենք կը լինենք Պաղեստինում: Դուք կարող էք փութացնել կամ յետաձգել մեր մուսքը, ձեզ համար, սակայն, լաւ միտք լինի, եթէ դուք օգնէք մեզ, այլապէս մեր աշխարհաւէն ոյժը կը դառնայ ֆանդիչ, որը կը ստիպէ ցնցուելու ողջ աշխարհը»:

Այս բարձր մտաւորականի սղառնալիքով էր - արուած հրեայ դրամատերի անունից - որ ձեռք բերուեց Բալթիկէն ծանօթ յայտարարութիւնը:

Այդ դէպքին մի տարի անց, Լոնդոնում գումարուած մի հրեական համագումարում, ձեզ նման, միտք, օտար լեզուով գրող Մաֆա Նորդաուն, հայրենասիրական գինովութեան մէջ կը բացականչէր Le jour de gloire est arrivè! Սիոնը, Սիոնը կը վերականգնէր: Գիտէ՞ք, որ դեռ երէկ մեծ ազգերը կը փորձէին աշխարհահռչակ Այնցայնի հանձարը սեփականել: Գերմանական հրեայ է,- կը ղոնդէր գերման մամուլը: Ոչ ֆրանսական է: Չէ, չէ, իսրայէական է: Մեծանուն գիտնականին կը մնար վերջ տալ անտեղի վէճին, եւ նա թալմուդականին յատուկ հղարանով յայտարարեց եւ հրեայ եմ:

Օրեր առաջ, թերթերը գիտութեան այդ սիսանի մասին գրեցին. «Այնցայնը սինագոգում»:

Դ

Կար ժամանակ, «երբ Զրէասանի ամբողջ հարսութիւնը մի խուրձ խոտ էր եւ մի կողով», - կը ծաղրէր Եովնանալը: Իսկ Մարցեալը կը չարախնդար. «Զրէան ողորմութիւն է խնդում, լուցկի ծախում»:

Դարեր անցան: Բեւեռէ բեւեռ ցրուած մեծ թափառականը ամրեց օտար հասարակութեանց խոռոչներում, դարերով կուրծք տուեց ոչ-հրեայ մարդկութեան թեմամանին, բայց եւ այնպէս իրեն գահընկեց չյայտարարեց: Նա մնաց հոգով թագաւոր ազգ: Նա - դոգմաների եւ Մեսեանական Յոյսի ժողովուրդը - օտար ժողովուրդների ծոցում ամրեց որդէս «հիւր եւ թեմամի», եւ անխօս կրկնեց մարդկութեան. «Չէ, Աստու, Աշխարհի եւ Մարդու մասին ունեցած իմ ըմբռնումէն մի յովս անգամ չեմ զիջեր քեզ»:

Այսպէս ամրեց Զրէութիւնը, մինչեւ որ մի օր էլ իր իշխանութիւնը կը տարածէր աշխարհի մեծ մասի վրայ:

Նա յաղթեց, որովհետեւ նրա մօտ գերագոյն հակակէիքը ղաականում է ազգին, որը ներկայացում եւ արտայայտում է իր ընտանիքի միջոցաւ: Նա յաղթեց, որովհետեւ նրա մէջ ղարտականութիւն է անհասական երջանկութեան ձգտիւն, սակայն, յօգուտ Իսրայէլի բարօրութեան. գովելի է փառասիրութիւնը, բայց Իսրայէլի փառքի համար. արդար է հարսանալու տենչը, հարսութիւնը, բայց դա ո՛չ թէ որդէս նղատակ, այլ որդէս միջոց զայն Իսրայէլի դասին ու ազդեցութեան ծառայեցնելու համար: Եւ հենց այդ է ղատձառը, որ հրէութիւնը այսօր տէր է մի անղատելի ոյժի - ոսկու եւ խելիի եղբայրութեան - իր ծոցի մէջ: Այսպիսով, միայն նա յաջողեց իր մեծագոյն դժբախտութիւնը, իր արմատական տարտնչումը - կարծէք ալիմիաբար վերածել մեծ օրհնութեան իր համար: Այսօր նա տէր է մի այնղիսի հզօրութեան - ոսկի, հեղինակութիւն, ոյժ - որը նրա համար երազ միտք մնար անգամ Տիտուսէն կործանուած անկախ Զրէասանի մէջ:

Գաղտնիքը գիտէ՞ք: Իր աննուազ ղաատանումը դէղի Սիոնը, որով եւ որի համար ամրեց Արախանի ցեղը: Իր բոցեղէն հայրենաբաղձութիւնը, որը ո՛չ թէ միայն հայրենագուրկ Զրէան Զրէայ ղաակեց, այլ եւ զայն դարձուց մարդկութեան ամենահարուստ, ամենախմաստուն եւ ամենայեղափոխական մասը:

Այժմ իր բախտի կառնը կը ֆաւեն եւ բոլեւելիզմը, եւ ֆրանմատնութիւնը, եւ միջազգային բորսաները, դրամատերը, մամուլի մեծագոյն մասը եւն.: Բայց փնաթափոյց ազգը չբաւականացաւ իր յաղթանակով: Զոգեղէս միշտ ֆաղցած մարդկութեան նեւած իր մէկ-երկու նորանուան գաղափարներով, ազգերի ծոցի մէջ նա վառեց դասակարգային արնոտ ղայֆարի կրակը, եւ այսօր - տէր աշխարհի ոսկու երեք ֆառորդին-նորանոր ղատերազմների եւ ընկերային յեղափոխութեանց ուրուականով կը սղառնայ աշխարհին: Այսպէս, դարերով տանջուածը միտք դառնար ազգերի տանջիչը: Ու միշտ հաւատարիմ իրեն նա հանձարեղ է եւ տանջելու մէջ:

Նա դարեր ու դարեր տեղող իր անզօրութեան եւ նուատսացումի վրէժն է լուծում:

Եւ իրաւունք ունի:

Արդեօք, այժմ ղարզ չէ՞ ղատասխանը ձեր հարցին, թէ ինչղէս «հրեաները տէր ու տիրական եղած են աշխարհի»:

Իսկ հայութիւնը, որը կ ուզէիք, որ մեռած լինէր «Նիւունէի, Կարկամիւի եւ Բաբելոնի հեռ», աւա՛ղ, դա շարունակում է մնալ «Արաչագործութեան տարագիրը»: Այլ կերղ չէր էլ կարող լինել: Ու գիտէ՞ք թէ ինչղն: Այդ «ինչղու»-ին որղէս ղատասխան երկու խօսք եւս: Մեր ղատնութեան ընթացում - գիտցէ՞ք եւ այդ - մեծահարուստ հայը չեղբայրացաւ հայ մտաւորականին, ո՛չ էլ ազգերի բախտի հեռ խաղացող ոյժերի բարեկանութիւնը փնտռեց: Միայն զմիւռնիացի հայոց հարսութեանը կարելի միտք լինէր մի մեծ Զայատսան

զնել: Այդ ծով հարստութեան մի չնչին մասն իսկ - որը ֆեմալականները ֆամուն տուին - յիսի բաւեր հրէաբար կաշառելու մարդկութեան երեք ֆառորդի խղճմանմը, զայն հայասեր դարձնելու ասիճան: Բայց - անէ՛ծ մեկուսի երջանկութեան դաւանանքին - հայ ցեղի ամրած եւ ամրուելիք բոլոր տեսակի դժբախտութեանց անհծուած ակնադբիրին անէ՛ծ:

Ոսկեֆակ հայր չկանգնեց ոսկեգրիչ մատուականի թիկունքում, եւ այդ վերջինի լեզուն կարճ, խօսքն անլսելի եղաւ միջազգային արեւոտագների մէջ: Եւ եղաւ այն, ինչ որ եղաւ: Խորհրդածէ՛ք, դարձն արուեսագէտ, եթէ սիւրս ունիք, խորհրդածէ՛ք այդ մասին, եւ դուք - համոզուած եմ - ձեր ցեղը մեղադրելու փոխարէն, յիսի դասափետէ՛ք Հայաստանը կործանող այն յանցադատ մտայնութիւնը, որ կ'անձնատուրեն հայ օտարասերը եւ հայ մեծահարուստը - թուառականներ, որոնց որքան անելի ժողայ բախտը, այնքան հոգեղէս կը հեռանան իրենց ցեղի կեանքէն:

Պարզ չէ՞, թէ ինչո՞ւ միայն հայութիւնը կը մնայ որդէս դարտուած մասը մարդկութեան:

Ե

Արդարեւ, ազգերի դասնութիւնը անելի անուր կը լինէր, եթէ առաջնորդները անցեալի վրայէն դարբերաբար չվերցնէին գերեզմանաբար մնաց փայտերն ու սխալամիտները ի լոյս հանելու նպատակով:

Մեր ցեղն էլ - երբեմն իր սկարութիւններին գերի - գործել է ի կորուստ իրեն, եւ այսպիսով դասառ տուել, որ իր գոյութեան նաւի ղեկավարները արդար զայրոյթով խարազանեն իր հոգեբանութեան ստուերային կողմերը:

Ո՞հ, այդ մարագարեւոտի ղեկավարները, որոնց ցեղային բարոյականով օծուն սիրքը գիտցաւ կծկուել մեր ժողովրդի ամեն մի ցաւէն, եւ ցնծալ ի տես համահայկական ամեն մի յաջողութեան: Նրանք, մեր ցեղի հոգու այդ սրբազան անօթները, յաճախ իրաւունքից անելի դարտականութիւն են զգացած գոռալու հայութեան երեսին. «Քո էութեան մէջ մի բան կայ, որը յիսի սղանես, եթէ ազգօրէն ամրել կ'ուզես»:

Ահա՛ սուրբ Սահակը, սրբազան զայրոյթով գինովցած. «Քահանայանալ ի վերայ տիրաննոց, եւ տիրապետան եւ մասնիչ ժողովրդոյ ոչ կարեն».*)

Ահա՛ հայոց դասնութեան հայրը Խորենացին. «Յաճախ վարդա-դէտներ ու վարդադէտութիւններ փոխող. ուսուցիչներ, ընտրուած ոսկով եւ ոչ սուրբ հոգով. աշակերտներ ծոյլ ուսանելու, եւ արագ այլոց ուսուցանելու, զօրավարներ անարդար, ինքնասէր, կողորմիչ - արժանատու ընկերն աւագակների. իշխաններ արտասանք, ազահ, անբարոյ. դասատուներ ճմարդ, կաշառուող, անօրէն բոլորը զուրկ սիրուց եւ անօթից»

Ահա՛ եւ Հայոց Հայրիկը, համակ սէր ու վիճ. «Միթէ՞, հայոց ժողովուրդ, դու զոտեաց կաւ ես աշխարհիս երեսին»:

Հաղա Ահարոնեա՞նը իշխանն ու փառքը մեր նորագոյն գրականութեան, որի սիրքը արեւածաղիկի ղէս մի՞տ էլ արելը - Արարտեան արելը փնտռեց:

Հայութեան վճակիրը, որի հոգեւոր կեանքի հորիզոնը մի՞տ էլ բռնած է գերագոյն դէմքը մեր ծուառուած Հայրենիքի:

Հայութեան տիրուրը ոսկեբերան, որի հոգին հայոց դասնութենէն ծծեց այն ամենը, ինչ որ գեղեցիկ է, վտեմ ու հերոսական, եւ դրա համար էլ որքան ուժեղ է իր ցեղասիրութիւնը, այնքան կասաղի է իր բարոյական զայրոյթը, որը սակայն, իր սիրող սրէն կը բխէ:

Նա խօսքի հոգեւոր կայծակներ ունի, եւ գիտէ շանթել այն ամենը մեր ցեղի կեանքում, որ սկար է ու զգեղ, աննուր ու անփառ. հակառակայորդոր ու թունաւորիչ. այն ամենին, որ երկրամուկ են, որոնք անէ՛ծ ու նուաւսութիւն կը շահեն մեր դասնութեան համար:

Հանգոյն բիբլիական մարգարէների մա նզովել գիտէ, բայց իրեն յատուկ մեծ սիրով գիտէ եւ դափնեդասակել:

Նրա վճակի հանճարը անմահացուց հայ վրիժակը, որը գիտցաւ աներկիւղ շփման գալ մահուան հետ:

Նա երգեց հայորդին, որը դաւանել գիտցաւ ազատութիւնը, մա համար գիտակցօրէն իր արիւնը թափելու ասիճան:

Օրհնեց ու ֆաղցրացուց մահը հերոսների:

Մարգարեացաւ գալիքը եւ եռակի զանգահարեց հայութեան վարած վերջին գոյարների մասին:

Հրեղէն խօսքով երկու տերունդների հոգում մա բորբոքեց ինքնագօրութեան ծարաւը, եւ սէր դէմքի տիտանիզմը դաբարի եւ զոհաբերութեան մէջ:

Եւ գիտցաւ ներշնչել, թէ Հայաստան երկիրը ոչ թէ միայն ցանկալի որսավայր է իր գալլ հարեւանների համար, ո՛չ էլ յարմար վայր միայն անփառունակ գերեզմաններ ձորելու, այլ որ դա յարմար է մա եւ Անկախութեան եւ փառքի տաճարներ բարձրացնելու համար:

Այսպէս ամրեց ու ստեղծագործեց հայ դասականութեան ֆերթը, իր ճակատագիրը ներքին հաղորդակցութեամբ կաղելով իր ցեղի ճակատագիրը:

Ահա՛ թէ ինչո՛ւ ամեն անգամ, երբ հայ մարդը կը թերթէ Ահարոնեանի հայրենաւունջ երկերը կը մղուի մտովին համընդհանուր նրա ներցեղային բարոյականով օծուն գրիչը:

Ահա՛ թէ ինչո՛ւ այսօր Միցկեւիչի լոյսն նա էլ ազատ է ասելու իր մասին. «Ես եւ Չայրենիս նոյնն ենք»:

* * *

Այսպէ՛ս, միսր Մայլ, միայն այս ճամբո՛վ է ձեռք բերում իրենց ցեղի հոգեբանութեան յոռի կողմերի նկատմամբ դասախազ ու դասաւոր հանդիսանալու իրաւունքը:

Չայրեւիսը քննադատելուց առաջ՝ ղէտ է արիւթիւնն ունենալ ամբողջութեամբ նրա դաստիարակ խղճմանը. ղէտ է քաջութիւն՝ իջնելու նրա խղճմանի խորքերը, կրկին ու կրկին անգամ ամբողջութեամբ նրա եւ փառքը, եւ ամօթանքը - նրա բովանդակ ողբերգութիւնը:

Ձայն դասադասելուց առաջ՝ ղէտ է խաչուել նրա ամբողջ Գողգոթայի վրայ: Իսկ այսպէս վարուելու համար ընդունակ լինել անսահման սիրոյ եւ զոհաբերութեան:

Այլապէս՝ քննադատել լինելու ցնցանկէ տառապել:

Իսկ երբ քննադատողը չի տառապիր, նա վուզար չարախնդացող է եւ ո՛չ քննադատ: Արհամարհանքի աչքը միտ է կապուած է անելի թերիներ, քան առաքինութիւններ տեսնել: Այո՛, անսխալ տեսնելու եւ արդարախոհ լինելու համար ղէտ է մեծ սէր ունենալ: Ձեզ, դժբախտաբար, դակասում է դա, ասել է դակասում է թէ՛ քննադատելու բարոյական իրաւունքը եւ թէ՛ հոգեբանօրէն առարկայական լինելու կարելիութիւնը:

Ձ

Դուք գիտէ՞ք հայ գրողի ճակատագիրը՝ ամբողջութեամբ ամբողջութեամբ կիսաբաց եւ մեռնելու զրկանքների մէջ: Դուք գիտէ՞ք այդ - ամերիկայէն խելօք մարդ - եւ այսօր դասալիքօրէն հեռու կ'ամբողջ մեր ցեղի կեանքին:

Ի՞նչ, արդար՛ է, որ նման մէկը, որի համար չէ ներցեղային բարոյականը, ըստ որի՝ ցեղակից հանձարն ու բեռնակիրը հարազատ եղբայրներ են - ասացէ՛ք, արդար՛ է, որ նմանը իր «նշանաւորութեան» դակասին մի բան անելացնելու ունայնասիրութեամբ, օտար մամուլի մէջ իր ազգը կենդանի մեռնելու հռչակէ:

Դասալիք դասաւորի դերո՞ւմ:

Կ'ընդունիմ, արգահատելի է անհայրենիք ժողովուրդը, բայց միթէ՛ եօթնիցս զգուցիլ չէ՞ հայրենիքի զգացումն ու դաստիարակութեան զուրկ անհատը:

Դուք, որ «իմաստութիւն» ունեցաք ձեր գրիչը չթաթախելու հայ Արիւնի եւ Արցունի ծովի մէջ, դուք, որ սիրտ չունեցաք զոնք մի անգամ կրկնելու՝ «Եղբար՛ք, հայ ամբողջ», ազատ է ձեր տառապանքը զրնգուն դրամի եւ հանգստի էութեան վերածելու, ազատ է ձեր մտախորտ վէպերով ընթերցող հին ու նոր աշխարհի կրեւր խաղցել, սեղմ ասած թոյլ տուէ՛ք, խնդրե՛մ, վերադարձնելու ձեզ հայրենի մասին գործածած ձեր բառը - դուք կարող էք «կուրսիզան» արքայ ստաստարել օտար գրականութեան, բայց ոչ եւ վաստահամբաւել ձեր ցեղը յաչս օտար ազգերի:

Չգիտէ՞ք, որ այսօր - երբ օտարացեցութիւնը սկսել է ասամեր ցոյց տալ տարագիր հային - ձեր տղերքը կարող են արդարացնել ու սնուցանել օտար ժողովուրդների արհամարհանքը դէպի հայ անունն ու դասը:

Չգիտէ՞ք, որ ձեր ծանօթ տղերքը կարող են իմնամուստացումի մղել օտար արեւելի վրայ ծուարում հայրութիւնը, որ առանց այն էլ, հասկանալի դաստիարակութեամբ ծանր տուրք է տալիս ազգային վաստահամբաւին: Վերջապէս, ինչո՞ւ էք ուզում խախտել հայրենի հաւատքը դէպի իր ամբողջութեամբ:

Տմարդութիւն չէ՞ փողոցի լեզուով խօսիլ մարդկային արդարութեան եւ մահուան հետ անհաւասար տայբարի մտած մի բուռ ժողովուրդի մասին:

Ինչո՞ւ էք ուզում փութացնել նրա յոյսերի մահը, որ իր ստոյգ մահը լինի դառնալ:

Ծագումով հայ էք, եւ կ'ակնկալուէք, որ - գիտցէ՛ք, կան եւ օտարազգի աստիք գրիչներ, որոնք տարիներով մեր դասին կը ծառայեն - արուեստագէտի ձեռքով դուք եւս արտադրողի մահու եւ կենաց կռուի բռնութեամբ տարագիր հայրութիւնը:

Եւ, յանկարծ, ստաստահան եղբայրական խօսքի փոխարէն՝ արհամարհանքի ծանր փառք:

Մեղք ձեզ:

Գրող լինել - այն էլ հայագիր - եւ մեր ցեղի անօրինակ արհաւիրքները շահադիտող մարդկութեան երեսին թելու փոխարէն, յարձակուել նրա զոհերի վրայ: Ամօթ ձեզ:

Ի՞նչ, դրանո՞ւմ է գրչի մարդու կոչումը: Տառապանքը տուրք է նրանով կուրսիզանութիւն անելու, զայն հարստութեան ու հանգստի վերածելու համար:

* * *

Դուք սեսաք, միսր, թէ ինչդէս են խօսում ժողովրդին, ժողովրդի մասին եւ ժողովրդի անունէն:

Տեսաք վճակութեամբ ու նուիրումով մեծ հրեայ եւ հայ առաջնորդներ, որոնց համար չէ ողիմոյական մեծութիւնը, որի մէջ այնքան անկարելիք ու տաղ էր դուք: Առաջնորդներ, որոնց համար միայն նա՛ է ճանաչուած մեծը, որը մեծ զաւակն է նախ իր ժողովրդի, եւ ապա մարդկութեան:

Իսկ դուք. ինչի՞ կը ծառայեցնէ՞ ձեզ տրուած տաղանդը: Փոքրոգի՛, ինչդէս թիկունք ցոյց տուի՞ ձեր ցեղի գողգոթային: Ինչո՞ւ չուզեցիք, հրեայ օտարալեզու գրողների տէս, լինել նախ ձեր ցեղի տաղանդաւոր զաւակը: Դժուար՛ է: Ծա՞նր է հայ խօսքի խաչը: Կ ընդունին: Բայց չէ՞ որ հենց այդ ծանր խաչը սիրով կրելու մէջ է ճանաչուած մեծութիւնը:

Սակայն, ինչո՞ւ կերակրեմ, երբ հայութիւնը դառնել է «տաղանդ ամենուն եւ բեր մը» ձեզ համար: Չէ՞ որ դուք սկսել էք ամաչել ձեր ծագումէն: Այո՛: Ուրեմն, գրչի կոկետութիւն չէ՞ ձեր չանգառած Չայասանի մասին:

Այդ դէպքում թոյլ տուէք, մէկ էլ գարշելու արուեստագէտի ձեր ցեղամերժ տաղանդէն, որը - մեղք - առաքինութիւն չունեցաւ խոնար-հուելու Չայութեան Տառադանի, Յոյսի եւ Չերտական մեծութեան առջեւ:

Մենք հաւատում ենք Գողգոթայէն յետոյ Յարութիւն կայ:

Եւ արդար՛ է մեր հաւատքը:

Մենք զգում ենք մեծ աղաքան հայ Չայրենիքի, եւ երկիւղածօրէն ծնրադրում նրա աստուածային տեսիլքի առջեւ:

Մենք նախաճառակում ենք նրա գալիք երջանկութիւնը: Եւ եօթնիցս հոգարս ենք, որ հայ ենք:

Չամբո՛յր ձեր անարգած Չայասանին:

«Նոր Արաբ», Սոֆիա, 1930 թ., թիւ 11, 12, 15-18

ԱՐԱ՛ ՍԱՐԴԸ (ECCE HOMO)1

*Նրան, որը խմեց եւ հայ
տառադանի բաժակից*

Ծանաչութիւն լինելուց աւելի տարադոս է Գեօթի խօսքը այն մասին, թէ մենք չենք կարող ճանաչել մարդը, երբ նա գալիս է մեզ մօտ - նրան ճանաչելու համար դէ՛ս է երթանք նրա մօտ:

Եւ վորով - որ խմեց եւ հայ տառադանի բաժակից - Չայասանը չեստած ճանաչեց եւ խորագաց յափճակութեամբ երգեց մեր «Միտ էլ քաջ»ը:

Չայն իր բնաշխարհիկ օրօրանում չեստած նա ճանաչեց հայութիւնը, քանզի նա սովորական բանաստեղծի ձիրքից ուրիշ մի բան ունէր իր մէջ - խոր յայտնաբերութիւն աշխարհի եւ մարդու հանդէպ:

Նա իր սրի լարերը թրթռացուց տառադող ու տայտադող հայութեան համար:

Ծնունդ մի կայտառ եւ ռազմաբուն ջեղի նա եղաւ մէկն այն սակաւաթիւ բանաստեղծներից, որոնք ամենայն իրաւամբ գրաւում են առաջին տեղը ոգու հերոսների փառանգում:

Ծնած «աշխարհ-ծովէն», ինչդէս իր մասին ասում է ինքը - նա եղաւ երգիչը ողբերգօրէն զարհուրելիի, սրբազանի եւ հերոսականի: Եւ յանուն սրուկ եւ անիրաւուած Չայրենիքի, տայտադեց երգերով - տայտադեց մահուան, թուրքի եւ աշխարհի անստեղծութեան դէմ: Նա եղաւ մէկը մարդու ամենագայուն ողիմներէն, որի կրծքի տակ արդարութեան առիւծը մռնչեց, միմչեւ որ կը լիք մեր աշխարհը, որը այնքան անիծեց:

Աղբեց «գոյութեան ուրագանի» մէջ, եւ տառադեց, տառադեց գերմարդկօրէն: Եւ տառադանի գայրուցի մէջ յաճախ աղաղակեց. «Ես չեմ աղբում - այրում եմ ես»: Որդէս տրոմէթիտս նա ընթրուացաւ մարդկային անարդար ճակատագրի, քաղաքական բռնութեան եւ ընկերային անարդարութեան դէմ:

Նա սկարութիւն չունեցաւ մարդկային գոյութեան բարդ առեղծուածները լուծել իմաստասիրօրէն միայն: Աստուածօրէն զգայուն նա հոգեւին զինակցեց մարդ-եղբօր, մարդ-ընթրուսին եւ մարդ-տառադողին: Եւ նրա կեանքն եղաւ համախաչելութիւն: Նա խաչուեց բոլոր խաչեցեցալների հետ:

Նա խմեց եւ տառադանի բաժակէն եւ աստուածային արեցութեամբ աղաղակեց. «Արբէ՛ ի սմանէ»: «Չայր»ի եղբերաբուն ինքնազակը երգեց եւ հայ ցալը: Նա երգեց եւ մեր «ճանադարի տաչին», իսկ երգելէ առաջ, աղբեց, աղբեց խորադէս: Նրա համար տառադանին եղաւ աստուածային հեճանք: Չէ՞ որ, «բանաստեղծի մման Աստուած ալ որդէսդի ստեղծէ, հարկ եղաւ նախ լալ»: (*)

Նա երգեց հայ տանգիտութիւնը, եւ այդ ո՛չ թէ որդէս մի բանաստեղծական քմայք, ո՛չ թէ որդէս մի մարդասիրական շարժում, ո՛չ թէ իր ճակատը զարդարող լուսադակին փառքի մի նոր ճանադայթ աւելացնելու ցանկութեամբ: Ո՛չ, ո՛չ, նա յանուն տառադողի գիցցաւ արհամարհել դափնին ու ջահիլութեան գինին:

Նա երգեց մեր սարագրութիւնը, որովհետեւ մէկն էր մեր ժամանակների մարդու ամենազգայուն որդիներից եւ չէր կարող չերգել աշխարհի ցաւերէն ամենավսեմն ու հերոսականը: Արդեւ յայտնի «սկիզբն ու վախճանը ողջ մարդկային խռովիւն»,- նա չէր կարող չարձագանգել այն մեծ ողբերգութեան, որ մասնաւորապէս 19-րդ դարու վերջերին բաժին ինկաւ Հայաստանին եւ իր որդիներին: Նա երգեց աշխարհի եւ իր բախտի դէմ ոսփի ելած հայութիւնը: Նա զինակցեց մեզ, որովհետեւ զաւակն էր այն մեծ սրտի սէր ժողովուրդին, որ արիութիւն ունեցաւ իր փառաբանութեան մէջ խաչը դնել: Նա մեր ցեղի դաշտանութեան ի խնդիր իր սուրը դիտարկեց, եթէ զօրական լինէր: Չէ՞ որ նրա կեանքում անբաժան մնացին «բանաստեղծի փնարը եւ զինուորի զրահը»: Նա մեզ իր աստուածաւորութեան փնարը սրամարտեց, փնարի երգիչ էր: Նա Հայաստանը չստեպած, մեզ համար եղաւ ու կը մնայ այն, ինչ որ է Պայրոնը Հելլադայի համար:

Եւ այդ այն ժամանակ, երբ աշխարհին շանթահարելու կարող բազուկներն անձաժ, շրթունքները համը մնացին Հայաստանի համար մարդկայնօրէն մի բան ասելու կամ անելու դուրսէն առջեւ, երբ եւրոպական մարդկութիւնը ճարտարութիւնը ունեցաւ փնարի իր մասը խրելու Զրիսոս-Հայաստանի արմատն վերջերի մէջ եւ մնալու անկարելի: Աստուած իմ, որքա՞ն փոքրիկ եմ մեծ դիտարկեանց մեծագոյն փառաբանները Եւրոպայի առջեւ, որոնք յաճախ կը զլանան երկու գունաս խօսք ասել ի դաշտանութիւն անհրաւրեան հայրենիքների:

Եւ այդ այն ժամանակ, երբ առաջին փրիսոսնեայ ժողովրդի հայրենիքն կը բարձրանար յիսուսեան աղաղակը. «Էլի, էլի, լաճա սափաթանի»: Եւ այդ այն ժամանակ, երբ հազարամեայ մշակոյթի եւ խաչի սէր ժողովրդի կացութիւնը իրենից կը ներկայացնէր բեւեռներից կազմուած մի անկողին, որի վրայ բռնադատուած էր դառնելու հայը: Եւրոպայի երգեց իր «Հայեր»ը եւ իր երգը թեւ առեց, թշու անցաւ իր հայրենիքի սահմաններից դուրս, համայն հայութեան երախտագիտութիւնը նուաճելու համար:

Ահա՞ թէ ինչո՞ւ, 1912-ին, երբ դաշտանական շրջանը ոսփի հանեց Պալմանեան ազգերը, մարդկութեան - թուր կոչուած - ամենէն անմարդկային մասի դէմ, Անդրանիկի եւ իմ կանչին որդէս հոգեբանական արձագանգ հայ գաղթաշխարհի բոլոր ծայրերէն կամաւորներ հասան, ուխտելով Զրիսոսփորի գերեզմանի վրայ եւ հայ եւ դուրսի դրօշակների սակ ճամբայ ընկան հայ արիւնը խառնելու դուրսի որդիների արեան: Եւ ընկան նրանք, ընկան Եւրոպայի հայրենիքի համար, ընկան ժողովրդին:

Ահա՞ թէ ինչո՞ւ, երբ վաղը Արեւելքում խորհրդակցութեան վերջին գահերը - սեւ թէ կարմիր - երբ ազատութեան հրեշտակն այցելէ Արարատի սգաւոր փեռերը անկախ Հայաստանի մայրաքաղաքում Հայ գրչի, սրի եւ խաչի հերոսների կոթողների կողմին, կը բարձրանայ եւ Եւրոպայի արձանը: Եւ Արարատեան վեհափառ արեւը իր արեւալոյսին եւ վերջալոյսին, համբուրելով կ'ոսկեզօծէ մարդկայնութեան միւռնով օծուած նրա ճակատը:

«Դու դիտարկեցաւ, սղասուած օր»,- ասում է Եւրոպայի մի տղը:

Այո՞, դիտարկեցաւ, չուսանայ այդ օրը, փնարի նա այնքան անխուսափելի է, որքան եւ արեւալոյսը: Նա դիտարկեցաւ, իսկ, մինչեւ այդ, ես, երկու ազգերի զինուորը, մտովի կը համբուրեմ երկու հայրենիքների վշտակիրի փնարը:

«Ազատ խօսք», Սոֆիա, 1935 թ., թիւ 85

ՋՕՐԱՎԱՐ ԳԱՐԵԳԻՆ ՆԺԴԵՅԸ ՏԱՐՕՆԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ՄԱՍԻՆ

Սխալ է, ավելին ոճիր է կարծել, թե բոլոր ճճմարսութիւնները մարդու ղէս մահկանացու են, թէ նրանք էլ մեզ ղէս ծնւում են, աղբում, սղառւում, մեռնում:

Ո՛չ, ո՛չ, ճճմարսութիւններ կան, որոնք անմեռ են, յաւիտեանական, ինչղէս ինքը ժամանակը:

Այդ կարգի ճճմարսութիւններից են նրանք, որոնք վերաբերում են հայրենիին, մահուան, յաղթանակին, առաջնորդին, ղարսականութեան եւ այլն:

Այդ ճճմարսութիւնները իրենց արիւնով կնքած ու դարերին եւ սերունդներին կսակ են թողած Մամիկոնեան ռազմիկները:

Եթէ բանանք դարերի գերեզմանը եւ խօսեցնենք հայոց ղասնութեան մէջ յաւերժացած այդ անմահներին, նրանք ղիսի ասեն.

«Մեր օրով ղեկավարի եւ ղինուորի համար ոչինչ արժէր կեանքը, երբ Հայրենիքը վսանգի մէջ էր:

«Մեր օրով կանգուն մնաց Հայաստանը, որովհետեւ մենք գիսցանք երես-երեսի գալ, ղէմ-հանղիման կանգնել գերագոյն ղարսականութեան, ինչղէս հաւասարը իր Աստուծոյ առջեւ:

«Մեր օրով հայը մնաց անղարսելի, որովհետեւ մենք գիսցանք ղգալ սրբագանի ներկայութիւնը կեանքի եւ ղասնութեան մէջ. գիսցանք մեր առօրեային խառնել յաւիտեանականի հոգսերը:

«Մենք գիսցանք չափուել մեզնից գերագանց ոյժերի հետ, որովհետեւ սովոր էինք չսագնաղել վսանգի մեծութենէն, որովհետեւ մեր օրով կեանքի կոչուեց «անմահից գունղը»:

«Մենք մնացինք յաղթական, որովհետեւ մեր օրով յաղթական մահն էր մարղկային արժէքի եւ արժանիների միակ չափանիւղը, որովհետեւ իրաղէս կը գիսակցէինք ղոհի եւ ղոհաբերութեան անհրա-ժեճսութիւնը եւ անխուսափելիութիւնը հայրենի հողի համար:

«Մենք եղանք ղօրաւոր, որովհետեւ մենք մօսիկ էինք կանգնած մեր ցեղի ճակատագրին, շա՛ս մօսիկ, ղայն շօճափելու ասիճան, եւ հենց այդ էր ղասճառը, որ մեր օրով հայը եղաւ ռազմունակ եւ սիրասէր:

«Մեր օրով էլ «աղուէսը» յաճախ կը հաջողէր խեղղել ղսղուած վագրն ու առիւծը - Ձիրաի ղիցագունը Մուլեղ - ղիսի սղանուէր «ի մսաց թեթեւ» Վարագղասէն - մեր ժամանակ էլ կար ներքին սկարութիւնը, մահաթոյն նախանձը, չարութիւնը, բայց եւ այնղէս, հակառակ որ մեր մի բագուկը ղբաղեցրինք թիկունքում - մենք երբեք չսարակուսեցինք, թէ մեր թափած արիւնը փրկարար է հայրենի երկրի համար եւ թէ մենք ղիսի յաղթանակենք:

«Մեր օրով հայ ղէնքը ղարսութիւն չսեսաւ, որովհետեւ ամեն Մամիկոնեան հայոց բախսը ղասնութեան կողմից իր ձեռքը սղուած համարեց եւ այդ գիսակցութեամբ իրեն անսղառ ոյժ եւ արիութիւն ներշնչեց:

«Մեր օրով առաջնորղութեան գաղափարը կաղղուած էր վսանգի, հերոսականի եւ գիսակցական մահուան հետ. սարօնաշունչ հայը իր մահով կը յաղթանակէր մահը եւ իրեն կ ենթարկէր յաւիտեանական կեանքը անմահութիւնը:

«Մեր օրով հրամայելու - երբ վարղը եւ հրամայղը չկայ ժողղվուղն ասիճանաբար վարժուած է իր ղանղաղ հոգեվարքին - մեր օրով հրամայելու եւ հրամայուելու անղիմաղբելի մղղում կար. կար ղժուարութեանց եւ վսանգներին կուրծք սաղու արիութիւն, կռիւներում փրկուելու փաղցրութիւն. մենք գիսցանք հրաժարուել մեր անձէն, երբ ղէք էր մեռնել:

«Մեր օրով, որղէս հայ եւ մարսիկ մենք երբեք չսկարացանք, որովհետեւ մեր բագուկը կը վարէր Վահագնը, իսկ մեր խղճմսանքը ուխտաղահութեան մեր հեթանոս ասղուած Միիրը»:

* * *

Որքան ցեղահոգ, այնքան սրատուչ է Տ. Տ. Հ. Միութեան կեղբ. վարչութեան առած որոշումը - ղեկսենքեր ամիսը յայտարարել սարօնական վերածնունղի ամիս:

Վերածնունղ - ղա ասել է ամօթի ու ցափի խոր գիսակցութեամբ ղգալ, որ այսօր այն չես, ինչ որ էիր եւ որ ուխտել ես աշխատել վաղը ղառնալ այն, ինչ որ էիր:

Ժողղվուղների աղագան իրենց հերոսաբար աղբելու, ղայրբարելու եւ ղոհաբերելու կամքի մէջ է:

Հենց այդ ասել է սարօնականութիւն - աղբել, ղայրբարել, ղոհաբերել:

Տարօնականութիւն է Մամիկոնեան հսկաներէն Վարղանի ուխտը - այնղիսի գործ մը ղիսի գործեմ, որ ամբողջ աշխարհի ղասնուի մինչեւ յաւիտեան:

ղա ղաւաղրուած Մուլեղ ղօրավարի անճառելի ղառնութիւնն է - ո՛ր էր, թէ ձիու վրայ հանղիղէր մահը:

ղա մեր ազգային երրորղ աղսամբութեան ղեկավարների բարձր ղմբռնումն է - մեր ձեռնարկը կնոց եւ ղաւակների համար չէ:

Դա հայ սղարադեցի լացն է, որ չէ մեռնում գոռ ճակասամարտերում Զայասանի համար:
 Դա Մանուէլ Մամիկոնեանի ցեղային արդար իրաւունքի գիտակցութիւնն է - ինչ որ ինձ ժառանգութեան կ'իյնայ, թագաւորը օտարը, չի կրնար ուրիշի տալ:
 Տարօնականութիւն - դա Մեսրոպի անմահ գործն է, որ կարելի դարձաւ որովհետեւ հայ սուրը դաւաճող կանգնեց նրան:
 Դա հայ ռազմիկի գործն է, որ յաղթական եղաւ, որովհետեւ Զայ եկեղեցին օրհնեց նրան:
 Տարօնականութիւն, ասել է ցեղային հզօր եւ անզիջող անհասականութիւն:
 Դա ասել է թոյլ մի՛ տար, որ ցեղիդ ստեղծագործութեան ու հայրենաշինութեան շղթան ընդհատուի:
 Դա նոր ուխտ է տարօնաւունջ Մեսրոպների, Պարթեւների, Խորենացիների շունչով օծուն իմացական նոր աշխարհներ հասցնելու:
 Դա ձգտումն է վազը մեր ցեղի ոգու - մեր լուսեղէն նշանագրերի - դէպի արեւը, կեանքի աղբիւրը, լոյսը:
 Դա մեր հաւատքն է, թէ մեր այնքան արգասաւոր ցեղը դեռ դիպի կրկնէ իր զօրաւոր զաւակները - Վարդանները, Մուշեղները, Վահանները, որ նա դիպի հասցնէ հերոսական սխալներ զործելու վստահ մի նոր սերունդ:
 Դա ցեղի անմահ ընտանիքի գործը շարունակելու ուխտն է:
 Դա ասել է հոգեակրութիւն ցեղին:
 Դա ասել է մտածումիդ, աղբիւրիդ եւ գործիդ մէջ ցեղը դի՛ր:
 Դա էլ հերոսադասութիւն է, էլ նոր հերոսական ծարաւ:
 Կեղծ է, մեռել է այն դաստիարակը, որը դասական գործերի չի մղում սերունդները:
 Կորսել է այն ժողովուրդը, որի հերոսները կը մնան որդէս մեռելալ իրականութիւն:
 Տարօնականութիւնը - դա ցասմանալի մի անէծք է Զայասանին ծառայելու դաստիարակ հայու նուիրումն ու գործը դժուարացնող ներքին չարութեան դէմ:
 Յաւատք, զոհաբառ, զոհաբառ - ահա՛ այն անունը, որ կը խոր-հրդանշէ Տարօն աշխարհը եւ իմաստը կը կազմէ տարօնականութեան:
 Վերջապէս, տարօնականութիւնը մի վճռական միջոց է օրոյս մեր ազգային կեանքը թունաւորող հոգեւոր մանրուքի եւ գաղափարների քանդումը դէմ:
 Դա, մեր հասկացողութեամբ, միաժամանակ, մի բողոք է մեր հաւատարմական սկզբունքները սնուցանող, դաստիարակական, թուրքորոք քաղաքականութեան դէմ:

* * *

Զին, ցեղահոգ իմաստութիւնն ասել է - եթէ կ ուզես մեկին բարութիւն անել, բարութիւն արա՛ նրա զաւակներին:
 Կուզէ՞ք նմաստել տարօնականութեան տարածման - Մամիկոնեանների ոգով դաստիարակեցէ՛ք նորահաս սերունդը:

«Ռազմիկ», Պլովդիվ, 1938 թ., թիւ 46

ՄԱՏՆՈՒԹԻՒՆ, ԹԷ՞ ՊՐՈՎՈԿԱՑԻԱ

Որո՞ք թերթերում կարդացի մի յայտարարութիւն իմ մասին:
 Որդէս թէ «հակակուսակցական» եւ «հակակարգադաւաճական» ինչ որ «արարներու համար» հեռացուած են Զ. 3. Դաւանակցութիւնից:
 Երրորդ դարձակցական է դա, որ տեղի է ունենում վերջին երկու տարւոյ ընթացքին Բուլղարիայում աղբիւր, երկրից եկած, որո՞ք մտաւորականների դէմ:
 Անմիջապէս ասեմ, որ այդ բոլորի հեղինակը Ռուբէն Տէր-Մինասեանն է տարիների իմ անձի եւ իմ քաղաքացի ցեղահոգ - դասակարգ, հասարակականութիւն եւ սուս սոցիալիզմ ժխտող - դաւանակցականութեան թշուառներ:
 Աշխարհը գիտէ, որ Բուլղարիայում քաղաքական կուսակցութիւններ չկան եւ կուսակցական դասակարգութիւնները դաւաճուած են:
 Տէր-Մինասեանը գիտէ նաեւ այն, որ դեռ երէկ էր, ինչ Եւրոպայի արձանի բացման եւ Քրիստոսի մահուան 30-ամեակին նուիրուած մեր հանդիսութեանց առթիւ մեզնով զբաղուող եւ մեր ցեղի գոյութեան թշուառ երկրի մամուլը մերկացումներ եւ յարձակումներ կատարեց իմ դէմ:
 Այժմ, որի՞ն է ծառայում այս մարդը եւ ի՞նչ է իր կատարածը - դարձակցական, թէ՛ մասնութիւն:

Չորրորդ սարին է, ինչ լռում են այն մասին, որ այդ մարդը անձնական հաշիւներով դաւեր է նիւթել իմ սկսած ցեղակրօն շարժման դէմ, այդ վերջինը Ամերիկայով սահմանափակելու եւ իր խանձարուրի մէջ խեղդելու նպատակով:

Այդ եւ ուրիշ անելի ծանր խնդիրների կադակցութեամբ ես վաղուց նրան մեղադրել եմ որդէս դաւադիր եւ դահանջել մերկացումը նիւթուած դաւերի: Այդ կարելիութիւնը, շահ հասկանալի դասճանչումով, ինձ չարուեց եւ ես ժամանակին նաեւ սոֆիստական երեւ անձերի ձեռնով յղած եմ իմ հրաժարականը: Որից յետոյ մի գրութեամբ ինձնից խնդրել եմ ես առնել հրաժարականս: Ես այդ խնդրամբն անգամ դասասխանի չեմ արժանացրել: Իսկ այժմ դուրս է գալիս, որ ո՛չ ես եմ հեռացել ներքին դաւադրութեան մէջ մեղադրելով Տէր-Մինասեանին, այլ որդէս թէ «հակակուսակցական» ընթացքի մէջ եմ զգնուել եւ հեռացուել»:

Նման բարոյականով կարելի՞ է հայրենիքին եւ ազգին օգտակար լինել:

Հասկանալի չէ՞, որ իր ողջ կեանքը նման բանասարկութիւններով, ընկերադատութիւններով լեցնող եւ անձնամոլութեան թայֆաներով Դաւանակցութեան ներքին կեանքը թունաւորող մէկի հետ կարելի չէ միեւնոյն յարկի տակ լինել:

Վաղուց է, որ այս մարդու ներկայութիւնը ղեկավարութեան մէջ համարել եմ եւ համարում եմ կասարեալ աղէտ Դաւանակցութեան համար, եւ համոզուել, որ քանի նա դեռ կը յաջողի իր գիտցած ճամբաներով իրեն դարձադրել, իրական եւ կրող ղեկավարութիւն չի ունենայ Դաւանակցութիւնը:

Չեմ ցաւում, որ դեռ 1921 թուականին Հայաստանի մտաւորականութեան հետ փրկել եմ եւ սրա կեանքը:

Գիտեմ, որ հերթական իր այս սկարութիւնը արդիւն է իր միակ ընդունակութեան - իր ամեն մի ձախողանքից եւ ուրեւնի ամեն մի յաջողութիւնից յետոյ արուեստական թնձուկներ ստեղծել եւ հանրութեան ուշադրութիւնը հեռացնել իր անձէն:

Տէր-Մինասեանի վասութիւնը խորանում է նրանով, որ նա ո՛չ միայն խեղափրում է այսօրուայ մեր յարաբերութիւնների բնոյթը, այլ եւ օգտւում է անցեալի իր մի այլ վասութիւնից:

Ասում է, որ ես 1921 թուին էլ «դասժուել» եւ «ներուել եմ 10-րդ ընդի. ժողովի կողմից»: Թէ ո՞վ է «ներուել» այդ ժողովից եւ ո՞վ իբրեւ Թաւրիզի դաւադիր ստացել բարոյական իր դասիժը, երեւում է հենց նոյն այդ ժողովից, որ ամօթանով լռել է Տէր-Մինասեանի ստեղծած Կարսի մասին, իսկ իմ վարած Սիւնեաց գոյամարտի վերաբերեալ, թողել է հետեւեալ որոշումը.

- «Զանգեզուրի արդարական շարժումները եւ անոր շարունակութիւնը ունեցած են արտակարգ նշանակութիւն

1) Մեծամասնականները զգասացնելու, անոնց բռնութեանց եռանդը չափաւորելու, 2) Փետրուարեան յեղափոխութենէն յետոյ մահանջող ընկերներու, բանակի եւ գաղթականութեան թիկունքը արդարաւորելու եւ անոնց Պարսկաստան անցնող դիւրացնելու, 3) Զանգեզուրի ամբողջ գաւառը Հայաստանի Հանրապետութեան միացնելու, 4) Արսափն աւխարհին մէջ մեր հարցի քաղաքական դիրքը ամրացնելու տեսակէտէն»:

Հայրենասէր եւ բարոյականի տէր երկրի ո՞ր հայը դեռ 1921 թ.-ին Թաւրիզում չհասկացաւ, որ հենց Կարսի աղէտը աննշան թողնելու եւ անդասասխանատու մնալու նկատմամբ վայրկեանի դահանջ էր Հայաստանի համար «արտակարգ նշանակութիւն» ունեցող իմ այդ ծառայութեան դէմ դաւել եւ գրել ինձ. «Թո՛ղ Ամերիկայի ներքինները: Ամերիկային էլ քեզ դէպ լարուեց եւ այժմ անտէր թափառում է Եւրոպայում»:

Նմանադէպ ո՞ր հայն այսօր դիտի չհասկանալ, որ ցեղակրօն շարժումից, վերանորոգչական եւ վերաբնական ոգի ստեղծելու մեր ճիգից, մեր ստեղծած ցեղային խռովից եւ մասնաւանդ իր համար այնքան անհաճոյ տարածականութիւնից յետոյ, Տէր-Մինասեանը հոգեբանական նոյն հաշիւներով անհրաժեշտ դիտի չհամարել կրկնել 1921 թ.-ի դաւը իմ դէմ, որդէսգի արուեստական թնձուկով հրադարակը վերստին աղմկելով մոռացնել տար սարիների իր ունայնագործութիւնը եւ ծածկել ներքին դաւադրութիւն իր մեղքերը:

Ո՞ր հայը չզգիտէ, որ խորադէպ տարբեր եմ իմ եւ Տէր-Մինասեանի ընթրնումները «կուսակցականութեան» եւ «կարգադատութեան» մասին, եւ ո՞վ չզգիտէ, որ իմ հասկացած դաւանակցականութիւնը հայութեան տուել է Զանգեզուրը, մահէն փրկել Հայաստանի Դաւանակցութիւնը, իսկ Տէր-Մինասեանի «կուսակցականութիւն»ը եւ «կարգադատութիւն»-ը Կարսի ամօթանքը եւ Քան լեռան անօրինակ ողբերգութիւնը:

Երբեք չեմ զարմանում, որ Տէր-Մինասեանը գոհ է այսօրուայ վիճակից եւ սիրտ ունի հայ ժողովրդի աննախընթացօրէն ծանր եւ փափուկ այս դրութեան մէջ իր անձնական թեմանմանն ու ընկերադատութիւնը հրադարակելու արուեստական թնձուկներ ստեղծելու հաշիւներով: Ես, դժգոհ օրուայ կացութիւնից, այսօր չէ, որ հայութեան փրկութիւնը տեսնում եմ վերանորոգումի մէջ: Դժգոհ եւ դաւադրուած ես հեռացայ եւ արիւթիւն ունեցայ լռել իմ առած քայլի մասին: Ի՞նչը կարող էր առիթ տալ, որ իմ կողմից դասադարձութիւնը հրադարակել իր թեմանմանքը խեղափոխելով ճշմարտութիւնը:

Ռուբէն Տէր-Մինասեանը տրամադի՞ր է ստանձնել իր ընկերադատութեան հետեւանմանքի դասասխանատուութիւնը:

ՄԵԾ ԵՒ ԲԱԽՏՈՐՈՇ ՕՐԵՐ.
ՄԱՅԻՍ 24-28

Իմ զօրամասին էր վիճակուած առաջինը վերադառնալ Ղարափիլիս:

«Յայ կորողուսի հրամանասարը հրամայում է ձեզ հենց այսօր ձեր զօրամասով վերադառնալ Ղարափիլիս, Եփման մէջ մտնել թեմանու ոյժերի հետ եւ սղասել օգնութեան»: Յեծեալ գնդի ղեկ Կորգանով, 24 մայիս, Դիլիջան»:

Ստանալով այդ հրամանագիրը զօրամասս կենտրոնացաւ հայոց եկեղեցու բակը: Վայրկեանների ընթացքում տարածուեց Ղարափիլիս վերադառնալու լուրը, եւ եկեղեցու շուրջը խռնուեց ժողովուրդը: Եկած էին ճամբու դնելու մեզ: Սղայակոյսի համհարզը կարգաց Երեւանից ստացուած վերջին հեռախօսագրերը Սարգարաբադում հայ զէնքի ունեցած յաջողութեան մասին: Քիչ անց յայտնուեց Ջօր. Նազարբեգեանը, խոր յուզումով հաղորդեց «ազգի ղահանջը երեք օր ժամանակ տալ Երեւանին, որ կարողանայ հաշտութիւն կնքել թուրք հրամանատարութեան հետ»,* աղա մի քանի խօսքով օրհնեց մեր զօրը: Գնալով ժողովուրդի յուզումը կը խորանար: Եկեղեցում վաղուց էր սկսուել ժամերգութիւնը - զանգերի ղողանջը, միացած երգեցողութեան, սխորտէն կ'արձագանգէր հեռունները:

Պէտք էր երկու խօսք ասել մեկնելու ղահաստ զօրամասիս, եւ - առաւելադէտ ժողովրդին: Դեռ խօսքս չէի վերջացրել, երբ հայեացքս հանդիպեց ծերունի զօրավարի հայեացքին - արցունք կար նրա աչքերի մէջ: Լալիս էին, լալիս բոլորը: Ինձ էլ խեղդել սկսեց արցունքը եւ հոգեբանական այդ մթնոլորտի մէջ, հազարի չափ զինուորներ ու կամաւորներ բռնեցին դէմի Ղարափիլիս երկարող ճամբան:

Մայիս 24-ն էր

* * *

Ջօրամասս իր առջեւ եւ թեւերի ուղղութեամբ ղահագէտներ արձակած կ'առաջանար անխռով: Արդէն անցել էինք Սիմեոնովկա գիւղը, երբ մեր ձախ թեւի ուղղութեամբ ընդհատ գոռացին մի քանի հրացաններ: Թեմանու լրտեսներն էին դարանամուտ եղած անտառում: Քառորդ ժամի չափ կանգ առեց զօրասիւնը, մինչեւ որ յառաջադաշտները կը մաքրէին ճամբան: Գիշերուայ ժամը 2-ի մօտերը հասանք Եւր եւ անմարդաբնակ Վարդանիւր գիւղը, ուր թողնելով մեր ոյժերը, մի յիսնեակ ձիաւորներով յառաջացայ դէմի Ղարափիլիս: Յայ ամարանոցի վրայ սիրող մեռելային լռութիւնը եւ լոյսերի չգոյութիւնը շատ շուտ մասնեցին, որ թեմամին դեռ տես չի կոխել այդ տեղը: Տուն չկար, որ սղիտակ դրօշակ ղահագած չլինէր: Եւրմակ էր հագել մեր այնքան գեղեցիկ Եւր, որ շուտով ղիտի կարմրէր մեր եւ թեմանու արիւնով: Մի տասնեակ ձիաւորներ որոշ յանձնարարութեամբ ուղղելով Դելաղ ձիա քեցի դէմի այն տունը, ուր գիշերել էի ընդամենը 5 օր առաջ: Բաղխեցի դուռը եւ մնացի անղատասխան: Մօտեցայ ղահաստին նորէն լռութիւն: Խեղճերը չէին ղահաստանում, կարծելով թէ գիշերանց թուրքն է յայտնուել: Սկսեցի անուններ տալ, բացուեց դուռը եւ դուրս մտնուեց ինձ ծանօթ, Ալեքսանդարաթովէն գաղթած Յակոբ Երեւանցիի ընտանիքը: Բոլորի դէմքին թէ ուրախութիւն կար, թէ սարսափ: Աւեցելով Սարգարաբադի մեր յաջողութեան լուրը, որոշ տեղեկութիւններ ուզեցի թուրք ոյժերի եւ շրջանի հայ ազգաբնակչութեան տրամադրութեան մասին: Պարզուեց, որ թուրք զօրը զտնուել է Արշուրում եւ որ լուսաբացին տանուէրի գլխաւորութեամբ մի ղահագամաւորութիւն ղիտի մեկնէր աղուհաց մատուցանելու թուրք զօրահրամանատարութեան: Ուղարկեցի կանչել իւրտանութեան մերկայացուցիչներին: Եկան: Երկու խօսքով փարատեցի նրանց տարակուսանքը եւ աղա ղահանջեցի հրաժարուել Ղարափիլիսը առանց կռուի թեմանուն յանձնելու յանցաւոր մտքին: Խոստացան «հայոց զօրին մատակ անել ամեն ինչ եւ հաց, եւ հարսութիւն, եւ կեանք»: Պահանջեցի սուրհանդակներ եւ նրանց միջոցով գրութիւններ ուղղեցի շրջակայ գիւղերին յայտարարելով զէնք կրելու ընդունակ գիւղացիներին մի քանի օրուայ հացի ղահարով եւ ունեցած ղահամթերքով մինչեւ կէսօր, մերկայանալ ինձ, Դելաղում: Առանձին գրութեամբ ղահանջեցի մերկայանալ նաեւ քահանաներին եւ ուսուցիչներին: Այդ կարգադրութիւններից յետոյ, համհարզիս Միտիթար Տէր-Արախանցեանին յետ ուղարկեցի Ղարափիլիս առաջնորդելու մեր զօրամասը, իսկ ես անցայ Դելաղ: Պէտք էր յարմար դիրքեր ընտրել եւ դեռ լոյսը չբացուած գեշտել իմ ոյժը զօրամասիս թուական սակաւութիւնը չմասնելու համար: Դելաղում գիւղացիութիւնը զտայ տեղի վրայ եւ անհանգիտ: Ջօրամասս ցանցառակի բռնեց նախադէտ ձեռք կրակի գիծը - կենտրոնը զուգահեռ Դելաղին, նրանից մէկ ու կէս վերտ առաջ, ձախ թելը դէմ հարաւ ընկած անտառաղատ բարձունքները, իսկ աջը մօտ 2 վերտ, երկաթուղագիծից դէմ հիւսիս ձգուող բաց դաշտը: Բնական է, որ ղահատի ոյժի չգոյութիւնը, ինչդէտ նաեւ ղահամթերքի ղակասը ղիտի թելադրէին ինձ ցանցեր փռել թեմանու ղահագործողութեանց ուղղութեան վրայ, դիմել ղահամաղաւերի:

Բոնադարձի յսակաճեցումն ունի չէր գիտակցելու, թէ այդ օրուայ ամենաթեթեւ յաջողութիւնն անգամ գինովցնելու ասիճան միտի խանդավառութեամբ զորքն ու ժողովուրդը, քան ի Երզնայն մինչեւ Գուգար միայն սխուր զարտութիւնն էր եղել մեր բաժինը, իսկ չնչին անյաջողութիւնը բացարձակապէս անկարելի միտի դարձնէր մեր յետագայ դիմադրութիւնը:

Գիտէի, որ թուրքը, հաւասարիմ իրեն, մեր Ղարաբաղի վերադառնալու յանդգնութիւնը զստեղծելու համար փնտրեալի միտի լինէր խաղաղ ազգաբնակչութեան գլխին:

Ուրեմն, ունի էր գործի լծել հայ մարդու եւ արիւթիւնը, եւ հնարամտութիւնը, որոպէս իմաստաւոր Մարտը այդ օրը առաջին անգամ մեզ ժողար: Այդ մտաւորութեամբ մեր կռուագծէն մտաւորապէս 1000 քայլ առաջ, երեք կէտերի վրայ, դարաններ դրի - հետեւակներից անսառակի մէջ, ռմբաձիգներից երկաթուղագծային կամուրջի սակ, իսկ հետեւակներից բաց դաշտի մէջ ընկած մի հնօրեայ վանքի ակերակներուն: Դարանամուտ այդ խմբակները, առանց մասնելու իրենց ներկայութիւնը, թոյլ միտի սային թեմամուն առաջանալու մինչեւ դարանների գիծը, աղա խաչաձեւ կրակի սակ առնելով միտի խորակէին վերջինը: Նրանք միտ սղատէին ազդանաւանի, որ տուելու էր հրթիռի միջոցաւ: Լոյսը նոր էր բացուել եւ արդէն վերադարձել էին Արջուտի ուղղութեամբ ուղարկուած հետախոյզները: Այլեւս վայրկեանէ վայրկեան կը սղատէի թեմամու երեւալուն: Շրջագայելով մեր յառաջադիրները կը խախտուէի գինուրներին նրանց մինչեւ վերջը հոգեղէս գօտեղինը դաժնելու համար:

Կենտրոնական դարանէն նշանացի հասկացրիմ թեմամու գէտերի երեւալու մասին: Մի քանի վայրկեան անց մեմ այլեւս աչի եւ կրակի հաղորդակցութեան մէջ էինք թեմամու հետ: Նա կ'առաջանար յաղթ-յաղթ, տղաձեւ ու խորութեամբ բռնած երկաթուղագծի երկու կողմերը: Ժամը 9-ի մօտը թեմամու կողմից սկսուեց նախակողմը թեթեւ հրաձգութեամբ մեր դիրքերը եւ ոյժերը շօտափելու նպատակով: Թեմամին կը դանդաղէր: Հասկանալի էր դա. չէ՞ որ մեմ առանց կռուի էինք լիւր Ղարաբաղիսը եւ այսօր թուրք զօրահրամանատարութիւնը կը սղատէր հայ աղ ու հացին:

Բացի այդ մեր վերին հրամանատարութիւնը թոյլ էր տուել սխալներից ամենաաղէտային - հինգ օր առաջ նա արձակել էր մօտ 6.000 թուրք զաւարտական գէտեր, մի արար, որ թեմամին իրաւամբ միտի բացարձէր հայոց տուարուն վիճակով: Այսօր, սակայն, նա ստիղուած էր գոհել եւ ժամանակ վատնելու մեր ֆիզիկական եւ բարոյական ողնաւարը ջարդելու համար: Ժամը տասն անց էր, երբ սկսուեց ընդհարումը, դարձեալ աննշան ոյժերի միջեւ: Մեր դարանները կը շարունակէին իրենց մտաւոր լուրիւնը: Ղուրդ կը հասնէին կամաւորներ հայ գիւղերէն եւ կ'ուղարկուէին խտացնելու մեր տղաները: Թեմամու առաջադաշտի զօրամարտը այլեւս կը մօտեւար մեր դարանների գծին, մերոնք սկսել էին ջղայնութիւն ցոյց տալ: Արձակուեց սղատուած հրթիռը, որին կայծակի արագութեամբ յաջորդեց մեր դարանակալ խմբերի փոթորկային կրակը: Ծուղակուած թեմամու ոյժերի մի մասը խուճաղով յետախաղացութիւն փորձեց, իսկ միւսը խառնախռիւ թափուեց երկաթուղագծի վրայ: Մեր դարանները կը շարունակէին իրենց ռումբերի, գնդացիների եւ համազարկների տարափի տակ դաժնել յանկարծակիի եկած թեմամուն: Օգտուելով թուրքերի փափուկ վիճակէն իմ ռազմամուտ ոյժերը փախցի առաջ:

Փամդակի ձորը սկսեց այլեւս դողալ ռումբերի որոտէն: Թեմամին կը դժուարանար ուշաբերուել եւ հնձուում էր անխնայ:

Տուեց գրոհի հրամանը եւ սկսուեց յարձակումը: Կռիւր որքան տարեային, այնքան կարճատեւ եղաւ: Թեմամին տագնաղով փախչում էր դէմի Արջուտ: Նա ժամանակ չունեցաւ անգամ իր վիրաւորները փրկելու: Մեմ կը շարունակէինք մեր տակսիական ճռափաղը: Այդ ժամին հայ մարտիկն արժանի էր իր ցեղի անունին: Ծակասամարտի առաջին օրն սկսուել էր հայ ոգու փայլուն գերազանցութեամբ: Այլեւս կար համոզումը, թէ միտի յաջողութեամբ Ղարաբաղիսում կրկնել Աւարայրը եւ տալ երեւանին իր ուղած երեք օրը Բաթումի մեր զաւարտութեան գործը հեշտացնելու համար:

Այդ օրը մայիս 25-ն էր

«Ռազմիկ», 1939 թ., թիւ 121

ԽՈՐՀՐԴԱԾՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Ով իր ցեղի եւ հայրենիքի դասնութիւնը չէ՛ դարձել իր ursh դասնութիւնը նա այս օրերին ողբի չի գայ Յայաստանին:

- Երբ իմ շրթունքները մըմնջում են ցեղիս մասին, աջս ցոյց է տալիս Յայաստանը:

* * *

Յայաստան, ով վստահի ժամանակ քեզ համար մեռնել չգիտցաւ եւ վաղը դիտի չուզեցայ մեռնել հայ չէ՛, քո զաւակը չէ՛:

* * *

Բաւական չէ՛ իր ազգի զաւակը լինել, ողբի է նաեւ նրա հրաւումն զինուորը լինել:

- Կենսաբանօրէն անբարոյական է այն ժողովուրդը, որի մէջ զինուորը ներքին թեմամիներ ունի:
- Տէ՛ր, առաջնորդի՛ր ինձ դէպի յաղթանակ թէկուզ մահուան ճամբաներով-ահա՛ ցեղապսակ զինուորի աղօթքը ճակատամարտից առաջ:

* * *

Յերոսը - դա մահէն աւելի զօրաւոր մարդն է: Դա յալիստենականի կրողն ու սղասաւորն է մեր անցաւոր կեանքում:

- Յաղթանակում է նա, ով իր մէջ բնութիւնը Ոգուն ենթարկելու աստիճան զօրաւոր է:
- Յաւատելով մահուան գաղափարի հետ մարդս դառնում է եղբայրն ու զինակիցը այն բոլորի, որոնք մարդկային ցեղի դասնութեան բոլոր դարերում եկել ու անցել են մեր աշխարհով իբրեւ լոյսի, հաւատքի եւ սրի հերոսներ:

* * *

Եթէ հայկական նախանձի չափ զօրաւոր լինէր հայ մարդու թրատեցութիւնը տարբեր դիտի լինէր հայութեան եւ Յայաստանի ճակատագիրը:

- Երբ նախանձում է հայը նա նախանձելիի մահն է ցանկանում:
- Ժողովուրդ, քո դասնութեան բոլոր դարերի անունով երդուեցնում են սերունդներին - չմերձի, չմերձի թուրին, անգամ եթէ մի օր նրան տեսնես անկեալի վիճակում: Այո՛, մերում են թեմամուն, բայց ո՛չ եւ իր կէսի սղանիչին, ո՛չ եւ նրան, որը մի օր փորձեց գոյութեան գրից քո անունը սրբել:

«Մի զինուորի ճամբարութիւնները» աշխատութիւնից,
«Ռազմիկ», 1940 թ., թիւ 156

ԶԱԻՄԿԱՍ

Աժան ձեռք չէ բերում առիծի մորթին:

Այդ այստէս լինելով հանդերձ երբ մեծացար դու, զաւակս, ձգտի՛ր տիրանալ նրան, բայց միամտութիւն չունենաս կարծելու, թէ Երկրագնդի վրայ կարելի է փառքի տէր դառնալ, առանց նախանձախեղձ սինլիւրների չարութիւնը գրգռելու:

Չօրավա՛ր են եօթ վէրբ - չզարմանաս, եթէ մի օր դասալիքը դասաւորը հանդիսանայ: Մեր աշխարհի լրբութիւններից մէկն էլ այդ է, չզարմանաս եւ չկրկնես զայրոյթով. «Թող զինուորն իր ստացած վէրբերը եւ հովիւը իր ոչխարները համէ՛»:

Չար անասուն է մարդս, երբ նախանձում է: Մեր աշխարհում միտ էլ վաստափրսը հայիոյել է աներկիւղ աստեղին, երկչոտը մութ անկիւնից քար նետել հերոսին:

Նախանձը-մասնաւորապէս հայկականը-ընտրում է ճամբարներից ամենակարճը, եւ թոյլատրելի համարում թեմամանքի բոլոր գէնքերը:

Նա, որին դեռ երէկ էր ինչ խլեցիր առիծի բերնից, փրկեցիր սոյոգ մահից վաղը կարող է իժի նման գարշադարդ փնտռել:

Նա, որն այսօր ձիուդ աստանդակները բռնելը իր համար դասի է համարում վաղը կարող է փողոցաւումն չամբոխը գրգռել անձիդ դէմ:

Նա, որ երէկ խորապէս կը ցաւէր, թէ հայոց դաւաճումը չի աճում այն ազնիւ դափնեվարդը, որ արժանի լինէր յաղթական ճակատի գարդարել վաղը կարող է ցելն նետել ֆո կասարած դասական գործին:

Մի՛, մի՛ զարմանար, եթէ իրենց կեանքը սրիդ դարձնողները այսպէս վարուեն քեզ հետ, եւ մի՛ զայրանար, քանզի անձիդ դէմ արտախոսողը շուն չէ՛, այլ՝ մարդ:

* * *

Ար, յարգանք, դաւաճումնք դարձարել նշանակում է իշխանութիւն ունենալ մարդկանց հոգիների վրայ:

Պաւստանում - ասել է ճանաչում ենք մեր դաւաճած իշխանութիւնը, եւ բարոյական որոշ տուրք տալիս նրան:

Ուրիշների մէջ մենք, էտալէս, սիրում ենք այն, ինչ որոշ չափով կայ եւ մեր մէջ:

Արին սիրում է արիութիւնը անգամ իր հակառակորդների մէջ: Մենք սիրում ենք նրանց, որոնց նմանում ենք մասամբ, եւ առնուազը անտարբեր ենք դէմի այն բոլորը, որոնք հոգեբանօրէն օտար են մեզ: Հայրենատաւանքը ֆո անձի մէջ տեսնում է մի բան իր ոգուց, եւ ցնծում ֆո յաջողութիւնների առթիւ: Անհայրենատուր, ընդհակառակը, ֆո անձի, ֆո գործերի մէջ տեսնում է այն, ինչ տակասում է իրեն - եւ հենց այդ է դաւաճումը, որ նա չի հանդուրժում ֆո հոգեւոր լուծը, ֆո իշխանութիւնը: Ահա՛ թէ ո՛ր է շրջադասիդ որոշ տարրերի դաղ անտարբերութեան, երբեմն էլ թշնամանքի գաղտնիքը:

* * *

Սինվորներ կան, որոնց եթէ արտակեցիր, իրենց ստացած հարուածը կ'ընդունին ուղղուած իրենց ֆաղաֆական փարափի, եկեղեցու, ծագրի դէմ: Թեցի՞ր - թուած կը հռչակեն իրենց տերերը, եւ նրանց կոնասակից կը նետեն քեզ:

Ջրի դէմ շարժում, ջրի դէմ ամեն ձեւ ու գոյն առնելու ընդունակ սրանք մէկի ստուերն են, միտի արձագանքը, երրորդի կադարձակիրը:

Մի աստուածութիւն ունին - օրուայ իշխանաւորը, որի մանկլաւիկը, դնակալէզը, շնիկը լինելու մէջ է իրենց երջանկութիւնը: Եւ միտ էլ ունին - մի ձեռնում խունկ, միտի մէջ ցելն: Վա՛յ քեզ, եթէ կայտերաբար առատաձեռն չեղար սրանց նկատմամբ: Վա՛յ, եթէ չզնախտեցիր սրանց սողունութիւնը: Եւ հազար վա՛յ, եթէ ժողովուրդ փոխարեն «անհեռատեութիւն» ունեցար բերան արիւնելու չափ զօրաւոր կերպով ֆաշելու սրանց սանձը:

Նման չարարուեստ էակներից շաղախուած մի ցածրի ամբոխ, դարեր առաջ, արդարն Արիստիդէսին իր ծայրահեղ ազնուութեան համար - հայրենի հողէն ու ջրէն օգտուելու իրաւունքից զրկեց. դա սղանեց Սոկրատէսին, եւ, աւազակների հետ խաչ հանեց Նազովրեցուն:

* * *

Հայաստանից դուրս, իմ ճամբին ֆար ու տասակ ցանողներ շատ եղան: Գիտենք, զաւակս, տարբեր ճամբայ դիտի չունենաս նաեւ դու: Եւ եթէ քեզ յաջողութեց ոտերիդ արիւնով յագեցնել տասակները, եւ ֆարերը վերածել վերելիդ հեռացնող մարմարիոնէ սանդղակների վաշերը դիտի կուրաման, որդէսի չեստանն մեծութիւնը կասարածը գործի:

* * *

Հետու հայրենի լեռներից, ես սովորեցի թել ինձ թշնամացող նախանձոտ տգիտութեան ու չարութեան վրայ - թել ու անցնել: Քեզ, սակայն, դիտի չանձնարարեմ այդ վարձագիծը: Դու աշխատի՛ր անելի՛ զօրաւոր լինել, ֆան եղաւ հայրդ: Դու սովորի՛ր ծիծաղել մարդկային վատութիւնների վրայ ու անցնել անցատում:

Ո՛հ, ուր էր թէ զէթ ֆո տերունը ազատ մնար անհայրենի կեանքի անէծից, եւ արդար փառքը - առիւծի մորթին - դու փնտրէիր հայրենի ազատ եւ անկախ աշխարհում միտ գիտակցելով, որ հազարիցս լաւ է դասական մի գործ կատարել, թէկուզ հազար թշնամի շաղախով, ֆան մարդկային չարութիւնից զերծ մնալու զնով՝ դուրս մնալ դասնութիւնից:

«Ռազմիկ», 1940 թ., 25 դէկտ., թիւ 1

ՀԱՅՐԵՆԻՔ.
ԽՈՐՀՐԴԱԾՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Մեծանուն բարեկամիս
ուսուցչադաս Տոստմեանցին

Երբ իմ շրջանները մտնում են ցեղի մասին, աջս ցոյց է տալիս Հայաստանը:

* * *

Հայաստան, նա, ով վստահի ժամանակ քեզ համար մեռնել չգիտցաւ, եւ վաղը լիքի չուզեմայ մեռնել
մո զաւակը չէ, հայ չէ:

* * *

Երբեք այնքան անհայրենիք չեմք, քան երբ դադարել ենք մտածել, գործել, զոհաբերել մեր Հայրենիքի
համար:

* * *

Կրօնների լիքս հարեմիներն էլ լիքսանում են, որ իրենց սղասարկողի ձեռքերը լինեն սաք եւ
մաքամաք:

* * *

Մի ժողովուրդ, որի որդիները հաւասար չեն օրէնքի եւ մահուան առջեւ յաղթական հայրենիք չի ունենայ:

* * *

Անհաս, հաւաքականութիւն - սրանք յալիքեմականին կաղում են իրենց հայրենիքի միջոցաւ:

* * *

Հոգեքանօրէն անհայրենիք է նա, ով լիքսաս չէ անքն վայրկեան մեռնելու իր հայրենիքի համար:

* * *

Իմ հոգին զոյգ յեմարաններ ունի - Աստուած եւ Հայրենիք:

* * *

Հայ մարդ, կասկածելի է հայրենասիրութիւնդ, եթե գոյութեանդ իմասքն ու դրօշակը հայրենիք չէ:

* * *

Հայրենիքս եւ ես - մեմք լծորդուած ենք իրար ինչլիքս հոգի եւ մարմին, ինչլիքս մղաքակ եւ միջոց. նա
զեքազոյն մղաքակ է, ես միջոց:

* * *

Հայրենիքի համար աղբում եւ մեռնում է ոգու մարդը, միայն մմանը:

* * *

Մրքի եւ իմաստութեան քեր դասական ժողովուրդները մահաղաքժի քոքիսարէն սարագրութեանք կը
ղաքժէին դժքալիքս ենքակային, նրան զրկելով հայրենի հողից եւ ջրից օգտուելու իրաւունքից: Այն ժամանակ
էլ, ինչլիքս այսօր, սրքի աստուածութիւն էր հայրենիքը:

* * *

Յալիքեմականի զգացումն է ծնունդ տուել հայրենիքին, սրքութեան զգացումը հայրենասերներին:

* * *

Հայրենիք մի սղասէք օսարէն եւ ճակաքազրէն, եթէ դա ձեք արիւնով լիքսղանելու չաքի հայրենաղաքս
չէք:

* * *

Մաձձիմի հանդէպ խորագոյն յարգանք տալով հանդերձ չեն ընդունում, որ հայրենիքն աւելի ազատութիւնն է սիրելի:

* * *

Ժամնա դ Արկի հայրենիքը դարձուց ան օրը, երբ մերօրեայ ֆրանսացու դեմօ-լիբերալիսական մտածողութիւնը կենդանաբանա-կան մի դարձեղ դռան վրայ գրեց. «Գիտութեան համար ո՛չ հայրենի կայ, ո՛չ էլ կրօն»:

* * *

Ֆրանսա՛ - մե՛ծ ժողովուրդ, մե՛ծ հայրենիք, որի ճակատագիրը մեծութիւնները չէին վարում, այլ դեմոկրատիկ միջակութիւնները - ահա՛ թէ ինչո՛ւ այնքան նուաստէն զինաթափուց ու դարձուց դա:

* * *

Նորը արդի դարձաւ - դա աշխարհագրագոյութեամբ նոր մարդն է, որի համար հայրենիքն ծառայելը դա՛նք է եւ ո՛չ դարձաւ ինքնութիւն:

Այո՛, հայրենիքը մեզ դա՛նք է անում իր համար մեռնելու առիթ ընձեռնելով մեզ:

* * *

Մի օր, հին միստիկաների մէջ հանդիմեցի հետեւեալ արձայն-տութեան - «մեծագործութեան բաժակ»:
Մեծագործութիւն ուխտողն առնում էր մի բաժակ, լցնում նռան հիւթով, բարձրացնում եւ աղա թափում իր չորս կողմը խորհրդանշելով իր անսահման յօժարութիւնը - ծառայել բարիին, ուր էլ որ լինի:

Բարին, գերագոյն բարին, ինձ համար եղել է, է՛ ու կը մնայ Յայասանը:

* * *

Յայասան՛, քեզ սիրը ծնաւ - դու աղբում ես արեւի մէջ եւ ջերմաջերմ արեւի շողով միայն: Գուցէ եղել են եւ անսիր խելօքներ, որ սիրել են քեզ, բայց նրանք չեն խաչել, չեն մեռել քեզ համար: Յայրենիք համար մեռնում է, հերոսանում մեծ արժի քեր միայն:

* * *

Յայրենիքից զատ, հայրենիքից դուրս ինձ համար խաբուսիկ են բոլոր դրախտները:

* * *

Ինչդէս աչքս լոյսը, այնդէս էլ սիրս Յայասանն է փնտրում:

- Աղբում եմ մի օր հայրենի լեռների վրայ մեռնելու յոյսով: Պիտի ուզէի մեռնել, հենց որ մեռաւ այդ յոյսը:

* * *

Արովեանի Աղասին փառքի ու մեծութեան իր երբեմնի հայրենիքը խորհրդանշող Անիին հրաժեշտ կու տար լացելով. «Է՛լի որ մարմինս մէկ քարի տակ լինի քո ծոցում, ինձ դրախտը դէ՛ս չի»:

- Այսդէս, ով որ Աղասու դէս չի բաժանուել իր հայրենի հողէն արժանի չէ հայրենիք վերադառնալու:

* * *

Յայասան՛ - դու իմ արժի յաւիտենական ճշմարտութիւնը:

«Ռազմիկ», 1941 թ., թիւ 2

ԺՈՂՈՎՈՒՐԴ ԵՒ ԱՌԱՋՆՈՐԴ

- «Յեսու կը յառաջանար մտախոհ
եւ գունաս, որովհետեւ Ամենակալին
ընտրեալն էր արդէն» - նաեւ ժողովրդի
առաջնորդը, աւելացնենք մենք:

Ամենաբարձր իրաւունքը, որ կարող է ունենալ մի ֆաղափացի - դա իր ծնող ժողովուրդը առաջնորդելն է:

Քիչերին է տրուում այդ իրաւունքը, եւ շատ քիչերն են արդարացնում դա:

Ո՛վ, սակայն իրաւունք ունի մի ժողովրդի ճակատագիրը վարել:

- Նա՛, ճակատագրի ընտրեալը, որ «կը յառաջանայ մտախոհ» - ճակատը լեցուն, վսեմ խոհերով ու իր կոչումի ամենասրբազնութեան գիտակցութիւնից «գունաս», աղա օժտուած իր առաջնորդած ժողովրդի համար ամեն վայրկեան մեռնելու կամփով:

* * *

Ամեն առաջնորդ ըստ իր ղաակերի է դիմակերտում իր ժողովուրդը:

* * *

Որի՞ն հետեւել - ահա՛ հարցերէն ամենաճակատագրականը, որի՞ն - Նազովրեցո՞ւն, թէ՞ Բիւսնէրին, Էմերսոնի՞ն, թէ՞ Մարսին, Մամիկոնեանների՞ն, թէ՛ հայ մատուականութեան ֆաղափականաղէս անկաղաւս մասին:

Առաջիմները - ոգու հսկանե՛ր - քո մէջ կ'աղբեցնեն աստուածայինը, վերջիմները մարդկօրէն անասնականը. առաջիմները քո մէջ կը մշակեն իդէալիսը, ասղետը, հերոսը, վերջիմները գործի հոգով առօրեաղաւս ղաղ մահկանացուն:

* * *

Ճամարիտ մատուականութիւն, ասել է ազգի հոգեւոր ընտրանին, առաջնորդութիւնը:

Սամատուականութիւն է դա, եթէ այդղիսին չէ:

* * *

Ուր ճամարիտ մատուականութիւնը առաջնորդի իր դերի մէջ չէ այնտեղ կոյր է ժողովուրդը, նաեւ ղառակտուած:

* * *

Մեր կեանքում դեր զօրաւարժի ենթարկուած չէ ճամարտութիւնը սամատուականութեան ղատճառով, հայրութիւնը դեր չի հասկացել, որ հայկական հարցի սկիզբն ու վախճանը - դա հոգեվերանորոգուած հայ անհատն է:

* * *

Ժողովուրդները յաճախ տառաղում են հոգե-զգացական կուրութեամբ - մայրը ամեն կարգի ներքին սկարութեանց եւ բաղխումների:

Ճամարիտ մատուականութեան է ընկնում բուժել այդ կուրութիւնը իրենց ժողովրդի մէջ մշակելով բարոյական առաքիճութիւններ - ճամարտասիրութիւն, արղարամտութիւն, մեծահոգութիւն:

* * *

Քաղցրօրէն ստել ու կեղծել իր ժողովրդին մանիլովչինա՛ - ահա՛ հայրենաղանդ այն սկարութիւնը, որով բռնուած է հայ մատուականութեան իմաստասիրօրէն կոյր եւ անցեղաւունչ մասը:

* * *

Ժողովուրդները յաճախ ունակաղար ենթարկուում են նաեւ իրենց ճաղաւեր առաջնորդներին, բայց չեն ներում նրանց:

* * *

Ուր զօրաւոր առաջնորդ չկայ այնտեղ ոգու կեանք չկայ, իսկ ուր այդ վերջինը չկայ այնտեղ խանդավառներ, մարտիկներ, գերզոհա-բերողներ չեն ստեղծուում:

* * *

Ազգերը չեն ունեցել եւ լիարժեք չունենան անելի մեծ թեմանի, քան նիւթադրոշմ առաջնորդը:

* * *

Այն մտաւորականութիւնը, որը գրի ծնունդ է եւ ոչ թէ իր ցեղի մեծութեան ու ժողովրդի տառադանքի - կեղծ եւ անոտու մտաւորա-կանութիւն է:

* * *

Չկայ անելի մեծ չարագործ, քան առաջնորդը, որ իր ժողովուրդը դառնում է անգիտակից իր դժբախտութեանց դասաւանդներին: Նմանը, իր անձի հանդէպ մոռացում աղաւթակալութիւն, մութ ճամբաներով յաջողում է տարբեր ուղղութիւն տալ ժողովրդի ցատուհին, մղելով նրան իր դժբախտութեան դասաւանդները փնտռելու իրենից դուրս: Ուրիշ ազգերի կեանքում յաճախ մի դժբախտութիւնը գալիս է խափանելու մի ուրիշը, ուրիշները: Մեզ մօտ ընդհակառակը, ամեն դժբախտութիւն դառնում է դասաւանդ մտի, մտերի:

Կը վկայէ դասնութիւնը, որ իր դժբախտութեան դասաւանդները գիտակցող ժողովուրդը անելի հեշտ է կրում իրեն վիճակուած դառնութեան բաժակը եւ հեշտութեամբ յաղթահարում չարիքը:

Անելին, նմանի համար ամեն մի ձախորդութիւն, գալիքի մի նախազգուցում է: Միայն նմանին է յաջողում հարուածախոյս լինել:

* * *

Երբ ժողովուրդը ծուռ խղճմանքի տէր իր ղեկավարների դասաւանդ մնում է անգիտակից իր աղաւթ դժբախտութեանց դասաւանդներին, իր ամեն մի դարձութիւնից յետոյ նա դառնում է նաեւ դարձուողական, որ ասել է ասակ եւ արժանի նորանոր դարձութիւնների:

* * *

Առաջնորդ ես, ուրեմն, եղի՛ր ազնիւ, ազնիւ եղի՛ր, էլի՛ ազնիւ խղճմանքիդ հանդէպ - դա ճակատագրական նշանակութիւն ունի ժողովրդիդ ճակատագրի համար:

* * *

Մի ժողովուրդ ցեղօրէն այնքան արթուն է, որքան դա զգայուն է դէպի իր մարգարէների, իր ընտանիքի կանչերը:

* * *

Կայ մտաւորականի ամենէն վստահաւորը - նա՛, ո՛վ փարիսեցիների եւ դրոշմների նման լաւ է ուսուցանում, բայց վատ ու վատ է գործում:

* * *

Չօրաւոր եւ օրհնաբեր է այն առաջնորդը, որի կամքը օժտուած է իր ցեղի ամենադրական յատկութիւններով:

* * *

Յոգեւոր կեանքի անասակ մարդուն տուած չէ՛ գերագոյն նոյասակի համար աշխատելու, զոհաբերելու, մեռնելու փաղցրութիւնը: Նմանը չէ՛ կարող առաջնորդ լինել:

* * *

Ժողովուրդները չունեն անելի մեծ թեմանի, քան կրօնադէպ տալով եկեղեցականը, անոգի ուսուցիչը, կառուադատ զօրականը: Խորագոյն անկումի իրենց օրինակով սրանք են անբարոյացնում մարդը իբրև անհաս եւ հաւաքականութիւն:

* * *

Մտքի անարժուութիւն, քառացում - երբ այդ է մտաւորականութիւնը, նշանակում է, որ ժողովրդի փայլերն ուղղուած են դէմի գերեզմանասուն:

* * *

Միայն մեծ առաջնորդներին է յաջողում իրենց կամքի ողջ ուժականութիւնը փոխանցել իրենց ժողովուրդներին, առաւելադէպ նրանց երիտասարդ սերունդներին: Եւ հենց դրանով են վերանորոգում զանգուածները, վերածուելով մի բարոյական ընդհանրութեան, միական եւ միուղի ազգի:

* * *

Նախ հասցնել մի մեծ սերունդ - մեծ իր դատարանով եւ ասելու կարողութեամբ - եւ նրա միջոցաւ իրագործել իր դասական առաքելութիւնը. այսպէս է գործում ճշմարիտ առաջնորդը:

* * *

Միջազգային առաջնորդութեան մասին խօսում են անյուսօրէն տղաները միայն: Պատմութեան դեռ անծանօթ է նմանը: Առաջնորդը - իբրև տուեալ ազգի կուլտուր-ընկերային գործառնութեանց կիրարկիչը - միշտ էլ երեւան է գալիս ազգային կնիքով:

* * *

Ազգային գաղափարը միշտ էլ նոր է եւ յաւիտեանադէպ արդիական: Քանի դեռ այդ չի հասկացել հայ մտաւորականութիւնը դա առաջնորդելու բարոյական իրաւունք եւ կարելիութիւն չի ունենայ:

* * *

Փառասէր է առաջնորդը - փառասէր է ճշմարիտ ամեն առաջնորդը - այդ ոչինչ, բաւական է որ նա իր ազնուական ու ստեղծագործ փառասիրութեան միացնում է իր շարժիչ միտքն ու մեծ սիրտը, բաւական է, որ խաչ կայ իր ուսին:

Նմանի համար չէ՛ կոմորոմիսը, նա վախ չունի հալածանքից եւ բնաւ հաշտի չի առնում, թէ իր սկսած դայքարում ո՞վ է իր հետ, ո՞վ իրեն դէմ: Նրա առաջին թեմանին է կազմակերպուած միջակութիւնը յանձին զանգուածների տղիտեան եւ սկարտեան փուլներով ընտրուած իշխանութիւնը:

* * *

Երբ մի ժողովրդի մէջ ճշմարիտ առաջնորդի երեւումը ցնծութեան, փառաբանութեան եւ դատարանով փոխարէն արժանանում է օձաթոյն նախանձի, թեմանանքի ու մատնութեան մղտ է ընդունել, որ այդ ժողովուրդը դեռ արժանի է իր հին ճակատագրին:

«Ռազմիկ», 1941 թ., թիւ 3

ՆՈՐ ՍԵՐՈՒՆԴԸ

Հայ հասարակագիտակ մտքի աղիստութեամբ լիցի բացատրել հին սերունդի գաղջ վերաբերմունքը դէմի նորը:

Նոյն բանով բացատրէ մատն նոր սերունդի անփոյթ կեցուածքը իր ցեղի եւ հայրենիի աղաճայի հանդէմ:

Հայ մարդը, իմաստասիրական ջանքի ղակասի ղասճառով, «նոր սերունդ» հասկացողութեան մէջ դնում է միայն կենսաբանական բովանդակութիւն: Նորը, ըստ այդ վերջինի, որդիներն են, հինը հայրերը: Տարիքի ղարզ խնդիր է թէ՛ նորը, թէ՛ հինը: Սերունդները միայն հասակով են տարբերում իրարից: Ժամանակ կ'անցնի, եւ որդիները կ'այրանան ու կը բռնեն իրենց հայրերի տեղը: Այսփան ծիծաղելիֲորէն ղարզ եւ հեշտին է նոր սերունդի ղորբլենը ֲրուայ հայ մտածողութեան համար:

* * *

Սերունդ - դա կենսաբանական հասկացողութիւն է՛, «կանաչ հասկ» է՛ միայն, այլ եւ հոգեբանական որոշ բովանդակութիւն: Դա էութիւն է՛ հինէն խորաղէտ տարբեր:

Նոր սերունդը միշտ էլ ենթադրում է Նորը մի նոր աշխարհագագացողութիւն, նոր մթնոլորտ, մի նոր կամք, որ «լիցի գերազանցէ անցեալը, անգամ ինքն իրեն»:

Դա ցեղի յայտնութիւնն է, ժողովրդի նոր ֲրը, նրա նոր խֲֲրը, նոր երգը, նոր առաջադրութիւնը, նրա նոր ճակատագիրը, նրա ղասմութեան էջը նոր բովանդակութեամբ:

Դա ժողովրդի կենդանի ուժականութիւնն է, նրա ղայտարների աւանգաղային ոյժը, որով եւ նրա կեանքի ղարգացման կրողը:

* * *

Միեւնոյն ժողովրդի ծոցի մէջ միշտ էլ էաղէտ գոյութիւն ունեն երկու աշխարհներ, երկու հասարակութիւններ, որոնցից մէկը փայտում է - հինը, եւ մի ուրիշը, որ ծաղկում է հինի աւերակների վրայ - նորը:

Եիժը է ասել ֆրանսացի իմաստասերը. «Այժմը այլեւս այժմ է՛»: Երբեք կանգ չի առնում, դադար չի ճանաչում մարդկային ցեղի ղարգացումը: Կենսական մի միութիւն է սերունդների կենսակցութիւնը: Իրողութիւն է, սակայն, եւ այն, որ հինի եւ նորի միջեւ գոյութիւն ունի մի դիալեկտիկական հակասութիւն ոգիների դիալեկտիկական»։ Հին է սերնդամիջեան հակամարտութիւնը մարդկութեան չափ, եւ ունի իր հոգեւոր-ղասմական հիմքը: Դա, սակայն, չի նշանակում անդունդ սերունդների միջեւ, ինչղէտ եւ թեմամանք, երբեք: Ամեն սերունդ ծնունդն է իր աղած ղասմական ժամանակաշրջանի: Ամեն սերունդ աղւում է իր ժամանակի ոգուց, եւ, փոխաղարճաբար, աղում նրան:

Նորը դա նորարար է կեանքի բոլոր մարգերում - դա հինի կրկնութիւնը է, այլ յաւելիչն ու կատարելագործողը նրա թողած արժէքների, նրա ժառանգութեան:

Հայրերի ուղիով, նշանակում է՛ աւելի մեծ թափով ու նուիրումով շարունակել նրանց գործը, եւ այդ դէղում ո՛չ թէ կրկնելով նրանց սկարութիւններն ու սխալները, այլ սրբաղելով:

Նորը - դա մի նոր արժէղային առաւելութիւն է գոյութիւն ունեցող հինի վրայ:

Այսղէս է կարելի դառնում հասարակութեան առաջաղիմութիւնը:

* * *

Ամեն «սերունդ» սերունդ է: Սերունդ կոչուելու համար բաւական է՛ հասակի «կանաչութիւնը»: Պատմութիւն ստեղծող անցերն են հոգեղէտ դիմաղծում այս կամ այն սերունդը: Պատերաղմ, յեղափոխութիւն, գաղափարային ընդհանուր ճգումներ, աղումներ, յոյսեր, տեսիլք - ահա՛ թէ ինչերն են մշակում սերունդին յատկ հոգեբանութիւնը: Տարբեր ղիցի լիներ մեր նոր սերունդը, եթէ նրա խաչի ճամբան չանցներ Տեր Զֲրով:

Ըստ Միւսիէի ֆրանսայում մի ժամանակ մարդիկ այլ ղբաղում չունէին, փան կայսեր շնչած ֲրով լեցնել իրենց թոները, փանի որ ֆրանսացի երեխաները ղիշէին, որ իրենց ղիւղի ամեն մի ճամբան տանում է դէղի եւրողական այս կամ այն մայրաղաղը: Իսկ երէկ - Փարիղի անկումէն առաջ, եւ այսֲր - ֆրանսայի անֲրինակ աղէտէն յետի՛

* * *

Նորը - դա, հասարակութեան համար երիտասարղանալու, յիշաշրուելու, վերանորողուելու կենսա-

հոգեւոր մի կարելիութիւն է: Ամեն ժողովուրդ իր նորահաս սերունդի միջոցով է յաղթահարում իր ներքին սկարութիւնները, ցաւերը, յոռետեսութիւնը: Եւ նա, որին յաջողում է իր սեփական սկարութիւններից, թերիներից, սխալներից զերծ դառնալ իր նորահասը, նրանից ստեղծում է մի մեծ եւ օրհնաբեր ոյժ: Պատմութիւնը չգիտէ մի յեղափոխութիւն, ազատագրական մի դաշտ, մի մեծ գաղափար, որ դասակարգ լինելու յաջողութեամբ առանց նոր սերունդի մասնակցութեան: Միշտ էլ արդար է, միշտ էլ յաղթում է նոր սերունդը:

Նախ հոգեբանօրէն նուաճել նոր սերունդը մի մեծ առաքելութեան համար - ահա՛ թէ ինչի՛ է ձգտում այսօր դասնաստեղծ ամեն մի ժողովուրդ:

Եւ այդ սերունդին դասկանող երիտասարդութիւնը միշտ էլ «համախմբւում է այնտեղ, ուր գտնուում է բանալին մեր ժամանակի ամենամեծ դժուրեւմների: Այլեւս դա նոր սերունդը, համաշխարհօրէն, գիտակցել է, որ իր համար խորագոյն մեղանշումը գոյութեան իմաստի եւ իրաւունքի դէմ - դա իր ժամանակի եւ ոյժերի ընդունայն վասնումն է: Եւ հենց այդ գիտակցութեան մէջ է նորի զօրութիւնը:

* * *

Նա իր զինակիցներն ունի - գիտութիւնը եւ ստեղծագործ իդէալիզմը: Առաջինը նրան տալիս է ուղի, լոյս, զօրութիւն, երկրորդը թելեր, խանդավառութիւն, արիութիւն:

Մասիմալիս է օրուայ նորահասը - «կամ կեսար, կամ ոչինչ»: Մեծ վճիռների ընդունակ դա ձգտում է դառնալ ռիսկի - վստահի եւ զոհաբերութեան սերունդ:

Սոցիալաբան դաստիարակուած նրա նոր ընթրնումը կեանքի մասին, տրամագծօրէն տարբերում է հայրերի հեթանոս ընթրնումից - ինձնից զատ իմ ոյժէն եւ հացէն ո՛չ ոք իրաւունք ունի օգտելու. այս էր եւ է հիւնը: Նորը միշտ էլ տրամադիր է կիսելու իր հացն ու կարելիութիւնները նրանց հետ, որոնք իր օգնութեան կարիք ունեն: Նորի այլասիրութիւնը արդիւնք է իր ներքին ոյժերի առատութեան, նրա տալու, զոհաբերելու անդիմադրելի ցանկութեան:

Նա դաւանում է Պալմերի հետ. «Որեւէ անձ կամ իր, արժէք ունենալու համար, իր բարութիւնը դիտարկում է իր թաւանէ սիեզերքի հետ»:

Ազգի կազմակերպումը-առաջ օրուայ ընդհանուր ձգտումը, կանչը:

Ազգի եւ սրա միջոցաւ դեռութեան լաւագոյն կազմակերպումը ներքին, ընկերային համեմատութեան ճամբով - մի բան, որ հնարաւոր է դառնում ազգային ոգու զարգացմամբ: Բախտորոք է նոր սերունդի դերը ազգակառուցման այդ գործում իբրեւ միակ վերանորոգիչ եւ համեմատիչ ոյժ:

Հանրաճանօթ դեռական գործիչ Էրիոն է ասել իր հայրենիքի ամրած ողբերգութիւնից առաջ. «Ֆրանսական ազգը փանակի ազգ է, դա դիտարկում դառնայ որակի ազգ»:

Որակ, որակաւորում - ահա՛ թէ ի՞նչն է մարդկային զանգուածները վերածում միաշունչ ազգի, եւ նրա արդարասակարգային կազմակերպմամբ ստեղծում զօրաւոր դեռութիւնը արթուն դաստիարակող հողի, մշակոյթի եւ անկախութեան:

«Ռազմիկ», 1941 թ., թիւ 4

ՄԵՐ ՆՈՐ ՍԵՐՈՒՆԴԸ

Մեր ցեղի կենսաբանական ժառանգի վրայ տեղ գրաւած սերունդներից ամենաճակատագրականը դիտարկում ենք մեր սերունդը:

Դա ճակատագրական նշանակութիւն է ստացել հետեւեալ զոյգ դասաճանաչումը - *երբեք այնքան վստահուած չի եղել հայ ցեղի այսօրը, եւ միաժամանակ, մարդկութեան կողմից սկսուած դարաշրջանային անկունադարձի շնորհիւ - երբեք այնքան յուսալի չի եղել մեր ազգային վաղը:*

Ահա՛ թէ ինչո՞ւ մեզ դիտարկում է, իբրեւ դասական մոմենտի դասաճանաչում, ոգով ու նուիրումով մեծ մի սերունդ - մեզ սղառնացող վստահի մեծութեան ու մեծ արդարացի գիտակցութեամբ զօրաւոր մի սերունդ, որ կարողանար նախ խոր ցեղաշարժի ենթարկել հայութիւնը, արդար, նրա վերանորոգմամբ, գլուխ հանել ազգի լաւագոյն կազմակերպումն ու դաստիարակումը:

Օրուայ դայնամիկութեամբ, երբ յանուն մի նոր եւ արդար աշխարհի, ցեղի է ունենում դաստիարակներից ամենայեղափոխականը, երբ ժողովուրդներն արդէն սկսած են նոր կեանքի նախագարունը արդէն մեզ դիտարկում է հզօրամի մտածումով մեծ ու հոգեւոր արթնացումի ասակ մի սերունդ, որ սիրէր իր ցեղի եւ հայրենիքի համար աներկիւղ երես-երեսի գալ ճշմարտութեան ու մահուան հետ:

* * *

Երիտասարդությունը - դա լեռներից իջնող ամեհի մի հեղեղ է, որ կարող է ել օրհնաբեր, ել ավերիչ լինել:

Ահա՛ թե՛ ինչու՞նք նրա որոբլեմը - որ միտք էլ կաղ ունի տուեալ ժողովրդի աղազայի կառուցման խնդրի հետ - միտք զբաղեցնի ղեկավար եւ հասարակական գործիչների ողջ մտածումը:

Չեմ ուզում հաւատալ, որ ամեն ժողովուրդ իրեն արժանի երիտասարդություն ունի:

Մեր հին սերունդը իր ժողովրդին դարձադուրեւած փառաբանական անբնական վիճակի դասճառով նորահասի համար եղաւ ավելի գանգը ձեռքին շատախոսող Յամլէտ, քան կորովի առաջնորդ:

Նա չհասկացաւ, որ ամեն նոր սերունդ, իր ժողովրդի գոյութեան դայփարից զատ, ունենում է նաեւ իր սեփական սերունդի «անկախութեան» դայփարը. ավելի՛ն. նա ոչինչ կատարեց նորահասից «իր ջերմութիւնն ու լոյսն իր մէջ կրող» մի սերունդ ստեղծելու: Եսասիրաբար նա ուզեց ու աշխատեց, որ որդիները նմանին հայրերին - իրեն:

Այսօր, ամօթալին ու ողբերգականը հայոց կեանքում նրանումն է, որ հին սերունդը իր զաւակները հասցնում է իրեն, միայն իրեն համար: Եւ, որովհետեւ նրա մի մասը - անցեղիմաց մասը - իր սկարութիւնից իսկ զգուելու փառքութիւն չունեցաւ. դրադէս ասած որովհետեւ նա ցանկացաւ, որ իր որդիները լինեն իր կենդանի կրկնութիւնը՝ ռամկավարի զաւակը աւանդաբար դառնում է ռամկավար, ճիշտ այնպէս, ինչպէս լուսաւորչականին լուսաւորչական: Ամենամանուշան շողումը հօր գաղափարախօսական գծից համարում է ամօթանք, դժբախտութիւն հօր, մօր, ընտանիքի համար:

Այստեղ որդին հօրից տարբերում է միայն իր տարիքով: Այլապէս ամեն ինչ ընդհանուր է - նոյն հայիոյանքը եւ օրհնութիւնը կը լսէ՛ թէ՛ մէկի եւ թէ՛ միւսի շքուններէն. նոյն փառաբանական աննկարագրութիւնը հաւատարմաբար օտարամոլ եւ նուաստախոհ. չկայ՝ հոգեւոր աճում, մտածողութեան եւ խղճմանքի անկախութիւն, չկայ՝ «կանաչ հասկ»ին յատուկ կենսազգացողութիւն, սեփական կոչումի գիտակցութիւն: Այս մթնոլորտէն ծնունդ է առել հոգեբանական բնօրինակ տիպը - Standard-այինը՝ միտք ասել ամերիկացին:

Մօտեցէ՛ք սրան, եւ անմիջապէս միտք զգա՛ք հին, մեռնող աշխարհի շունչը:

* * *

«Մտիդ եւ մտիդ մէջ փնտրիր թե՛նամիներդ, եւ այնտեղ կը գտնես նաեւ փրկութիւնդ»:

Նրա համար չի ասուած իմաստունի ճշմարտութիւն շնչող այդ խօսքը:

Նա դեռ չի հասկացել, որ հայ կեանքի բոլոր չարիքները իր փառացած մտածողութեան արդիւնք են:

Խորապէս դառնալից նա դառնալից մեր երիտասարդութիւնը, առանց անդրադառնալու, որ դառնալից ու հաստատական ամեն մի խմբակցութիւն դառնում է չարիք ազգի համար: Նմանը սղառում է հանրային կորովը, միջոցները, եւ այսուհետ դառնում է դորտաբոյժ ու վսանգ ազգի հոգեւոր առողջութեան եւ մեծ արգելք՝ նրա կանոնաւոր զարգացման համար:

Յինը չհասկացաւ, որ չկայ՝ ավելի մեծ դաւաճանութիւն ազգի հանդէտ, քան նոր սերունդը հաստատական, յարանուանական եւ նման դրօշակների ծառայեցնելը: «Նորահասը փառելով դէպի հին, ցեղորէն անդէմ կազմակերպութիւնները, լեցնելով «նոր գինին հին սիկերի մէջ»՝ նա խաթարեց նորը:

Նա չհասկացաւ,

- որ ժողովուրդներն իրենց աղազան - լաւ թէ վատ - կառուցում են իրենց զաւակներին փոխանցած ոգու միջոցաւ.

- որ ծնողներից ժառանգած կրաւորական չարութիւնը, որդիների մօտ, տարիքի բերումով, դառնում է ակտիւ ոյժ.

- որ յաճախ որդին իրացնում է «հօր իսկական դասերը եւ ո՛չ թէ նրա դիմակը, որ կրում է հանրային կեանքում»:

Նա մնաց խուլ գիտութեան ու ճշմարտութեան խօսքի առջեւ, ու չզգաց, որ «գերագոյն յանցագործութիւնը, անփառելի յանցագործութիւնը - դա ցեղի դէմ կատարուած յանցագործութիւնն է» (Մոնտէն):

Յեղակոնութիւնը - այնքան «Տէր Զօր»ներ ներկող, բայց յաւիտ երիտասարդ հայ արիւնի կրօնը - արժանացաւ հայութեան անցեղա-հաղորդ մասի դաւախառն թե՛նամանքին:

Եւ այդ այն ամօթալի դասճառով, որ նրա գաղափարախօսն ու փարոզիչը ստա-դեմոկրատ ու կեղծ-ընկերվարական չէր: Ժամանակը չէ՞ խոստովանել, որ հայոց դասնութիւնը մեզ մի հասիկ բան է սովորեցնում - այն, որ հայն իր դասնութիւնից բնաւ չի սովորում:

Թուրքը փորձեց մեզ, իբրեւ ցեղ, սրբել գոյութեան զրկից, իսկ հայութեան որոշ տարրերը անգամ մեր եղեռնից յետոյ մնացին զգուելիորէն ընկերվարական ու համայնավար - որ ասել է օտարականներ իրենց հարազատ ժողովրդի մէջ:

Յաւերժ յիշի մնայ արդար ու խարազանող Հայ Մսփ առիծի խօսքը. «Եթէ ընկերվարական դրախտը յէսփ է հիմնուի հայութեան դիակի վրայ, թո՛ղ էւերն ամրեն այդ դրախտում» (Խաժակ):

Ցեղակրօնութիւնը - ցեղի յաւիտենականի գաղափարը սեղ չգտաւ որո՞ւ սարրերի ձերմակ եւ կարմիր մարսական եւ մման այլ հոգեւոր աղբով լեցուած հոգիների մէջ, որով մեր նոր սերունդի անցեղակրօն մասը կը շարունակէ գերի մնալ մարդկային եւ ազգային մսփի եւ սրսի ամականարար խորթ եւ յառակսիջ վարդադետութիւնների:

* * *

Ինչո՞ւ եւ մինչեւ ե՞րբ այդպէս: Հինը, թէւ աններելի, սակայն, հասկանալի մի «արդարացում» ունի - սրկութիւնն է օրօրել նրա օրօրցը:

- Հայոց թերիները սրկութեան թերիներն են,- ասել է Բայրոնը:

Տեւական անադախտութեան ու վախի վարչաձեւի տակ ամրող անգամ ամենաստեղծագործ ժողովուրդները դառնում են նեղմիտ, ներմաղէս չար ու անհամերաշխ: Հաղա սարագրութիւնը, օտար միջավայրը, ուր օտար արժէքների ազդեցութիւնը կարելի է մասամբ զինաթափել սեփական ցեղի սրբութեանց եւ արժէքների ոյժով: Նման ծանր յայնմաններում, ուր հայերը սովորեցին ամրել նաեւ առանց հայրենիքի, սովորեցին «երջանիկ» լինել եւ Հայաստանից դուրս - հին սերունդի անցեղակնիմ մասը յիշի դառնար այն, ինչ որ է այսօր - ամօթալիօրէն անդէմ, յառակսուած ու անգօր, որ ասել է մեռեալ հայ կեանքի տեսակէտից:

* * *

Ո՞ր է ելլը:

Պատմութիւնը չգիտէ ակելի մեծ, ակելի վստմ, ակելի սուրբ գործ, քան ամազայով վսանգուած մի ժողովրդի վերանորոգումը:

Եւ իբրեւ վերանորոգիչ ոյժ, միտէ էլ հանդիսացել է իր նոր կոչումի գիտակցութեամբ զօրաւոր նոր սերունդը: Այսօր կարող է դառնալ մեր նոր սերունդը, յայնմանաւ, որ նա գիտակցելով եւ զգալով այն բոլոր կարողը, որոնք նրան դարձնում են անբաժանելի իր ցեղէն, իր ցեղային տարբէն, ճիգ անէր ազատելու իր բազում թեմամիների ազդեցութիւնից:

Նորի մահացու թեմամիներն ու թունաւորիչները եղան ու կը մնան

ա) ամախայրենացած հայը, որի նշանաբանն է ուր հաց ու հանգիտ, ուր լաւ այնտեղ էլ հայրենիք.

բ) անցեղը, որի համար Աստուծութիւն չէ ցեղը.

գ) նրանք, որոնց օրոյայ եկեղեցին, թատրոնը, ընթերցարանը ռինգն է, կրօնը սխալ հասկացուած սորոսը. զբօսամուլները, որոնք թեթեւամտէն ծափում են, շնացնում, հայիոյում գեթին զարկուածիմ եւ սրբադժօրէն ովսաննա՛ կանչում այս կամ այն զգուելի ըմբիշին: Եթէ սորոսն ու սորոսականը հոմամիտ չեն դատարկ ժամանց է միակողմանի սորոսը:

դ) երիտասարդը, որին բուլղար լեզուն անուանեց «սարիկաս», նա, ով միայն հաց կը հոտի, ով սիրում է կեանքի գիմին եւ թեմամի է ազգային եւ մարդկային ճիգի, խորքի, սրբութեան:

ե) ժողովուրդները չունեն ակելի մեծ թեմամի, քան վատ գիրքը դրուած իրենց նորահաս սերնդի ձեռքը, եւ թունաւոր գիրք, թերթ գրողը, որոնց համար յետադետեղեղեղ երկու տասնամեակները դեռ չեն փակած ազգերի կեանքի ու յատմութեան հին էջը:

զ) անդրօտակ եկեղեցին, անցեղանորոգ դորոցը, սեղմ ասած այն ամենը, որ հայ կեանքում գործում են իբրեւ կազմալուծումի ազդակ:

* * *

Ամազայ չունի՛ այն ժողովուրդը, որի տառադամքը չի՛ ծառայում իր գոյութեան իմաստին եւ իմաստաւորումին:

Ձարդուեց, աղիտուեց հայութիւնը, եւ այդ ո՛չ այն յատճառով, որ թեմամին զօրաւոր էր, այլ որ մեմք սկար էինք:

Օտար այլասերիջ միջավայրը - դրա դէմ էլ կարելի է յաշտադանուել յաջողաղէս, միայն թէ հին սերունդի հոգեւոր ցնցոսիների փոխարէն մեր նորահասին հազցնեմք ցեղի ոգին ու զրահը:

Կեղծ եւ անգօր է ո՛չ միայն ամեն վարդադետութիւն, այլեւ շարժում, ամրութիւն, որ ծնած չէ ոգուց:

Պատրուեց Մաժիմոն, որովհետեւ դա սկարութեան ամրութիւն էր, որի մէջ, հին գալլերի անադախտելի ոգու փոխարէն, դրուած էր ռազմագիտական յաղ հաշիւ միայն:

Ահա՛ թէ ինչո՞ւ են ասում դարձ դէմի ցեղը, որ եմթադրում է ոգի եւ արիւն:

Ձեռքդ դի՛ր նախահայրերիդ հգօր աջի մէջ եւ դու յիշի զգաս, թէ ինչպէ՛ս ուժեղ է զարկում սիրտդ, զօրեղանում բազուկդ, յողորատանում կամիդ:

Այդ է ցեղանորոգման ճամբան:
 Ցեղը - դա յալիսենական ֆանդակագործն է, նոր սերունդը կենդանի մարմարիոն նրա ձեռքում:
 Ցեղը - դա ժողովրդի ղոնսենցիալ անմահութիւնն է, յալիսենադէս հայկականը:
 Դա ժողովրդի բնութեան անփոփոխ մասն է, սրա կենսաբանական անփոփոխ գոյութիւնը:
 Դա միակ աղանելիչն է ժողովրդի հոգեւոր կեանքի:
 Օվիդիոսը մեր ցեղի ոյժը խորհրդանշած է վագրով: Իսկ «վագրը երբեք մեռեալ չէ»: Հենց այդ չմեռեալ վագրայինն է մեր ցեղը, որի անունը, ըստ անգլիական դասագիր Ֆինլէյնի, Բիւզանդիոնի մէջ հոմանիս էր ազնուականութեան:
 Ահա՛ թէ ինչո՛ւ եմ ասում ցեղն ու ցեղակրօնութիւնը անհրաժեշտ են մեր նոր սերունդին ճիշտ այնպէս, ինչպէս կրակը երկաթը ջրէնդելու համար:
 Դա՛րձ դէպի ցեղակրօնութիւնը:
 Կրօնը - դա ծնունդ է ասուածութեան ծարաւի մարդկային հոգու, ցեղակրօնութիւնը հայրենիքի համար ամեն վայրկեան արիւնդ հայկական սրտի:
 Ցեղակրօնութիւնից դիտելի ծնունդ ցեղամարդը - օրուայ ազգերի կրթական իղէալը: Դա դիտելի դառնայ նաեւ մեր նոր սերունդի իղէալը:
 Այրող ծարաւը համահայ սրտի սէր ամբողջական հայու - այդ, միայն այդ մեր նոր նորահասը կը վերածի ուժաստեղծ, որով եւ վերանորոգչական մի փրկարար ազդակի:
 Մե՛ծ են մեր աղբած օրերը, մե՛ծ իրենց վսանգներով ու ակնկալութիւններով:
 Մե՛ծ է եւ դահանջը իր մեծ դարձականութեանց ու վսանգներին ժողովրդի գիտող մի սերունդի:
 Մենք մնանի ստեղծումը ժամանակի ոգու եւ մեր ցեղային կարելիութեանց սահմաններում համարում ենք եւ անհրաժեշտ, եւ հնարաւոր:

«Ռազմիկ», 1941 թ., թիւ 5, 7

Գ. ՆԺԴԵՅԻ ՆԱՄԱԿԸ ՏՐԱՅԱՆՈՎԻՆ

Սիրելի՛ բարեկամ
 Տեղոր Տրեանով,
 Ձե՛մ կարող ասել, թէ անծանօթ էի Ձեր ժողովրդի ցեղային կարողութիւններին, նրա դասնութիւնը ստեղծող ու շարժող ոգուն, նրա մշակութաստեղծ խանդին:
 Սակայն, ֆաղցօրէն դիտելի խոստովանեմ, որ համակրամի երկտողով ինձ ուղարկած Ձեր գիրքը եկաւ նոր շահ բան ասելու ինձ բուլղար «Ոգու եւ Հող»-ի մասին:
 Հանձար եւ մարգարէականութիւն - ահա՛ թէ ինչչէ՛րն են ծնունդ տուել Ձեր բալլադաներին: Եւ մարտօրէն մե՛ծ բանաստեղծ, որ դժբախտաբար, ամեն սերունդի օրով աշխարհ չի գալիս:
 Փարիզի անկման նախօրեակին ֆրանսական գրական մի ամսօրեայ ցաւով կը հարցնէր ո՛ր է մե՛ծ բանաստեղծը, որ յանուն Ֆրանսայի դատարանութեան կարողանար զօրահաւաքի ենթարկել բոլոր՝ սրտերը:
 Բարեկամ, Ձեր գիրքը թերթելուց յետոյ ես այլեւս կը հաւատամ, կը հաւատամ, երիցս կը հաւատամ, որ եթէ վաղը Ձեր հանձարը ծնող ժողովուրդը հարկադրով մերկացնել իր «Ասուածայնօրէն կասաղի սուրը», Բուլղարիայում ո՛չ ոք դիտելի կրկնի ֆրանսացիների խռովոս հարցը, քանզի կայ մե՛ծ բանաստեղծը, դա բուլղար նախախնամութեան ասուածաւանդ մուստիկը աղբում է մեր մէջ - Ձեր բալլադաները վկայ: Ոգու բանաստեղծ, սեմդորալիս, յսակասես - այսպէ՛ս դիտելի էազրէր Ձեզ ճամարիս գրամնադասը, եթէ նա գոյութիւն ունենար այսօր: Արդարեւ, Ձեր ոգու համար անջրմէտ չունեն դարաւերջանները: Տեմդորալիսական Ձեր միտքը, սաւառնում է բոլոր դարերի, բոլոր սերունդների վրայ, եւ Sub speccie aeternitatis *) եկած ու անցածների անունից դասգամում նորերին: Մարգարէական խօսքի ինչդիտելի թափ - իմաստի խորութիւն, աղբումների լաւ: «Երբ ճամբորդացի մի ծաղկող ճիւղ է նկարում - դա ամբողջ գարուն է», - ասել է Ալեքսանդր Վիլհելմայի մե՛ծ բանաստեղծը, մե՛ծ բոհեմը:
 Դո՛ւք էլ, դո՛ւք էլ, երբ խօսում էք մի գեղի, մի դուրակի, մի լեռան մասին, ոգիանում է, լեզու առնում ո՛րք բնութիւնը:

* * *

Այո՛, ինչի որ դիտելի է Ձեր թովչական խօսքի շունչը դա կենդանանում է, եւ սրբանում, միաժամանակ:

Երգում են ձեր երգած ծովերը, որովհետև գիտեն, որ «*հերոսի սիրը հանգիս է գտնում միայն երգի մէջ*»։ Գողմերի մէջ «*դարերն են լալիս*»։ Անհատը «*յալիս ենական ոյժեր է արճաւնչում*»։

Պիրի՛նը ճիսան լսում է եւ լռում։ Աստուծան - Տնում է գիտերային լռութիւնը թայթեցնող հառաչանով «*անարգուած դասուի եւ օջախի*» համար։ Եւ հո՛ղը - «*մասակ առիծ*» - իր կորիւններն է կանչում։

Այսպէս, Ձեր շնչով ոգիացած երկրում ամեն ինչ սուրբ է, մարդկային եւ սիրելի։ Ֆարեր «*ծնուած առիծի եւ հրեւսակի հոգով*»։ Արեւադէմ մարգարէն, որ «*մեղից զերծ ցեղը*» երազեց, եւ այսօր, «*եղբորից դաւանուած ֆայլում է արնոս հեճեմով*»։ Զերոսներ, որ «*երբեք չեն մեռնում, անգամ եթէ արեւը մեռնի*»։ Մայրեր - «*թուա՛ն մայրերը եղբոր եւ թեւամու - որոնց մագերի վրայ լացող Տիրամօր արցունքն է թափում*»։ Քաջամարտիկներ «*մարտում հրեւսակի հաւասար*», որոնք իջնում են երկնից եւ «*դասակ կանգնում իրենց վաղեմափառ դրօշակներին*»։ Մեռելներ անթաղ, կռում ընկած, «*որոնց աչիւնի առջեւ իմն Աստուածն է խնկարկում*»։ Մեակներ Ֆաուստեան կարօտով, որոնց «*թափօրի մէջ նոր ժամանակների ֆայլերն են արձագանգում*»։

Եւ ժողովուրդը արդար ու արի, գիտէ իմն իր կեանքի օրէմը դարբնել, եւ «*եղբայրական սեղանին թեւամուտն հրաւիրել*»։ Իր սուրը «*հրեղէն եւ սառցեայ, որ սղանում է միայն դաւաճանութեան մէջ*»։ Խղճմանով «*սղանի՛ր առանց սղանիչ-չարագործ դառնալու*»։ Աղօթքը «*Դու, Տէ՛ր, ների՛ր ռազմի մեր եղբայրներին, ների՛ր եւ թեւամուտն*»։ Զաւասը խաչակիրի։ Տեսիլները շեղաւեղ ու հոգեփոխիչ։ Աւխասանով «*հրաճ, որ Աստուծուն է մօտեցնում երկրի ամեն մի որդուն*»։ Իմաստութիւնը «*մարդը անցողական է, ժողովուրդը յալիս ենական, այն բանում, որ ստեղծում է*»։

Այդ արեւադէմ ժողովուրդը եւ իր մեծ օրն ունի - ահա՛ «*զարկում են բոլոր թմբուկները, շեփոռում են բոլոր փողերը*»ը, ֆանգի «*Բոսֆօրի վրայ ճակատագիրն է յառնում*» եւ վերսին, հողը - մասակ առիծ իր կորիւններն է կանչում «*ոսփի՛, մեռելներ՛*»

* * *

Բարեկամ, եթէ ես լինէի վարիչը բուլղար բանակի, եկեղեցու, դպրոցի ղեկավարի, որ ամեն զօրական ու զինուոր, եկեղեցական ու հաւասացեալ, ուսուցիչ ու աւակերտ, որ ամեն բուլղար իր ծոցում կրէր Ձեր բալլադաների գիրքը։ Այո՛, այդպէս ղեկավարում Բուլղարիոյ օրուայ վարիչները, որովհետև միայն հանճարով ու մարգարէութեամբ օծուն նման գրեթէն է յաջողում ժողովրդից շանթանման առաջնորդներ ու մահադատարար վիսիագներ ֆանել։ Ձեր բալլադաների հզօր շունչը կարող է հոգեվերանորոգել Ձեր ժողովուրդը, զայն վերածելով մի հոգեւոր մոնոլիթի, որիսին դա ղեկավար հրամայողաբար, որովհետև «*զալիս են զօրաւոր ժամանակներ*»։

Փա՛նք Ձեզ եւ Ձեր հանճարը ծնող ժողովրդին։ Զամբո՛յր Ձեր գրչին։

Եղբայրօրէն ԶՕՐ. ՆԺԴԵՅ

«Ռազմիկ», 1941 թ., թիւ 6

ՅԵՂԻՍԱՍՏՈՒԹԻՒՆ

Ո՛չ միայն եւրոպացիները, այլեւ մենք, հայերս էլ մեր ցեղը ճանաչում ենք այն չափով, ինչ չափով, որ մենք եւ օտարները ճանաչում ենք իր մեծութեան ու փառքի փլատակների վրայ փռուած մեր Անին, որ դեռ գրեթէ անբողջադէս հողի սակն է:

- «Լաւ է,- ասել է մի ցեղաւունջ հայ,- եւ հարկ ու անհրաժեշտ, որ ամեն մէկ հայ իր կեանքի մէջ ջանայ գոնէ անգամ մը տեսնել յաւերժադանն Անին:

Ազգային ընդհանուր աշխարհայեցողութիւնն աւելի ընդլայնող նոր հորիզոններ եւ անսահման ոլորտներ միտքի բացբացւիւն անոր մտքին եւ զգացումներուն առջեւ»:

Այո՛, դա անհրաժեշտ է մասնաւորապէս այսօր, եւ նրանց համար, որոնք տառապում են ցեղային նուաստութեան զգացումով, որոնց յռեւտեսական կեղծ հայրենասիրութիւնը դեռ շարունակուած է վայել, թէ դժուար է սփիւռքի մէջ հայը հայ դառնալ:

Անին - մեր անցեալը խորապէս թելելով միայն կարելի է ճանաչել մեր ցեղը:

Մի ժողովուրդ, որի հողատն սերունդները ժամանակին ասել են «Անին շէն, աշխարհն աւեր», իրաւունք չունի՛ չհաւատարմել իր աղագային:

Օրուայ մեր վիճակը - այո՛, դա մեզ գրեթէ ամեն ժամ հառաչել ու կրկնել է սալիս «Անին աւեր, աշխարհը շէն», բայց լիցի՛ չէ մոռանալ, որ հայու մայրաքաղաքը Աթէնքի, Յռոմի մտան չփլաւ իր վաստատումի եւ զեղխութեան մէջ, այլ աւերակ դարձաւ բարբարոսութեան հարուածների սակ:

Անին - մէկը մեր ցեղային հանձարի հսկայ գործերէն - փլատակ է այսօր, անցեալ փառքերի ու մեծութեան փլատակ. շէն է, սակայն, մեր ցեղը:

Եթէ կործանուած է ստեղծագործութիւնը, դեռ կենդանի է ստեղծիչը - ցեղիմաստասիրական այդ ճշմարտութիւնը միայն կը փրկէ մեզ, մասնաւորապէս մեր նորահաս սերունդը:

* * *

Յեղ, ցեղային ժառանգականութիւն եւ դասնութիւն, իբրեւ ընդհանուր ճակատագիր, արժէքներ, փառքեր ու դժբախտութիւններ - ահա՛ այն ոյժերը, որոնք դիմակերտում են տուեալ ժողովուրդը եւ որոշում նրա ճակատագիրը:

«Յեղ» ազդակը, սակայն, իբրեւ բովանդակութիւն, ենթակայ է փոփոխութեան:

Օրինակ, մի ժողովուրդ - ըստ դրոժ. Վալթեր Գրուի - դարերի ընթացքում, բնական ընտրողութեան ճամբով, անկախ իր ցեղային մտքութիւնից - կարող է հարստանալ արժէքաւոր յատկութիւններով, կամ էլ կորցնել նմանները: Եթէ նրա ամենաբազ, անձնուէր եւ արժէքաւոր տարրերը մեռնում են առանց ժառանգներ թողնելու, դա, այդ ժողովուրդը ասիճանաբար աղիւսանում է իր բնածին առաքինութիւնների տեսակէտից: Կամ եթէ ժողովրդի վճռաւունջ, կամային եւ հոգեւորապէս հարուստ տարրերը լիւն են իրենց երկիրը, գաղթում - ազգն, այդ դէպքում, ենթարկուած է իր սկար տարրերի տիրապետութեան վտանգին:

Այսպէս, մի ժողովրդի ցեղային վիճակի հետ փոխուած են նրա առաքինութիւնները: Իր կողմի սխալների եւ մեղքերի ծանրութեան տակ մեռնող լիբերալիզմը չհասկացաւ այդ ճշմարտութիւնը: Ժխտելով ցեղի բախտորոշ նշանակութիւնը՝ դա ազգութիւնը համարեց միայն դասնական աւանդութիւնների գործ: Երբեք է, վերջինները ժողովուրդների կեանքում կատարում են հոգեւոր կրաւորապէս դեր, ճիշտ է, սակայն եւ այն, որ առանց ցեղային դասկանելիութեան զօրաւոր զգացումի ժողովուրդները միտքի տարուանակէին մնալ իբրեւ մարդկային դիմագուրկ զանգուածներ: Մի ժողովուրդ միայն այնքան է ալքիւ, ստեղծագործ եւ կենսահոգեբանօրէն լաւատես, որքան կենդանի եւ արթուն է նրա ցեղային ծագման գիտակցութիւնը:

Այս գիտակցութեամբ չի՛ աղում օրուայ հայութիւնը - ահա՛ դասճան իր աններելի դառնակումների եւ սկարութեան:

Յեղակոնութիւնը այլ նմանակ չունի, քան տարագիր հայութեան մէջ արթնցնել ցեղը, ցեղայինը, միաժամանակ թարմացնելով իր դասնական յիշողութիւնը - զայն մի՛ եւ անբաժան ազգի վերածելու համար:

«Ռազմիկ», 1941 թ., թիւ 8

Գ. ՆԺԴԵՅԻ ԴԱՄԲԱՆԱԿԱՆ ԵԱՌԸ ԼԵՈՊՈՎԻ ԴԱԳԱՂԻ ԱՌԱՋ

Լեոպոլդ,

Դագադիդ առջեւ կանգնած է գաղափարի եւ զէնքի ընկերդ:

- Խորհակուած եմ մահուանդ իրողութեամբ: Խորհակուած եմ ու սրաբեկ, բայց հեռու ինձանից յեղափոխականին անվայել սկարութիւնը ողբալի քեզ, որովհետեւ հերոսներին չեն ողբում, այլ հղափարում, սքանչանում նրանցով:

Ուղիղ 33 տարի առաջ մեզ միացրեց մեր ժողովուրդների ընդհանուր ճակատագիրը:

Մեզ հաւաքեցին միեւնոյն գաղափարի շուրջը Հայաստանն ու Մակեդոնիան, եւ քո ու նմաններիդ շնորհիւ ես անելի ջերմօրէն սիրեցի քո հայրենիքը, նրա դասը:

Տարիներ անցան: Ես վկայ եղայ քո հոգու վեհութեան – սոսրերկրեայ աշխատանքի մէջ, տարագրանքի մէջ, ինչպէս եւ կեանքի խաղաղ դայնամիզմում:

Իբրեւ յեղափոխական խոր իմացականութեան եւ զօրաւոր խառնուածքի մարդ դու գիտեցար ազատագրական շարժման ու գործին վերաբերող բոլոր խնդիրներին մօտենալ մտածումի հերոսականութեամբ:

Արիութիւն ունէիր մտածումդ եւ խօսքդ հասցնել իրենց տրամաբանական վախճանին:

Գիտէիր արդարօրէն գնահատել մարդկանց, նրանց գործերը, նրանց հանրային նշանակութիւնը:

Քաջութիւն ունէիր ճշմարտութիւնը ասել օրուայ «հզօրներ»ին:

Իբրեւ յեղափոխական բարձր բարոյականի մարդ եղար ահեղ ու աներկիւղ, քայլերիդ վստահների ու մահուան դէմ եւ հանգոյն բիբլիական մարգարէների մնացորդ անողորմ այն բոլորի հանդէպ, որոնք այս աշխարհում, անձնական շահը սկզբում դարձրած, «ծախու են հանած իրենց սուրը», թիկունք դարձրած իդէալին եւ Աստուծոյ, ու ամեն ինչ կեանքում կաղել մեռելա նիւթի, նիւթադաշտութեան:

Ես քեզ տեսայ ախորհրդի մէջ - այդտեղ էլ դու չգիտեցար, թէ ի՞նչ է սկարութիւնը, անյուսութիւնը, նահանջ, ընկրկում չունեցար գերագոյն դասականութեան ճակատի վրայ:

Վերջապէս, հիացալ կեցուածքովդ լեզալ քաղաքացիութեան դայնամիզմում, ուր ճշմարտի ստիցիզմով կրեցիր անմարդկային զրկանքներ, եւ, այդ վիճակում, մտածելով միայն, միայն ուրիշների մասին, յաճախ սրբազան զայրոյթի լուրջութեամբ ասացիր. «Չէ՛, այս երկրում նիւթական միջոցների չզոյութեան դասճառով ո՛չ ոք չի տեսնում քեզ»:

Ո՛չ ոք, բայց այդ «ոչ ոք»-ը չվերաբերուեց քեզ, որովհետեւ ամեն ինչ տուած հայրենիքիդ, դո՛ւ, յեղափոխական ճգնաժամ, բարոյապէս ազատ չհամարեցիր քեզ մտածել նաեւ քո անձի մասին:

- Մի՛, մի՛ մարէք ոգին,- այսպէս, դեռ երէկ, իբրեւ յեղափոխական դաստիարակիչ այսպէս կը խօսէր երիտասարդ սերունդի ներկայացուցիչներին, նրանց քաղաքացիական քաղաքացիականութիւնը դէպի հայրենիքը:

Այսպէս, միտք դաստիարակութեան ու վստահի դիրքերի վրայ իբրեւ մարդ եւ մարտիկ:

Այսպիսի՛ն էիր դու - փառադաս ընկեր, որի կեցուածքի բաղդասմամբ ոչինչ են շատ թագակիրներ, եւ շատ ու շատ մեծահարուստներ անարժան կոխածոյ հողը համբուրելու:

Դու է՛լ, դու էլ կարող էիր հարուստ լինել, բայց արդեցիր աղքատ եւ մեռար մեռաւոր, մեռար անտուք ու դադ չորս դասերի մէջ, մեռար ինչպէս վայել է մեռնել հոգով մեծերին:

* * *

Լեոպոլդ - ecce homo - ահա՛ մարդը, որի բիրտը նկարագրով հիանալ կարող էր միայն նա, ով հոգեկան որոշ վեհութիւն ունի: Նա «առիւծի եւ հրեշտակի հոգի կրող» Հայ եւ Մակեդոնական Յեղափոխութեան փառանգի այդ զինուորը կարող էր բնութեան ուղղել գերման փիլիսոփայի խօսքերը. «Դու կարող ես ոչնչացնել իմ մարմինը, կարող ես ինձ սրբել երկրի երեսից, բայց իմ ոգու նկատմամբ դու ոչինչ կարող ես անել»:

Ահա՛ Պրոմէթէան այն գիտակցութիւնը անստառ աղբիւրը Լեոպոլդի ներքին ոյժի, ուրախութեան եւ գաղափարային զինովութեան:

Նմաններին, գերագոյն նուիրումի ընդունակներին է միայն տուած զգալ իրենց ոգու անմահութիւնը, եւ, հենց սրբանում է նրանց բարոյական անկաշքի իշխանութիւնը այն ամենի վրայ, որ սոսր է, անցողական ու եղծանելի մարդկային կեանքում:

Լեոպոլդի կեանքն ու մահը - դա գերագոյն հաստատումն է մարդկային գոյութեան տրագիկ օրէնքի:

Գիտէր գաղափարի մեր մեծ ընկերը, գիտէր, որ հերոսականութեան տրամաբանութիւնը հերոսի տրամաբանումն ու մահը վերածում է նրա ոգու յաղթանակի:

Նա, զոյգ ժողովուրդների վճակիրը - որ այս աշխարհում մի հասիկ բարոյական մխիթարութիւն ճանաչեց ի խնդիր ազատութեան սեղի ունեցող մահերի գեղեցկութիւնը: Նա ամրեց, սառաղեց երկու հայրենիքների համար, ամրեց մարդկային ոգու անդամաբեկութեան այն հրաշագործ զգացումով, որ տեսնում է միայն այն ընտելաներին, որոնք վճռաբար բաժանում են ճակատագիրը սառաղող Պրոմէթէի - Աստու:

Իսկ Աստուած - դա սառաղում է մարդկային ամեն մի կաթիլ արցունքի, անազատ ազգերի ամեն մի հառաչանքի մէջ:

Լեառո՛վ, վեհասմանչ ընկեր, մեռար չաղորած իրականացումը յիսնամեայ երազիդ:

Դեռ խաչերն են ցցուած մեր հայրենիքների թիկունքում - սրանում է քո եւ մեր ողբեգութիւնը:

Սակայն, դո՛ւ, քաղցր ընկեր, դո՛ւ, որ Յիսուսեան նուիրումն ու սառաղանքը կրեցիր իբրեւ միակ առանձնաշնորհութիւն - դու աշխատեցիր, դեգերեցիր ու մեռար այն հաւատով, որ վաղ թէ ուշ յաղթանակում է Մեծ Նոյասակը: Սրանում է քո հոգու վեհութիւնը, որ թողիր գալոց սերունդներին իբրեւ անարծաթ կտակ:

Խաղաղութիւն աճիւններիդ:

* * *

Մեկնում ես - յաւիտեանականի դրան քեզ սղասում է Վիսո՛ւի շանթերի վարդե՛ս Քրիստոսափորը մեր:

Ասա՛ նրան, որ իր ճամբով ընթացողները լեգիոն են: Ասա՛, որ այլեւս լսում է դողդիւնը մօտեցող արդար ու մեծ օրուայ փայլերի, որ շուտով ազատն Մասիսն ու Վիսո՛ւը եղբայրօրէն կ ողջունեն իրար: Այդ օրը, Լեառո՛վ, հայ յեղափոխականները իրենց հետ կը սանեն մի բուռ հող քո գերեզմանէն, եւ կը ցրեն հայոց լեռներում, որ անմեռ հողի ժողի նաեւ մեր երկնքի տակ:

«Ռազմիկ», 1941 թ., թիւ 9

ԵՐԲ ՀԱՅՐԵՆԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆԸ ՅԵՂԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆ ՉԷ

Ա

Չեմ կարծում, որ օրուայ կրակ առած մեր Երկրագնդի վրայ մի այլ ժողովուրդ այնքան յաճախ խօսեր հայրենիքի եւ հայրենասիրութեան մասին, որքան հայը:

Յաճախէ՛ք մեր հանդէսները եւ անմիջապէս դիտարկե՛ք, որ ամենից շատ հայ մարդն է «ուխտում» ծառայել հայրենիքին, մեռնել նրա համար:

Այդ երեւոյթի հոգեբանական գաղտնիքը նրանումն է, որ հայ «հայրենասէր»-ը քաջ գիտէ, թէ իր կուրծք ծեծելը, իր ուխտը բնաւ չի՛ դարձաւորեցնում իրեն ո՛չ միայն մեռնել, այլեւ անժախտաւորութեամբ օգտակար լինել իր հայրենիքին:

* * *

Չեմ ճանաչում, նմանադէպ, մի այլ ժողովուրդ, որի հայրենասիրութիւնը բովանդակութեամբ այնքան աղփատ լինէր, որդիսին է դա մեր ժողովրդի մի մասի մօտ:

Հայ մարդու հայրենասիրական բառամթերքը կը բաւէ մէկին միջակ հռետոր դարձնելու:

Բոց ու խանդ - որքան ուզէ՛ք, բայց ծոյլ, անդձուր, անզոհաբերող է այդ հայրենասիրութիւնը:

Եւ հենց այդ է դաճառը, որ մեզանում «հայրենասէր» համարուածն էլ վստահ ժամանակ իր հայրենիքը թողել է կրակների մէջ եւ փախել վատօրէն:

* * *

Վերացական է հայկական հայրենասիրութիւնը: Շատերը հայրենիքը փնտռում են ամոթեւում, միտքով մտածելով մէջ, երբ դա այնքան մօտ է մեզ մեր ուշադրութեան, նուիրումին, դաճառումին կարօտ: Շատերի համար Հայաստանը դեռ մի գաղափար է, մի անմեղի, մի սիրոյ, մի զոհաստեղան:

Մոռանալով այն, որ է՛ք, որ աղոթում է, որով սիրելի է, սուրբ նմանները Հայաստանի փոխարէն դասկերտում են մի ինչ-որ կին սեւերի մէջ, հերարձակ նստած ճամբարների եզրին կամ անտառների վրայ: Մի շեղ յետքիւլ, մի երագ, մի փայտ, բայց ո՛չ մեր ցեղը եւ Հայրենիքը:

Այսպէս, վերացականօրէն խորհելով ու խօսելով Հայաստանի մասին հայը մառախլադասում է ո՛չ միայն «հայրենիք» հասկացողութիւնը, այլ եւ իր ազգային դարձանակութիւնն ու դասախանա-տնութիւնը: - Հայաստանը կարօտ է կոնկրետ ու կենդանի հայրենասիրութեան:

* * *

Հայոց հայրենասիրութիւնը կրում է սօնական, հանդիսային, ազնուադէտական բնոյթ:

Դա յարմար է հռետորութեան եւ սափ սեղանների շուրջը շաշոյլ բաժակաճառների, բայց ո՛չ եւ Հայաստանին ու հայութեան: - Հայաստանը լիք է ունի հանապազօրեայ եւ զոհաբեր հայրենասիրութեան:

Գոտիկ, անհայրենասիրութեան աստիճան գոտիկ է ունանց հայրենասիրութիւնը: Վերջերս մէկը գրեց. «Հայրենիքն է անհասի համար, եւ ո՛չ թէ անհասը հայրենիքի»: Դա նշանակում է հայրենիքը համարել միջոց, անհասը նպատակ: Դա ասել է երբ վստահ կայ, թո՛ղ կործանուի հայրենիքը, միայն թէ աղոթ անասնահոգի անհասը: Նման հայրենասիրութեան եւ անհայրենասիրութեան միջեւ տարբերութիւնը բառային է միայն:

- Մեր հայրենիքի դժբախտութեան ներքին դաճառմանը - դա հայ մարդու օրուայ սահայրենասիրութիւնն է:

Ինչո՞ւ եւ մինչեւ ե՞րբ այդպէս:

Ինչո՞ւ հայկական կազմակերպութիւններից ու հասարակութիւններից շատերը դարձել են կեղծիքի դրոշմ:

Ինչո՞ւ - որովհետեւ օրուայ հայը մնում է կրօնած իր էաբանական արմատից, իր խորից - իր ցեղից: Դա դեռ չի՛ հասկացել, որ իմքը, իբրեւ մարդկային անհատ, ծնունդն է որոշ ժառանգականութեան ու միջավայրի - Ցեղի եւ Հայրենիքի. չի՛ գիտակցել, որ ամեն մարդ իր ցեղից է ժառանգում իր ֆիզիկական եւ հոգեկան առանձնապատկանները եւ որ իր հերթին նա էլ իր սափ արիւնը - իր դոնորութիւնը անմահութիւնն է կրկնում Յաւիտեանականին, որովհետեւ որոշ ոգի եւ դիմագծութիւն ստանան հայոց գալիք սերունդները: Սեղմ ասած որ իմքը, իբրեւ մարմնահոգեկան կազմուածք մի ցեղային ժառանգութիւն է: Այդ գիտակցութեան դասակարգի դաճառումը զգուշացնում է օրուայ հայու հայրենասիրութիւնը - անզօր նրան մեծ շարժումների ու գործերի առաջնորդելու: Պակասաւոր է դա - այդ հայրենասիրութիւնը նաեւ ցեղասիրութիւն չէ - դա իր մէջ չի՛ դարձնում մեր արեան գաղափարը:

Յեղն է այս կամ այն երկիրը դարձնում հայրենի: Դողն առանց ցեղի, ասել է մարմին առանց հոգու: Ահա՛ թե ինչո՛ւ հայոց հայրենի ասել է հայոց ցեղասան:

Մի ժողովուրդ, որ իր մտածումից եւ հաստատություններից դուրս է թողնում ցեղը հոգեզրկում է իրեն, հարստահարում է իր մեսաֆիզիկ էությունը, սկարացնում իր մշակութային տեղանիշը, իր հերոսական թափը - խորադեմ մեղանշում է իր գոյութեան դեմ:

Սուս ու սնանկ է մեծան հոգեթափի հայրենասիրությունը, մեռել է իր ազգային դասականության ու դասասխանասուրության զգացումը:

Բ

Այսօր, մասնաւորապէս, երեք բան զերծ է մտնել սահայրենասիրութեան ողորմանից - հայ խաչը, մանուկը, գիրը:

Ազգերը չունեն անելի ճակատագրական դատարաններ, քան իրենց եկեղեցին, դպրոցը եւ մանուկը վարողները:

Կղեր, ուսուցիչ, խմբագիր - մեծագոյն օրհնութիւն, եւ չարիք միաժամանակ: Օրհնութիւն են, երբ ցեղն է վարում սրանց խղճմանները, անէ՛ծք, երբ ցեղից չեն առնում իրենց ներշնչումները:

Պղծադաւան է այն հոգեւորականը - որով եւ ամենավստահաւորը ազգի ներքին թեւաւորներէն, եթէ իր վարած եկեղեցին մա չի դարձնում նաեւ ցեղի տունը:

Սփիւռքի հայոց եկեղեցիներից շատերում, յուրախութիւն թուրքի եւ բուլղարիկի, դեռ ցեղը տեղ չունի: Նման հաստատությունները կարող են ծառայել ամեն բանի, բայց ոչ Աստուծոյ եւ Հայրենիքին:

Պատշտամոլութիւն է կատարում ուսուցիչը, որի մարգարէն ցեղամերժ Մարտին է, Լեւոնը:

Նմանը ո՛չ թէ մտածումով, զգացումով ու գործով հայեր, այլ հայօրէն սասակներ կը հասցնի վաղուայ համար:

Հաղա անցեղաւունչ թե՛րթը, գի՛րքը, որոնց ամբողջ հայկական-նութիւնը կայանում է նրանում, որ հայասառ են:

Հայրենիքի եւ հայրենասիրութեան մասին աղմկում են մեծներն էլ, առանց անդրադառնալու, որ ողորմութիւն է կատարում ամեն անհաս, կազմակերպութիւն, հաստատութիւն, որի մտածումի, զգացողութեան ու գործերի մէջ ցեղը տեղ չունի, բայց եւ այնպէս խօսում է ազգի եւ հայրենիքի անունից: Դողեւոր չարաւախութիւն եւ անբարոյականութիւններից ամենազագրեւի՛ն է դա: Սրանք են խաթարում մեր ազգային ոգին, մտածողութիւնը, նկարագիրը:

* * *

Հայրենիք սիրել, ասել է խորագրաւ, խորհել ու գործել այն, որ անհրաժեշտ է ցեղի եւ հայրենիքի հզօրացման եւ յաւերժացման համար:

Յեղն է մեզ օժտում յաւիտենականի զգացումով: Անցեղակօրնը միշտ էլ ենթադրում է յաւիտենական զգացումից զուրկ արարած: Իսկ մեծանը, ըստ իմաստաւէր Ֆիլիստէի, «սէր չունի ո՛չ իր անձի, ո՛չ էլ իր հայրենիքի հանդէպ»:

Սիրել - սիրում են ե՛ւ շուկան, ուր կարելի է շահել. սիրում են դրամը, հաճոյքը, յարմարութիւնը - անցողական սակաւարժէք հազար ու մէկ բաներ:

Իսկ Հայրենիքը - դա, իբրեւ գերագոյն արժէք - դասկանում է սրբազան այն առարկաների կարգին, որոնք դատարան են նաեւ: Սիրում ենք շահ բաներ, բայց արիւն չենք թափում նրանց համար: Հայրենիքը, սակայն, դաժանում է ո՛չ միայն մեր սիրը, այլեւ մեր արիւնը, երբ դա անհրաժեշտ է իր գոյութեան համար: Սէրն անելի իրաւունք է ճանաչում, դատարանութիւն: Մարդիկ անելի հեշտ են համերաւոյում, միաբանում դատարանութի, քան սիրոյ մէջ, որի առարկաները բազում են, մեծ մասամբ հասարակ: Ընդհանուր դատարանութի դէմքում ժողովրդի մտածումն ու գործը ընթանում են ներդաւանակ: Ինչ որ է ժողովրդի հասկացողութիւնը իր հոգեւոր էութեան, նոյնն է դա իր հայրենիքի մասին:

Նիւթադատարանի հայրենիքը մի երկրամաս է լուկ եւ ուրիշ ոչինչ: Նմանը սիրում է իրեն կերակրող ու դաստիարակող երկիրը, եւ այդ սահմանափակ, գրեթէ նախնական սէրը անուամբում է հայրենասիրութիւն, որն ունի կենսաբանական, բայց ոչ ե՛ւ հոգեւոր հիմքեր:

Գաղութահայութեան օրուայ դառնակեցաւ վիճակը ամբողջ եւ արդիւնք է ընդհանուր դատարանութի դակասի: Անցեղակնիք խմբակ-ցութիւններն ու հաստատութիւնները շարունակում են սահայրենասիրութիւնը գործածել իբրեւ կեղծիք, շղար, որով էլ անելի ամբոյսացնում են ու ցում մեր ժողովուրդը, երբ դա այսօր այնքան կարիք ունի միանալու ցեղը խորհրդամտող մի հասիկ դրօշի տակ:

Հաւատարմ - Հայաստանից դուրս էլ հայը հայ կը մնայ, եթէ մնաց կաղուած իր ցեղի ճակատագրին:

Իսկ դրա համար՝ օր, ժամ, վայրկեան առաջ հայոց բառարաններից սրբենք հայրենասեր եւ հայրենասիրութիւն սնամէջ բառերը:

Հայրենիքին, որ ասել է՝ եւ ցեղին - վայել է խոր դաստիարակում. նրան հայրենասպաններ են դիմել, որոնք ինքնապաշտօնապէս դառնում են ցեղը, միայն ցեղը դաւանողները:

Այո՛, առանց ցեղասիրութեան չկայ ճշմարիտ հայրենասիրութիւն:

«Ռազմիկ», 1941 թ., թիւ 11, 12

ՊԱՏԵՐԱԶՍ ՅԵՂԱՓՈԽՈՒԹԻՒՆ

Ա

Մարդկային ցեղերի դաստիարակման մէջ նախընթաց չունի օրուայ դաստիարակումը:

Հիններից դա սարբերում է ո՛չ միայն իր չափակէտով եւ իր գործադրած սեխնիական նորագոյն զենքերով, այլեւ իր բնոյթով, առաւելապէս իր բնոյթով:

Դա իրապէս համաժամարհային է, եւ այդ ո՛չ այն դաստիարակում, որ ստանում է, օր ըստ օրէ, բռնկեցնել մեր Երկրագնդի նաեւ այն մասերը, որոնք դեռ դուրս են մնում հրդեհից, այլ՝ որ իր հետադարձ մտասակները կրում են համաժամարհային բնոյթ: Նախկինները, իրենց ռազմադաստիարակութեամբ լուծելիք խնդիրների սեսակէտով, սեղական էին:

Օրուայ դաստիարակումը, ըստ իր իդէոլոգիայի, մի՛ յեղափոխութիւն է, միաժամանակ:

Այսօր, ռազմաճակատներում չափում են ո՛չ միայն երկու սեխնիկներ, այլեւ՝ երկու գաղափարներ, երկու աշխարհայեցողութիւններ, երկու աշխարհներ: Անցեալ դաստիարակումը՝ որ համաժամարհային էր միայն իր ծաւալի, բայց ոչ եւ իր առաջադրութեանց սեսակէտով՝ զօրեց եսականօրէն լուծել մասնակի խնդիրներ ու վէճեր միայն, որով եւ դաստիարակութեան մէջ չսեսնուած մի ծանր սագնադի կեանքի բոլոր մարզերում:

Նորն, ընդհակառակը, առաջադրած է իր բոցերի մէջ մոխրացել մի ողջ անցեալ, մի աշխարհ:

* * *

Ռ՛վ սկսեց դաստիարակումը, որի՞ն է դաստիարակման ստանդարտը,՝ անստեղծ հարցումներ:

Մեղաւորը նա՛ է, ով ձգտում էր սեսականացնել գոյութիւն ունեցող status quo-ն, որում միեւնոյն Երկրագնդի վրայ, կողմ-կողմի աղբյուր են երկու սարբեր աշխարհներ՝ մէկը վայելիքի, միւսը՝ աննախընթաց զրկանքների, մէկը՝ սեր իր ճակատագրին, ժողովում է գոյութեան, միւսը՝ գերի կամ կիսագերի, անիծում իր օրը. մէկի մականի սակ անսահման գաղթավայրեր իբրեւ միջոց, ելք իր մարդկային դիմամիզմի համար, միւսը՝ դաստիարակութեան խեղդուելու իր երկրի մեղ սահմաններում, որով եւ՝ ենթակայ յաճախակի դաստիարակման ցնցումների:

Զրկանքների կիսաաշխարհում սառնադող ու ցեղօրէն վաստակող ազգերին իբրեւ ելից հնար թողնուած են արտաքին թեմաքիտների համար այնքան ցանկալի՝ ներքին իրեակերութիւնն ու դաստիարակումը, որ արդիւնք է ազգերի դիմամիզմի օրէնքների: Ցեղօրէն առողջ ամեն ժողովուրդ, ելք է փնտրում իր ներսը ծովացած դիմամիզմի ոյժերի համար:

Երջանիկ են ընդարձակ գաղթավայրերի սեր ազգերը, օրինակ՝ անգլո-սաքսոնները, որոնք իրենց գաղութների շնորհիւ, մնում են գերեւ ներքին հրաբխային լարուածութիւնից եւ դրոշմակցութեան: Կեղծիքի ծնունդ են «խաղաղասեր» եւ «ռազմասեր» բառերը: Ամեն ժողովուրդ, որ գոհ է օրուայ գոյավիճակից՝ դէմ է դաստիարակման, եւ, ծոցումն օրէնքով, իրեն անուանում է խաղաղասեր, իր թեմաքիտներին՝ խաղաղութեան խռովիչ:

Սնամէջ հասկացողութիւն է նաեւ դեմոկրատիան, որի մասին եւ որի անունից այնքան խօսում է դաստիարակող կողմերից մէկը:

- Դաստիարակումը, որ ճանաչես թերութիւններդ,՝ ասում է լատինական մի առած: Դեմոկրատիա էր Ֆրանսան, որի փառաբանական մեծ որդիներից մէկը դեռ ողբում է. «Այժմ Ֆրանսան թաղուած է իր դեմոկրատիական վարչաձեւի փլատակների տակ» (Մարկե):

Ֆրանսայում, իր դժբախտութիւնից առաջ, սխալ հասկացուած դեմոկրատիայի դաստիարակումը, ազատասիրութիւնը վերածուած էր անիշխանական ազատամտութեան՝ Էլեֆտերոմանիայի:

Սրկութիւնից նուազ զգուշիկ եւ վստահաւոր չէ՛ մնան ազատութիւնը, որում ամեն փառաբացի իր երկրի հանրա-ազգային կեանքին խառնում է իր ընչափազ Եսականութիւնը, իր բարոյական թերիները, սկարութիւնը: Իբրեւ միջակութեան ու նախանձի վարչաձեւ՝ դեմոկրատիան դարձաւ այն, ինչ որ են իր դաստիարակները:

Մասնաւորապէս յետաքննուած սարիներուն չմնաց դեմոկրատիկ մի երկիր, որի կեանքում երեւան չգար մի Ստալինի: Չեղծարարութիւն - ահա՛ դեմոկրատիային յասուկ արար: Իբրեւ զանգուած դա անելի շուք է ամբողջանում, անելի հեթորէն ենթարկուում խուժանավարութեան, դեղին մամուլին եւ խուճաղի: Դա կազմալուծեց գաղղիական ազգը նախադասութեամբ նրա նորագոյն աղէքը:

Բարոյական դեմոկրատիան, մարդկային արարածի անկասարե-լութեան դասճառով, կը մնայ երազ, ինչդէս երազ մնաց ճանաչիս փրսոնէութիւնը: Իսկ թուաբանական դեմոկրատիայի ղեկավարները, թուղթի վրայ, Տեսականորէն, ենթարկուելով հանրութեան կամփին, գործնականում - դառնակալները եւ աղաւաղելով ազգի ոգին - նրան ծառայեցնում են իրենց անձնական եւ խմբակցական շահերին: Մարդկային բանականութեան ու բարոյականի կողմից ժխտուած այդ անիշխանացուցիչ ու աղաւաղարար վարչաձեւի, ինչդէս եւ իր հոգեւոր ծնող լիբերալիզմի գերեզմանի փորձ էր եւրոպական դաստիարակը, իսկ թաղուողն այսօր, երկու տասնամեակ յետոյ, կասարում է նոր դաստիարակը:

Բ

Որոշ ժողովուրդներ տգիտախառն միամտութիւն կեղծելով շարունակուում են անգիտանալ հետեւեալ ընկերաբանական ճանաչութիւնը.

- Իշխանութեան այս կամ այն ձեւը արդիւնք է ժողովրդի տուեալ վիճակի, նրա կարիքների: Դա նշանակուում է, որ հասարակութեան տարբեր վիճակները դառնալով են տարբեր փառաբանական կառոյցներ, որ կեանքը չի կարող յալիստենադէս հանդուրժել միեւնոյն փառաբանական վարչաձեւը: Կեանքի դաշտանների փոփոխմամբ - ինչդէս եւ փառաբանական զարգացման ասիճանով - փոփոխութեան է ենթարկուում նաեւ դէտեկան սիստեմը:

Այդ ճանաչութիւնը, ինչդէս եւ մերօրեայ ազգամիջեան անցքերի իմաստը ըմբռնելու համար, անհրաժեշտ է ծանօթ լինել ժողովուրդների հոգեբանական առանձնապատկերներին: Վերջինների ցեղային նկարագրերի ուսումնասիրութեամբ զբաղուող գիտութիւնները ժողովուրդներին բաժանուում են երեք կատեգորիայի իմացական, կամային եւ ոչ-սիտիկ, այսինքն այնպիսիների, որոնց մօտ իմացականութիւնն ու կամքը հաւասարակշռուում են իրար:

Գոյութիւն ունեն նաեւ հոգեդէս դեռ անկերպարան ժողովուրդներ: Որքան ցեղեր, այնքան տարբեր նկարագրեր, որոնց վրայ ժողովուրդները կաղաղարում են իրենց հաստատութիւնները: Օրինակ անգլիացիներն մնում է հաւատարիմ իր ազգային էութեան, երբ ասում է. «Անգլիոյ համար գոյութիւն չունեն յալիստենական բարեկամն ու թեմամին. նրա համար յալիստենական է իր շահը միայն»: Գերագանցորէն օգտադասական է այդ ժողովրդի հոգին: Դա չի սիրում խաչ, կարեկցանք դնել իր փառաբանութեան մէջ: Գիտութիւն, ճանաչութիւն, սկզբունք - սրանք միայն այն չափով արժէք ունին, ինչ չափով որ ծառայում են իր կեանքի բարելաւման (Բեկոն, Միլ եւ այլն): Այլ նկարագրի տէր է ֆրանսացիները: Իսկ գերմանացիները - դա անգլիացուց տարբերում է ճիշդ այնպէս, ինչդէս անգլիացի Մարտին Ֆաուստը տարբերում է Գեթթի Ֆաուստից: Երկուսի Ֆաուստներն էլ կախարդ են, որոնցից մէկը, սակայն, ձգտում է գիտութեան միջոցաւ իշխանութիւն ձեռք բերել բնութեան եւ մարդկանց վրայ անձնական շահի համար, իսկ միւսը - գերմանականը - հանդիսանում է զուտ գիտութեան խանդավառ սոյաւարկուում գիտութեան համար:*)

Այսպէս, ժողովուրդները ո՛չ միայն փառաբանական եւ տեսական մտորողներ են, այլեւ հոգեբանական հակոնտեններ: Սրանով դիտարկելով դաստիարակը թէ չէ՞ զգոյ մնացած ժողովուրդների ներքին կարգն ու սարքը: Տարբեր նկարագրերի արդիւնք է նաեւ նրանց օրուայ կեցուածքը: Ահա՛ թէ ինչո՞ւ դաստիարակող կողմերէն մէկի ճիշդ իր վարչաձեւը - դեմոկրատիական - ուրիշներին դատարարելու փորձը դիտարկելու համարելու հաւասարադէս հակադասական եւ հակամարդկային: Ո՞ր, ո՞ր դեմոկրատիան, ֆաւն տարի առաջ, մասը մասին զարկեց փրկելու Յունաստանը, երբ սրա զօրքերը դեմոկրատիայի թեմամի փեմալականների կողմից ծովը կը թափէին: Հաղա հայկական դեմոկրատիան - ո՞ր դեմոկրատիկ դէտեկանը գէթ փրսոնէական կարեկցանքի մի շարժումէ կատարեց, երբ թուրքերը 1920-ին հրով եւ սրով մեր հայրենիքը մտան:

Դեմոկրատիա՞ է օրուայ Թուրքիան, որի փէտերը լիզելու ասիճան նուաստացաւ ֆրանսական դիանագիտութիւնը եւ որի կողմին իբրեւ զինակից ծառայած է աշխարհակալ Անգլիան: Զէ՛, չէ՛, մարդկութեան մի մասի համար այլեւս դժոխքի վերածուած, հին աշխարհի դաստիարակութեան ի խնդիր իրենց սուրը մերկացած ազգերը ամենուրեք զինակից են փնտռում եւ ո՛չ թէ դեմոկրատիա:

Դաստիարակող դաստիարակողն ո՛չ թէ վարչաձեւերի տարբերութեան - որ այնքան բնական է ու հասկանալի - այլ այն դարձ դաստիարակող, որ «դեմոկրատիա»ներից մէկը իր մեծութիւնը, բարօրութիւնն ու աղաւաղ-վութիւնը մարդկութեան մի մասի թուաբանութեան վրայ կառուցած, դեռ շարունակուում է փառաբան-տեսնադէս չարաշահելու նրա սկարութիւնը:

Այդ տեսակէտով օրուայ դաստիարակող դաստիարակական բան չէ եւրոպական մարդկութեան զարգացման դրոյցտում, այլ հենց այդ դրոյցտի տեսնաբանական արդիւնքը:

Գերման օրուայ բանակի հոգեւոր առաջնորդները հանդիսանում են Դեզերն ու Ֆիլիստէն - Ոգու եւ յալիստենականի փիլիսոփայ-բարոյագիտները:

Ջօրահրամանասար եւ զինուոր - սրանց վրայ փողփողում են դրօշակները մի նոր աշխարհի:

Դերոսական ռազմախանդով լեցուն սրանք զինուորներն են մի նոր ճակատագրի, մի մեծ յեղափոխութեան, որ Նազովրեցուց յետոյ առաջին անգամ է սեղի ունենում մեր Երկրագնդի վրայ:

Այս բանակին է դրուած մի ամբողջ Դարաւերջանի հետ կապուած խնդիրների լուծումը - մի դարաւերջան, որի մայրամուտին յիսի հետեւի արժաւոյսը մի ակելի՛ մարդկային, ակելի՛ արդար աշխարհի:

Գ

Պատերազմող կողմերի հետադնդած
նպատակներն են բնորոշում նրանց
յաղթանակի վեհութիւնն ու արժէքը:

Չհարցնենք, թէ ո՞վ կը յաղթէ այս պատերազմում, այլ թէ ո՞վ կը շահի ճճմարիտ յաղթանակի դափնին:

Անցեալ պատերազմում «յաղթանակ» կար, բայց ո՛չ ճճմարիտ յաղթանակներ: Քարիւղը - ակա՛ թէ ի՛նչը հռչակուեց իբրեւ մեծագոյն հերոս: Այդ յաղթանակն արդիւնք էր մեռեալ թուի, թուական գերազանցութեան, չափուողներից մէկի հացի, միակի քաղցի եւ ո՛չ հետադնդող նպատակների վեհութեան ու սրբութեան: Դա - այդ բարոյագուրկ յաղթանակը եկաւ փոխելու միայն աշխարհի քարտէսը, նրա գոյներն ու գծերը, եւ ո՛չ ակելին:

Ճճմարիտ յաղթանակ չէ՛ թճնամուն միութադէս զինաթափելը, նրան որոշ ժամանակի համար, վերստին զէնքի դիմելու հնարաւորութիւնից զրկելը: Մեր օրերում, երբ այլեւս պատերազմները կրում են համաշխարհային բնոյթ, այս կամ այն պատերազմող կողմի յաղթանակը յիսի համարել ճճմարիտ, երբ դա արդար է, երբ ծառայում է երկարատեւ խաղաղութեան, երբ զինաթափելով պատերազմող անարդար կողմը նպաստում է դրա մարդկայնացման, երբ նուազեցնում է մարդկային տառադանքի տատանումները, սատարելով միջազգային բնութեան չարութեան, ետականութեան բարձունին, եւ այսուհետ ժողովուրդների համար անկաշկանդ զարգանալու եւ ստեղծագործելու կարելիութիւն ստեղծում:

Ի մի բան ճճմարիտ է յաղթանակը, երբ դա շահեցնում է ո՛չ միայն յաղթանակի հայրենիքը, այլեւ անհրաւուած բոլոր հայրենիքները: Եթէ անցեալ պատերազմում յաղթանակէր գերման ազգը նրա զէնքի յաջողութիւնը յիսի չհամարուէր ճճմարիտ յաղթանակ, որովհետեւ նա, իր հետ, իբրեւ զինակից ու նպատակակից, ունէր թուրքը:

Պատերազմող կողմերի հետադնդած նպատակներով է բնորոշում նրանց յաղթանակի բարոյական մեծութիւնն ու արժէքը: Չի՛ կարելի Նոր Եւրոպայի նոր մարդու եւ մարդկայնութեան մասին խօսել, եւ թուրքի զինակցութիւնը փնտրել: Ակելին, վաղուայ աշխարհի շահը տախանջում է թրութիւնը դնել մի այնուհետի դրութեան մէջ, որ դա անկարող լինի նորանոր չարիքներ միութել իր արիացեղ հարեւանների դէմ, որ դադարի օգտուել եւրոպական տեսութեանց մերփն հակամարտութիւններից իր ձեռքում տախելով իրեն միջազգային կշիռ ընծայող ներուցներն ու Պոլիսը:

Ակա՛ թէ ինչո՛ւ, մարդկօրէն մօտեմալով «ո՞վ կը շահի ճճմարիտ յաղթանակի տակը» խնդրին, տատասխանում են - նա՛, ով մեռնող հին Եւրոպային կապուած գորդեան հանգոյցների հետ կը լուծի նաեւ Պոլիսի տորքլենը, ով այս պատերազմում զլուխ կը հանի այդ երբեմնի Բիւզանդիոնի աղաթբացումը:

* * *

Մեր Երկրագնդի վրայ չկայ աշխարհագրական մի այլ կէտ, որի հետ կապուած լինէին մարդկային անուան անօթ բերող այնքան չարիքներ, չարագործութիւններ, որքան Պոլիս: Ազգերէն անենախառ-նարիւնը ու բռնակալութիւններէն անենաանասնականը - թուրքը: Եւ հենց «Պոլիսն ու Պոլիսի թրութիւնն է եղած ցարդ դէկավարն ու ճարտարադէսը Օսմանեան տեսութեան» (տորք. Մ. Մինասեան):

«Թրութիւնը,- ըստ Շըվիլի,- Արեւելի մէջ տիրող դերը կատարած ժամանակ այնչափ խառնարիւն խումբ մըն էր դարձած, որուն նմանը հանդէս եկած չէ՛ աշխարհի մէջ որեւէ տեղ»:

«Բիւզանդիոնը տեղի տուեց ո՛չ թէ սարակինացուց կամ թրագ առջեւ, այլ յոյն եւ սլաւ արիւնէ ռազմիկներու առջեւ» (տորք. Շըվիլ):

«Յոյներ, թուրքեր, սերբեր, բուլգարներ, ալբանացիներ, հայեր, վալախներ, հունգարացիներ, գերմաններ, իտալացիներ, ռուսներ, թաթարներ, մոնղոլներ, չերեզներ, վրացիներ, տարսիկներ, սուրիացիներ, արաբներ - ասոնք էին նախնիքը օսմանացուց» (Գիբբոնս):

Ըստ Լորդ Իվրսլիի օսմանեան աշխարհակալութիւնը հանդիսանում էր Փոքր Ասիոյ ոչ-թուրք

ժողովուրդներից հաւաքուող զինուորականները - «Հարազատ օսմանացի թուրք չէր, որ յաղթանակէ յաղթանակ տարաւ սուլթաններու բանակներն ու նաւասորմիղը, ո՛չ ալ ինքն էր, որ վարեց ու ղափեց զայն դարեր ամբողջ, այլ հոյասակ, ոչ-թուրք ժողովրդոց զաւակները, եւ երբեմն Բիւզանդական Կայսրութեան ծառայող հայ ազնուականութիւնն ու զինուորականութիւնը»:

«Գրեթէ միշտ ֆրիսոնեայ դաւնակիցներու ոյժովն ու հարսութեամբ էր, որ թուրքը նուաճեց ֆրիսոնեաները» (դոկտ. Ռամսէյ):

«Նախկին ֆրիսոնեայ տղաներէ կուգային ո՛չ միայն զինուորականներ ամբողջ բանակին - եմիչէրիներ եւ Բ. Դրան զինուորներ, այլ այս տղայոց շարքերէն կուգային մարդիկ, զորս սուլթանը կը կարգէր իր թագաւորութեան բոլոր վարչական կարեւոր դասերուն մէջ, սկսելով վեզիրէն: Բացի սուլթանէն, հազիւ թէ մէկ հաս իսլամածին մարդ զգնուէր այն դասակարգերուն մէջ, որոնց կը վստահուէին կառավարութեան գործերը սուլթան Սիւլէյմանի ժամանակ: Նախկին ֆրիսոնիաներն էին, որ կը շարժէին սուրն ու մականը միանգամայն» (դոկտ. Շըվիլ):

Քրիսոնեաւորները հարկահաւաքութեան այդ անմարդկային արարքն է մղել Ֆրիմընին գրելու հետեւեալը.

«Սասանայի կամ մարդուս խորամանկութիւնը երբեք չէ կրցած հնարել այնպիսի սոսկալիթխար մեքենայ մը բռնակալութեան»:

Այո՛, այդ սոսկալիթխար չարագործութեան շնորհիւ միայն Պոլիսը յաջողեց այնքան ցեղերի բազմադարեան սրկութիւն ու տառադանք տարադրել: Հարկահաւաքութեան այդ դիւային ձեւի միջոցաւ, նա - իրբեւ վայրագ, որով եւ երկչոտ ու աւերիչ - անձիտեց ամբողջ ցեղեր, գլխաւեց ժողովուրդներ, մոխրացրեց հազարամեայ մշակոյթներ, իր չարաշուք մականի սակ աղորդ ֆրիսոնեաները դարեւրով գրկեց իր «հուժկու եւ ամենէն գեղեցիկ զաւակներէն, ամենէն կորովի մարմնակազմ ու ամենէն սուր իմացական կարողութիւն ունեցողներէն, այնպիսիներ, զորս բնութիւնը նախասահմանած էր առաջնորդներն եւ ազատամարտի հետոսներն ըլլալու իրենց ցեղին»:

Վաստեաւ նա ծնաւ ոճրագործներ, մարդասիրտ հրէներ ու աղուներ, իրբեւ գահակալներ, իր անասնական կրօնի - անգամ շնութեան վրայ, դրեց ալլախի հաստատութեան կնիքը: Պղծեց ո՛չ միայն իր կոխած երկիրների երեսը, այլ եւ երկինքը, ուր փոխադրեց իր դոմնկաւունչ արհայութիւնը: Եղաւ ու մնաց սադիս, հասցնելով մասնաւորապէս մեզ հայերիս «հազար տեսակի զէնքի խոց»:

Քառորդ դար առաջ, դա յղացաւ ծրագիրներէն ամենադիւայինը - բնաջնջել մի հիմնաւորց ազգ, որ դարեւրով ու դարեւրով բարիք ու լոյս էր սփռել իր շուրջը: Յղացաւ ու գործադրեց: Եւ արմէնների երեք հազարամեայ հայրենիք Հայաստանը դարձաւ մեռելաստան իր մէկ ու կէս միլիոն զաւակների համար:

* * *

Եւրոպական երեք մեծ ազգերի ընտանիքն վաղուց է դառել թուրքը, դառել բարոյադէտ:

Գերման մեծագոյն փիլիսոփան Կանտ այսպէս է ներկայացրել թուրքը. «ժողովուրդի մը համար յայտնորոշ նկարագիր մը իւրացնելու տեսակէտէն Եւրոպական Թուրքիա կոչուածը երբեք չեղաւ, եւ ո՛չ ալ լիցի ըլլայ»:

Աւելի խիստ է ֆրանսացի ծանօթ դասնագէտ Ժորժ Մորգանի դաստասանը. «Ուրբան ծանրադէտ կը սխալին անոնք, որ հակառակ ամեն բանի, սակաւին կ'ըսեն, թէ թուրք ժողովուրդը ուղղելի է, թէ լիցի չէ ջնջել իր անունը ֆարսի վրայէն»:

Արդարագոյնը, սակայն, կը մնայ անգլիացի Բրայսի դաստասանը. «Թուրքիան առ յաւէտ լիցի է դադարի կառավարելի ուրիշ կրօնի դասականող ժողովուրդները: Թուրք կառավարութիւնը դարեւր է վեր մարդկութիւնը տառադանքողներուն ամենէն զարհուրելի եղած է: Թուրքերը միշտ եղած են, ինչ որ նախորդ սերունդին դասականող նշանաւոր դաստասան մը զանոնք անուանած է գողերու խմբակ մը»:

Ահա՛ թէ որոնցից լիցի ազատեւ մարդկութեան տառադող ցեղերից շատերը: Ահա՛ թէ ինչո՞վ եւրոպական մի որեւէ դէտութիւն կարող է արդար համարել դաստասանի իր նմասակը եւ յեղափոխիչ իր յաղթանակը:

Պոլսի աղաթաքաւոնը լիցի համարել մեծագոյն յեղափոխութիւն:

Վաղուց է, ինչ մարդկային ցեղի դասնութիւնը ճամարիս յաղթականներ չի ունեցել: Բճամարիս յաղթանակի դափնին վայել է նրան, ով այս դաստասանը գործում է Արդարութեան ու Մարդկայնութեան հրամանով:

Արդար է, որ չարաչար դասնութի դաստասանող այն կողմը, որ հաշիւ ունի դեռ աղբերակներ թրութիւն կոչուած կենդանի չարիքը:

Նոյնքան արդար է, որ յաղթանակի նա, ով ուխտ ունի Եւրոպայից ու Պոլսից, անդարձ կերպով, ճամբու դնելու թուրքը:

Չդաստասանեց թուրքն այս դաստասանը - այդ դաստասանը էլ լիցի համարել չարիք:

Չի՛ կարելի նոր, աւելի մարդկային աշխարհի մասին զառանցել մեր Երկրագնդի ամենաբարոյաւոր մէկ կէտի վրայ դառնելով թուրքն, իրբեւ եւրոպական դէտութեանց փոխարարութիւններն անբարոյացնող,

յաճախակի ազգամիջեան արինահեղութիւններ լուսաբանող, եւ, վերջապէս, յաւէտ զինակցութիւն կեդծող - երեկուայ իր թեմանուն այսօր բարեկամութիւն ցոյց տուող, եւ օրուայ իր զինակցին վաղը մահացուօրէն թեմամանող ոյժ:

«Ռազմիկ», 1941 թ., թիւ 13, 14, 15

ԵՒ ՉՈՐ, ԵՒ ՉՈՐԱՐԱՐ

Թուրքը, համառօտարհային լուսաբանող օրերին, իր սկարութեան սարսափից խթանուած յղացաւ ծրագիրներից ամենադիւրայինը - բնաջնջել մի հինաւուրց ցեղ, որ դարերով լոյս եւ իրենք էր սփռել իր շուրջը:

Յղացաւ ու գործարեց:

Եւ մի օր, թրահայութեան ողջակիզումի առաջին օրը, ծագող արեւը Հայաստան երկրի փոխարէն տեսաւ մի կասարեալ գեղէն:

Տեսաւ խաչի նսեն սուներն ընկած մեր հազարամեայ հայրենիքի վրայ: Տեսաւ, թէ ինչպէ՛ս մի խաւարատէր ազգ - վախկոտ, բայց յարձակողական, փոքրոգի եւ աւերիչ - կը հրուէր մի անգէն ու անդաւաճող ժողովրդի դէմ զայն իր լուսնական հայրենիքից արմատախլու խելագարութեամբ: Տեսաւ, թէ ինչպէ՛ս կը մոխրանային հազարամեայ օրհնութեամբ լեցուն գիւղերը մեր, կը լողծուէին եկեղեցիները, վանքերը, գրադարանները հազար: Տեսաւ խուժուած գործը տաղարի, ետթաղանի կաղարի - ամեն տեսակի եւ չափի գործիքների, որոնցմով սղանել ու աւերել կարելի է: Այլեւս Հայաստանով անցնող գետերը արին էին կտրել, իսկ կիրճերը դիակնաստան: Տեսաւ, թէ ինչպէ՛ս իրենց ամուսինների եւ ծնողների ներկայութեան կը խլուէին ու կը բռնաբարուէին կանայք:

Գործի վրայ տեսաւ թրահայական սանձարձակ շուրջները, որ անասուններին իսկ կը գերազանցէ: Տեսաւ սարսափից խելագար մեր աղջիկները, որոնք Եփրատի ալիքները կը գրկէին: Տեսաւ, թէ ինչպէ՛ս հայրը հաւաքեց ընտանիքն իր յարկի տակ եւ այրեց ողջ. թէ ինչպէ՛ս սովահար հայ մանուկները իրենց մորթուած մայրերի դիակներին կողած ծիծ կը ծծէին:

Արեւը տեսաւ տուն, ճանիւղ, ճամբաներ արինով ներկուած: Տեսաւ բարձունքների վրայ, գետափներին եւ ձորերի մէջ մահուան հետ կռուի մտած արմաթաթախ հայրերին: Տեսաւ, թէ ինչպէ՛ս «սներն ու շուրջները մեր սիրելիների տները կը կրծէին»: Տեսաւ իրենց գողգոթայի ճամբին անասունների լուսնափայլ հանուած հայ կիներ ու մանուկներ, եւ լուսաւորեց խաչի ճամբան ծերերի, կաղերի, կոյրերի: Տեսաւ, հայոց արեւը տեսաւ այդ ամենը, եւ խաւարեց այդ օրը:

Մի օր էլ, երբ ամեն ինչ սխորտէն կասարեալ էր, բնութիւնը մտաւ սգալու Հայոց Աւետարհի մոխրակոյտերի վրայ

Եւ թուրքը, եղեռնից յետոյ, սովորական շուրջանութեամբ ասաց եւրոպացուն. «Չարդէն վերջը աղօթք մը ըրի եւ արդարացայ»: *)

Իսկ դիւանագիտական խարդաւանների վարդէտ Մոսկուան, յանձին Ռադեկի, եկաւ արդարացնելու Թուրքիոյ հայաջինջ ֆաղաֆա-կանութիւնը. «Իթթիհասը, իր երկրին անկախութիւնը լուսաբանու համար, ըրաւ ինչ որ կրնար: Ան վճռեց ոչնչացնել ամբողջ հայ ժողովուրդը: Եւ կասկածէ դուրս է, որ Պոլսոյ մէջ մտած իթթիհասական ղեկավարները այս հարցին մէջ շարժեցան լուսնական անհրաժեշտութեան գաղափարով: Թուրքերի համար խնդիրը շատ սուր էր դրուած - աղբի կամ մեռնել: Անոնք մախրնսրեցին աղբի: **)

Այսպէ՛ս խօսեց կարմիր հրէժը սեղմելով Թուրքիոյ արմտ թաթը:

Քրիստոնիա աւետարհն էլ լրբութիւն ունեցաւ, որդէս կարեկցանքի արտայայտութիւն, մեզ նետելու մի երկբառ մախրադասութիւն «մարտիրոս ժողովուրդ»:

Իսկ հա՛յր - նա տեսաւ ու զգաց հայաբանը եղեռնի ահաւորութիւնը միայն:

Մարդկութեան հետ, սակայն, նա էլ դեռ չի չափել վեհութիւնը այն աստուածային շարժումների, մեծութիւնը մարդկային ցեղի լուսնութեան մէջ մախրնթաց շուրջնող այն գերմարդկային արարի, որով մեր ժողովուրդն իր կէտը ողջակիզեց ցեղի հոգին, արինը փրկելու համար:

Պատմութեան ծանօթ որոշ ժողովուրդներին յատուկ սկարութեամբ - ցեղուրացութեամբ - հայն էլ կարող էր փրկել իր ֆիզիկականը, բայց բիրիցս փառք իրեն, նա շուրջնացաւ այդ սկարութիւնը:

Գիտակցօրէն, շատ տեղերում, թէկուզ կրաւորական հերոսացումով, նա զոհեց կէսն իր մարմինն իր ցեղային էութեան դէմ չմեղանչելու համար:

Նա դարձաւ իր սեփական Չոհը եւ Չոհարարը միաժամանակ:

Եւ փրկուեց ցեղը:

* * *

Սոցիալական էր, որ այդ օրէն ողջ հայութիւնը փարի ցեղին, թիկունք դարձնելով ժողովուրդները հոգեւորապէս բոլորակազնուող ստալինականացման, լիբերալիզմին, սոցիալիզմին եւ գաղափարախօսական այլ կարգի հնոսի եւ սնոսի մոլորանմանին:

Հենց այդ օրէն հայութեան որոշ սարերը ցեղն ընդունեցին իբրեւ միակ աղաւթն եւ սրբութիւն - դարձան ցեղակոյն:

Հայութեան որոշ մասը, սակայն - հակառակ որ թուրք մեզ հարուածեց իբրեւ ցեղի, հայութիւնը իրեն վիճակուած անօրինակ եղեռնի ու սառնադատի մէջ առաջնացաւ իբրեւ ցեղ - մեր ժողովրդի որոշ մասը շարունակում է մնալ անցեղահաղորդ գերին «եւրոպական» կառուցութեան:

Այդ որքան սխալ, այնքան անօթալի իրողութիւնը լիարժեք պահանջներով այն բանով, որ այդ սարը իբրեւ հայ չաղրեց իր հայրենիքին եւ ազգին վիճակուած անմարդկային ողբերգութիւնը, եւ մնաց իբրեւ ազգային մեր սկարութիւնը սնուցանող չարիք:

Աղիւթեան եղեռնէն յետոյ հայօրէն խորթ եւ ղակասաւոր լիարժեք համարել անցեղակոյն հայը:

Օրուայ մեր անօթանքը եւ թուրքի շահը լիարժեք համարել հենց այդ հայօրէն ղակասաւոր, այդ անցեղակոյն սարերի գոյութիւնը:

«Ռազմիկ», 1941 թ., թիւ 17

ՀԱՅՈՒ ԵՎ ՍՐԲԱՆ ՄԵԾ ԶՂՋՈՒՄԻ ԵՎ ՍՐԲԱՆ

Ա

Կանգնէ՛ք, հսկունքի կանգնէ՛ք փարսէսի առջեւ, մտովի գծէ՛ք Հայաստան անունը կրող երկրի սահմանները, եւ դուք Հայոց ղակասութեան ամեն մի էջի, տողի, բառի տակ, ինձ հետ լիարժեք կարգաւ հե-տեւեալ ճշմարտութիւնը - այդ ազգի կենսունակութեան գաղտնիքը նրանում է, որ նա շնչել է ցեղի միջոցաւ, որ իր գոյութեան բոլոր դարերում - ազատ թէ նուաճուած, յաղթական թէ իբրեւ վստահ ղակասեալ - աղիւթ է, ղակասեալ, ստեղծագործել ցեղօրէն, խորապէս ցեղօրէն:

Այո՛, նայէ՛ք փարսէսին, եւ լիարժեք համոզուէ՛ք, որ հայութիւնը կարողացել է փայլել ժամանակների հետ իբրեւ ցեղ, եւ ոչ իբրեւ ցեղային բովանդակութիւնից ղակասուած ժողովուրդ:

Շատերը, իր հասակակիցներից շատերն այսօր չկան - նրանք վաղուց են չհացել մեր երկրագնդից:

Իսկ Հայքը, որ ըստ որոշ ղակասմանների վաղուց անցի մեռած լիարժեք լինէր, անգիտաբար ղակասութեան երկաթ օրէնները, դեռ կայ ու կը մնայ:

Գիտե՛մ, որ մշտապէս վստահ եմ օրօրէլ հայութեան մանկութիւնը: Իսկ վստահ եմ նաեւ ղակասութեան աղաւթում է իր ցեղային արթուն բնագոյնը, իր ներցեղային բարոյականին:

Գիտե՛մ եւ այն, որ ուրիշ եւ ոչ մի երկիր այնքան արտաքին թեմանման ու փխրեցումներ չէ՛ գրգռել, որքան Հայաստանը:

Պատճառը - Պա համարուել է ոչ միայն բարեբեր ու հարուստ երկիր, այլեւ իբրեւ գերազանց կարեւորութիւն ներկայացնող ղակասութեան մի կէտ, իբրեւ երկու աշխարհամասեր իրար միացնող մի կամուրջ:

* * *

Մարդկային անհասների ղակաս ղակասութիւններն էլ ունեն իրենց բարոյականը:

Կենսաբանօրէն բարոյական է նա, որի կենսական ցեղի կամքը կասարում է գերագոյն գործունի դեր, նա, ով իր ստեղծած հոգեւոր եւ նիւթական արժէքները - մասնաւորապէս առաջինները կրօն, իմաստասիրութիւն, արուեստներ յարմարաբար ծառայեցնում է իր ցեղի յաւեր-ժացման, իր երկրի ինքնաղաւթագործութեան գործին: Յեղօրէն յաւեր-րուած է այն ղակասութիւնը, որ ստում է աշխարհն է իմ հայրենիքը:

Աշխարհ ասելով ցեղօրէն առողջ ղակասութիւնները հասկանում են նախ իրենց կոսմոսական օրօրանը, իրենց հայրենի երկիրը:

Նմաններից է հայը, որը ոչ միայն իր ամբողջական երկիրը, այլեւ իր երկրամասերն անուանել է աշխարհ, օրինակ Արարատեան Աշխարհ, Տարօն Աշխարհ, Սիւնեաց Աշխարհ եւ այլն:

Այդ ըմբռնումի արդիւնքն է իր մշտաբար աշխարհագրագոյնութիւնը:

Եւստի ղակասութեան միայն ցեղային (մարդաբանական) փիլիսոփայութիւնը: Յեղը - կոսմոսական

սկզբում է - դա նշանակում է, որ ժողովուրդների մասնութան սաղմերը լիարժեք փնտրել իրենց արեան եւ երկրի բնութեան մէջ:

Տեղը արիւն է, որի ձայնը լռեցնել կարելի է, բայց ո՛չ եւ մտնոցնել:

Տեղը ճակատագիր է: Նրանից չի՛ կարելի խուսափել: Կարող ես Եւրոպայի գիտական փառքը հանդիսացող Այնթապը լինել, բայց եւ այնպէս էութեամբ կը մնաս հրեայ: Կարող ես Սարոյեանի լիարժեք ամերիկեան գրող լինել, բայց չես խուսափի հարազատ ցեղէն:

Մեր արեան մէջ դրուած է մեր ցեղի գաղափարը - հայկականը, բնագանցութիւնը, նոյնպէս բնութիւնը, ինչպէս եւ այդ վերջինների իրականացման համար անհրաժեշտ զօրութեան կանոնները, կարողական ոյժերը:

Ամեն ցեղ մեր Երկրագնդի վրայ կոչուած է իրականացնելու մի որոշ առաքելութիւն: Հայը լիարժեք իրականացնելու գաղափարական ազգին տրուած մասնական առաջադրութիւնը, անգամ այն դէպքում, եթէ ողջ հայութեան արտօնուէր ամբողջ Փարիզում:

Ժողովուրդն ընդօրինակող է, ցեղը ստեղծագործ ինքնատիպութիւն: Իբրեւ անկրկնելի անհատականութիւն դա թոյլ չի տալիս ժողովրդին դիմագրկուելու եւ կորչելու «մարդկութեան» մէջ: Իբրեւ բնականաբանական գործոն ցեղը ներգործում է ազգութեան վրայ սնուցանելով նրա արմատները: Ժողովուրդը հոգեւոր ցրուածութիւն է. ազգը՝ ոգի, որի ամենակատարեալ արտայայտութիւնը հանդիսանում է հանճարը, սուրբը, հերոսը - ընտանիքն, ցեղը կենսունակութեամբ ոյժ է:

Առաջինին յատուկ է եսականութիւնը, երկրորդին՝ այլասիրութիւնը, երրորդին՝ նաեւ մեծաւորի համար գիտակցորէն մեռնելու ուրախութիւնը:

* * *

Ազգութեան գաղափարի թեմային է ո՛չ միայն մեծամասնականը, այլեւ ընկերավարականը, դեմոկրատը, լիբերալը: Ընկերավարութիւնը ենթադրում է հակամարդդասակարգեր, որ ասել է լիարժեք տրուած ժողովուրդ: Ամեն ժողովուրդ, որ վերածուած է դասակարգերի, դեմոկրատիայի, յարանուանութեանց մահացուէն մեղանշում է իր ազգային ոգու դէմ, քանզի է այդ ոգին: Նաեւ ամեն լիարժեքութիւն, որ յանուն վերացական միջազգայնութեան, հալածանք է սկսում ազգային գաղափարի դէմ կորցնում է իր հոգեւոր ստեղծագործութեան խանդը: Օրինակ սովետական երկրներում կայ մեռնալ շինարարութիւն, բայց ո՛չ եւ ստեղծագործութիւն. այնտեղ խօսք լինել կարող է միջակայն որոշ բարիքների, բայց երբեք՝ յալիստեանական արժեքների մասին: Այսօր այնտեղ գոյութիւն ունի աղիւսակալութիւն, բայց ո՛չ եւ մեծակոյթ:

Արդ թէ ինչո՞ւ հաւասարադէպ արդար եւ անհրաժեշտ է, որ ժողովուրդը գիտակցորէն եւ միտքաբար ենթարկուի ցեղին, եթէ չի ուզում դասադասուել հոգեւոր անկութեան ու կորչել:

Բ

Հայաստանի ու հայութեան բոլոր թեմայները, բոլոր դարերում, իրենց մահացու հարուածը միշտ էլ հասցրել են մեր ցեղը մահացնելու ողջ ընտանիքին:

Հազար տարի առաջ եւ հազար տարի յետոյ մեր թեմայները - արաբ, թուրք, բուլղարները - փորձեցին ստանալ ցեղը հայութեան մէջ ոչնչացնելով մեր ազգի ցեղազգաց տարրերը:

Զմոռանա՛նք, չմոռանա՛նք, չմոռանա՛նք այդ իրողութիւնը, որպէսզի այսուհետեւ անելի ջերմ մաշակուած փարիսի մեր ցեղին, իբրեւ մեր միակ աղաւթին, իբրեւ մեր երկրորդ աստուածութեան:

* * *

Ժողովուրդների համար - որոնք իրենց մասնութեան մէջ յայտնաբերում են այն, ինչ որ զօրութեամբ դրուած է իրենց արեան մէջ - ժողովուրդների համար խորադէպ ցեղորէն ամբողջ (ներցեղային բարոյականով առաջնորդուելը) դառնում է անհրաժեշտութիւն հետեւեալ մասնաշաղկապով:

ա) Երբ իրենց վիճակում է ամբողջ անմիտաս աշխարհագրական միջավայրում.

բ) Երբ, կորցնելով իրենց լիարժեք անկախութիւնը, նրանք կորցնում են բնականոն գոյութեան կարելիութիւնը.

գ) Երբ իրենց վստահ կը ստանան թուով ու փառաբանականաբար անելի հզօր, ցեղորէն ու կրօնադէպ օտար հարեւանները եւ այլն:

Այդ իսկ մասնաշաղկապով, ահա՛ հայութիւնը իր մասնութեան ողջ ընթացքին, հանդէս է եկել իբրեւ ցեղավար ժողովուրդ:

Այսպիսիին էինք, թէկուզ մեր անկախութիւնը կորցրած, բայց ցեղորէն արթուն, ռազմունակ եւ ստեղծագործ:

Այսպիսին էինք - ցեղավայել կեցուածով Աւարայրից առաջ, եւ Աւարայրից յետոյ մեր վարած բոլոր դասերազմներում:

Տեղամարդ էր հայը յաւիտենականի ու կասարելութեան, ընկերային արդարութեան ու հերոսականի, միութեան եւ ուղղութեան զգացումներով զօրաւոր:

Առհասական իր աշխարհիկ գուսաներգութեան եւ կրօնական շարականների, իր մասենագրութեան եւ արուեստների մէջ:

Մի եւ անբաժան էինք մտածողութեամբ, կամով, բազուկով, որովհետեւ ցեղը կենսորոնացուցիչ ոյժ է:

Այս էինք մինչեւ անցեալ դարի 90-ական թուականները, երբ եւրոպական սոցիալիստների եւ ռուսական սոցիալիստ-յեղափոխականների ֆանդիչ ազդեցութեան ենթարկուած հայ մտաւորականութիւնը, շեղուելով ցեղային զծից, դառնալէց հայութիւնը, կասեցնելով նրա բնական զարգացումը եւ վսանգելով նրա արդարան:

Այդ օրերից, ահա՛ հայութիւնը դասարկուելով ցեղային իրականութիւնից, կը դառնար վայրկեանի արտաքին շահերով ամորոլ ժողովուրդ ասակ իր արդած աղէտներին, եւ արժանի օրուայ իր ճակատագրին:

Օտար, փոխառիկ, կեղծ գաղափարները այլեւս ղղձորել էին հայկական տոնիկ, վճիտ - եւ իր խորքում բարոյական - մտածողութիւնը:

Այլեւս հայութիւնը մի եւ անբաժանելի չէր մտքով արժեքադրու-մով, կամով:

Այլեւս սկսուած էր ազգի արդարացումացումը - ազգաբանդութիւնը, մի բան, որ դեռ շարունակուում է մեր արդած օրերի եւ մեր ցեղի էաբանական խորքի հետ կապ չունեցող խմբակցութիւնների կողմից:

Պարտուեց Ֆրանսան, խայտառակօրէն, որովհետեւ իր զինուորները ու զօրավարները չզիտէին, թէ ինչ է նշանակում դեմոկրատիա, որի անունից օրի մէջ կը խօսէր իր կառավարութիւնը: Անբարոյ եւ արականարար դեմոկրատիայէն ծնաւ խուժանավարութիւնը: Ազգը վերածուեց խուժանի, եւ գաղափարավար ու ցեղավար մի ժողովրդի կողմից զարնուեց գետին, նուաստութեան փոշիների մէջ, երեսի վրայ:

Այսպէս, ցեղից դարդուած ժողովուրդներին այսպէս է դասժում դասնութիւնը: Պատմութիւնը դասաւորներից անենարդարը, աւելի անողոք եղաւ մեր հանդէտ արդեցնելով մեզ Դեր Ջօրի ողբերգութիւնն ու նուաստութիւնը: Ֆրանսան - զարնուած Ֆրանսան, իր դարտութեան երկրորդ օրն իսկ գտաւ իր փրկիչը յանձին իր մի զինուոր գաւակի: Ո՛չ թէ դեմոկրատիա, այլ իդէօկրատիա - գաղափարավարութիւն: Ազգերը խուժանացնող դեմոկրատիայի փոխարէն վերանորոգուող ֆրանսացին այսօր դաւանում է մի նոր երրորդութիւն - Չայրենիք, աշխատանք, ընտանիք:

Իսկ Չայրը - ֆառորդ դար է անցել Դեր Ջօրէն, եւ դեռ նա ֆար է գալիս մոլորանքի ճամբաներին: Շարունակուում է ազգաստանութիւնը: Եւ հայութեան որոշ մասը դեռ զգաստութեան եւ զղջումի նշաններ ցոյց չի տալիս:

Տեղադրումից զուրկ այդ տարրերը շարունակուում են մնալ իբրեւ կենդանի դիակներ նոր ժամանակի ճամբին, որ իր յարթական վազի մէջ այնքան անողոք է: Դանդաղ, շա՛տ դանդաղ է հասունանում հայ ֆաղափական միտքը:

Կան վերանորոգուի՛ր, կան մեռի՛ր - գոռում է նոր օրը:

Չասկանանք, ֆանի ուշ չէ հասկանանք, որ կեանքի ղէս յաւիտենական է նաեւ վերանորոգումը: Իսկ վերանորոգիչ ոյժ է միայն ցեղը:

Չոգեվերանորոգում է ժողովուրդը դառնում ազգութիւն, երբ սկսում է շնչել ցեղի միջոցով:

Ցեղն է միացնում, կենսորոնացնում, ներդաշնակում ժողովուրդը կազմող մարդկային անհատներին:

Դէղի՛ ցեղը, չմեռնելու համար. դէղի՛ ցեղը, դէղի՛ հայու ճամբան մեծ զղջումի ճամբով:

«Ռազմիկ», 1941 թ., թիւ 24, 25

ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ԴԱՏԱՍՏԱՆԸ

Ա

«Պատմութեան մեծ կործանարարներ» - այսպէս է որակել սուտ, մոլար գաղափարները Ֆրանսայի օրուայ մեծագոյն գիտնականներից Լը Բոնը:

Նման կործանարարներից է բոլշեւիզմը: Այդ մոլար վարդապետութիւնը ծնունդ առաւ անցեալ համաշխարհային դասերազմում ռուսների կրած դարտութիւնից, եւ այսօր, նոր դասերազմում, գերման բանակների կողմից յանձնուում է հողին:

Ամբողջ ֆասն տարի կրկնեցինք ու կրկնեցինք, թէ ո՛վ գիտակցաբար կան անգիտակցօրէն հոկտեմբերեան բունձը համարում է յեղափոխութիւն, դա հայիոյում, անարգում է դասնութեան ծանօթ բոլոր յեղափոխութիւնները:

Դա անեն ինչ էր - դարտուածների բունձ, աստուածամարտութիւն, հոգեւոր վայրենացում, դարձ դէղի

հեթանոսություն, Պետական բանդիտիզմ, զանգուածային աւազակություն - բայց ո՛չ եւ յեղափոխություն
ֆաղափական ու սոցիալական իմաստով:

Ազգերի յառաջադիմութեան զարկ տուող յեղափոխական ցնցումները միշտ էլ եղած են լաւերի յղացում,
լաւագոյնների գործ: Եւրոպայի յեղափոխութիւնը ծնունդ է առնում ոգուց, ոգու մարդկանցից, ընտանիքից:
Ռուսականը արդիւնք էր վաճառի ու վախկոնների - զարհուրեցիկ ճակատից փախած զինուած
խումբանների եւ դիւաբախ ու զօրք խումբանավարների:

Դա զարհուրեցիկ, որով եւ սկարութեան ու նուաստութեան յեղափոխութիւն էր: Եւրոպայի յղացումը
փիլիսոփայ Բեռնեանը - բոլշեւիկեան յեղափոխութիւնը՝ իբրեւ համաշխարհային զարհուրեցիկ մի դրուագ
նուս ժողովրդի համար ունի, ամեն բանից առաջ, մի դառն ու նուաստացուցիչ իմաստ, այն է որ նա
չկարողացաւ տոկոսաբար մեծ փորձութեան եւ դուրս ելլալ սնանկ: Այո՛, դա հոգեւոր սնանկութեան
յեղափոխութիւն էր:

* * *

Այն իրողութիւնը, որ բոլշեւիկները հոկտեմբերեան բունսի հենց առաջին օրերին, բացելով բաների
դռները - այդ բաները բասիլիս չէին - իրենց շարքերին միացրին հարիւր հազարի չափ գրեհիկ յանցա-
գործներ - այդ զարհուրեցիկ իրողութիւնը լրջագոյն հաստատութիւն է այն մասին, որ բոլշեւիկները ո՛չ թէ
ֆաղափական, այլ փախաբանական երեւոյթ է:

Հաւանական ամեն հակահարուած անկարելի դարձնելու նպատակով կեանքի կոչուեց ամենակոյ
Չեկան միահեծան տէր աշխարհի մի վեցերորդ մասի վրայ ապրող ժողովուրդների հացի եւ ճակատագրի:

Բռնութիւնը հռչակուեց նորաստեղծ «Պետութեան միասնականութիւնը»: Հազար շրթունքներով
ֆարգուեց բռնութեան զարհուրեցիկ, մշակուեց բռնութեան կախարհամբոյ:

«Թող կորչի՛ նուս ժողովրդի 9/10-ական մասը, բաւական է որ մի տասներորդականն ապրի մինչեւ
համաշխարհային յեղափոխութեան մոմենտը» (Լենին):

«Անկցի՛ սէրը դէմի մերձաւորը. մենք մեզ էլ ասեմք. մենք մեզ էլ ասելի ասել գիտեմք - միայն այսպէսով
կարելի է նուաճել աշխարհը: Մենք ասում ենք փրկուեցիւնը, որովհետեւ նրանք կարեկցանք են ֆարգում»
(Լոււնաչարսկի):

«Ո՛չ մի յեղափոխութիւն հնարաւոր չէ, քանի դէռ գոյութիւն ունի ընտանիքը. քանիցէ՛ք, քանիցէ՛ք դա»
(Կոմիսսար):

Կրօնը յայտարարուեց «գերագոյն յիմարութիւն». եւ ասելով ասելով բոլշեւիկները հասկացան ո՛չ միայն
անաստուածութիւն, այլեւ թեոքոստիկանստութիւն դէմի ոչ-համայնավար մարդը: «Բարոյական
է,- կը զարհուրեց Լենինը,- ամեն բան, որ օգտակար է կոմունիստ կուսակցութեան»: Մա արդիւնքը եղաւ
այն, որ «Պրոլետարական դիկտատուրա»ի դէռ առաջին տասնամեակում Ռուսաստանում կային 25 անգամ
աւելի բաներ, քան գոյութիւն ունէին Յարի օրով: Հաղա կոմունիստները լազերները, ուր նահասակուեց
նուս մտաւորականութեան ամենափորձալիսական մասը. արհեստական սովե՛րը, Չեկայի կողմից
բեմադրուած «ապստամբութիւններ»ը, զանգուածային ջարդերը, կղերականութեան գողգոթա՛ն,
սոցիալութեան ոչնչացումը եւ այլ մութ շարագործութիւններն ու կասկածները, որոնց մասին դէռ ոչինչ
գիտէ արտաքին աշխարհը:

Դաժանութեան ու ռճիրների գործում բոլշեւիկներն ունեն իրենց հոգեւոր զարգացումը - թուրքերը:

Այսպէս, տեւական սարսափով, ջարդերով ու սովերով ստեղծուեց արեան ռեժիմը, որը մի տասնամեակի
ընթացքում աւելի տառապեցրեց մարդկութիւնը (ինչպէս եւ աւելի անբարոյացրեց նա որոշ տարրերը), քան
զարհուրեցիկ ծանօթ որեւէ մութ հարիւրամեակ:

* * *

Ի՞նչ է բոլշեւիկները իբրեւ ֆաղափական վարդապետութիւն: - Հոգու եւ մտքի աղակաւարաւ ամեն բանից
առաջ, զարհուրեցիկ նիւթապատութիւն. աւելի զարգ մարտեան աշխարհընթացում, ըստ որի ամեն բանի
բազան նիւթեղէն է, ամեն ինչ նիւթ. կրօն, արուեստ, բարոյական տարրեր միայն «վերնաշէններ» են եւ ուրիշ
ոչինչ: Դա վճռական ժխտումն է զարհուրեցիկ իրողութեան բացատրութեան:

Բնագիտական այդ գրեհիկ բացատրութեամբ, բոլշեւիկները վճռաբար ժխտեցին բարոյականը,
ընտանիքը, հայրենիքը, անգամ ոչ-մարտեան փիլիսոփայութիւնը: «Մարդս այն է, ինչ որ ունում է» - խո-
զային այդ վարդապետութեամբ նրանք փորձեցին խաթարել մարդկային հոգեւոր կերպարանքը, թունաւորել
նրա էութիւնը, նրա մէջ մարտի յաւիտեանականի կարօնը, սեղմ ասած մարդը վերածել հոգուց եւ ոգուց
դասարկուած մի մարդասիղ առաստուծի:

Երբեք այնքան խորապէս ընկած չէր մարդը (մաւել, իբրեւ հակազդեցութիւն, երբեք այնքան առաքինացած

չէր հակաբոլժելիկ մարդը):

«Թալանիր» - այս էր «ամենայեղափոխական» լոզունգը՝ սրուած կարմիր ամբոխներին, իրենց խուժանավար առաջնորդների կողմից: Լենինն այս ձեռով կը լուծէր ընկերային խնդիրը: Սոսր կրֆերի այդ մթնոլորտում, յեղափոխական յորձանքի մէջ սկսուեց բոլժելիկների կուսակցա-դաւանական զօրահաւաքը:

Բոլժելիկացաւ ամեն սրիկայ, ո՛վ որ ղակասաւոր էր իբրեւ մարդ եւ հասարակութեան անդամ, ո՛վ իր մութ անցեալը մոռացութեան ֆողով ծածկել կը կարօտէր, ո՛վ սեփական հայրենիքը զոհելու գնով ուզեց ադախովել իր հացը: Դաւաճանը, լրսեալը, ցարի օրով դահիճի ղաւժօսն ունեցող հրեշը, դէտոսը, ղոյիխոյաքը, սադիսը, ամեն կարգի գահընկեց - նման ամեն մարդասիրտ աճադարեց զինուորագրուել լենինեան դրօշին:

Այսպէս ստեղծուեց բոլժելիկեան կուսակցութիւնը: Այսպէս հրէութիւնը ծնաւ Մարսը, Մարսը ծնաւ Լենինը, Լենինը ծնաւ միջազգային գայթակղութիւնը:

«Ասծու աշխարհը կողոպտելու եւ նրանում ամեն վեհութիւն ոչնչացնելու ծարաւ» - ահա՛ թէ ինչի՛ վերածուեց բոլժելիկը կոչուած չարութեան ու գայթակղութեան վարդաղետութիւնը:

* * *

Ի՛նչ է նշանակում «սովեսներ»:

Արդե՞՞օ՞ դա հայրենիք է, ազգ, գերագոյն իրականութիւն: - Ո՛չ մէկը եւ ո՛չ միւսը: Դա նաե՛ւ յաւիտենադէտ ադրելու եւ ստեղծագործելու սահմանուած ազգերի ու հայրենիքների միութիւն է: Սովեսները - հոգեւոր եւ ազգային յետակէտով ո՛չ Ռուսիա է, ո՛չ Ուկրաինա, ո՛չ էլ Հայաստան: Դա օրգանական ամբողջութիւն է: Դա ֆանակական զանգուած է, զանգուածների մեռեալ միութիւն, եւ ո՛չ մի դէտֆում ազգ, հայրենիք: Այդ դիմազուրկ ու անստեղծագործ բարբելոնում ո՛չ ոք է իր ցեղային եւ հոգեւոր դիմագծութեան, իր ճակատագրի, իր երկրի տէրը: Այնտեղ չկայ ազգայինը: Այդ միութեան մէջ ո՛չ ոքի է իրաւունք սրուած խորհել ու գործել ըստ իր երկրի ղայմանների եւ իր ղատնական առաքելութեան:

Սովես ժողովուրդները յառադում են նաե՛ւ կուլտուրական ղարտուղականութեամբ, անհարբերութեամբ, որովհետեւ նրանց արգիլուած է ադրել իրենց անցեալը: Անհեթեթութիւն է «ձեռով ազգային, բովանդակութեամբ սոցիալիսական» մշակոյթը, որի մասին յաճախ կրկեսային աղմուկ է բարձրացնում սովեսական մամուլը: Այդ ղայմաններում տեղի է ունենում ժողովուրդների հոգեւոր ֆելլահացումը: Այդ միութեան գլխին - որի անդամները թո՛վ ու սարսափով են կողուած իրար - կանգնած է մի հասիկ մարդ՝ Սալիմը, որից վար ամբոխներ են, վերելը «գոյութիւն չունեցող աստուած»:

Այսպէս ստեղծուեց բռնակալութիւններից ամենաասիականը, որում վաղուց են մոռացուել մարդն ու մարդկայինը:

Բ

Սովեսները աւելի «ինտերնացիոնալ» եղան, ֆան ղետութիւն: Դա ղետութիւն է այն չափով, ինչ չափով ղետականութեան երեւոյթը անհրաժեշտ էր օտար երկիրների հետ դիւանագիտական կադ ղաիելու հենց այդ վերջինները ականելու համար:

«Ուրբան վաս (մարդկութեան համար), այնքան լաւ» - այս եղաւ ու մնաց իր դիւային նշանախօսքը: Ամբողջ երկու յասնամեակ նա օրօրուեց համաշխարհային բունտի ցնորով, որի ղորոդազանդի համար ոսկու Նիպագրա թափեց:

Դաւանելով միայն եւ միմիայն բացասական իղէալներ նա մնաց նիհիլիս, ֆանդիչ թէ՛ միութեան ներսում եւ թէ՛ արտաին ֆաղաֆակա-նութեան մէջ:

Արդի՛ւնքը - իր երկրի կեանքը վերածեց դժոխքի, արտաին յարաբերութիւնները դաւադրութեան: Նա չդադարեց օգտագործել ազգերի ներին վարչաձեւային, սոցիալական, սնեսական դժուարութիւնները, ազգամիջեան դիտերը, նախանձները, փառասիրութիւնները: Մասնաւորադէտ շահագործեց ազգային խնդիրը - երկրիմօրէ՛ն, Ասիան գրգռելով Եւրոդայի, գունաւոր ցամաքը ճերմակ ցեղի դէմ:

Չմնաց կազմակերդութիւն, հաստատութիւն, որի մէջ ղղծութիւն չմսցներ: Չմնաց ոյժ, տէրութիւն, որ կաշառել չփորձէր:

Օգտուեց միջազգային սդորսից, ֆրանմասոնութիւնից, շարժանկարից, ազատ ֆրիսոնութիւնից - անգամ եկեղեցուց այդ բոլորը լծելով իր ղորոդազանդի արնոտ կառքին: Լինելով կադիսալիս երկիրների մահացու թշնամի, բարեկամութիւն կեղծեց բոլորի հանդէպ խռովի ու յագնադի մէջ ղաիելով ողջ մարդկութիւնը: Մասնակցեց համաշխարհային շախմատախաղին, սակայն միտ էլ անդաշու, խաղանք: Խաղադութեան թշնամի դաշինքներ կնքեց իբրեւ թէ խաղադութեան ծառայելու եւ ղատերազնը սահմանափակելու հաշիւներով: Թուրքը նաե՛ւ արտաին ֆաղաֆակականութեան մէջ հանդիսացաւ բոլժելիկների ղադը: Մոսկուան մեր օրերի կարմիր «հիւանդ»-ը համիդաբար օգտուեց Եւրոդայի ներին անհամաձայնութիւնից - երկարաձգելով իր ֆաղաֆակական հոգեվարքը: Ո՛չ թէ դեմոկրատիա, այլ դեմո-նոկրատիա-դիւադետութիւն, ահա՛ թէ ինչի՛ վերածուեց սովեսիզմը:

* * *

Այդ դիապոզիտները, մի քան հաւասարիւմ իր օձային բնութեան, բարեկամութիւն կեղծելով Ռայխին դաւեց վերջինի դէմ եւ առիթ տուեց ղաւերազմի իր եւ երկուայ իր «բարեկամ»-ի միջեւ:

Այժմ «աւստրիայի մի վեցերորդ»-ի եւ համաւստրիային յեղափոխութեան երազի ղաւերազմութիւնը յանձնուած է Կարմիր բանակին: Ի՞նչ է, սակայն, այդ ոյժը իբրեւ կազմակերպութիւն, յեղափոխական: Բանաւիլ է դա՝ օրուայ հասկացողութեամբ, թէ՛ մեծագանգուած մի բանդա - ասակ սանձուած ղաւերազմ միութեան ժողովուրդների դժգոհութիւնը եւ ո՛չ թէ արտաքին թեմամբ: Բանակ չէ՛ դա, այլ կուսակցական ղինեալ ամբոյս ղնդունակ միայն շուք եւ փայլ յալու բոլեւիկեան բազմաղիսի հանդէսներին: «Քստրուտի բանակում չափից ատելի մարդ եւ չափազանց փչ ղինուոր կայ» - Յերոդոտի այդ խօսքը հարազատէն ղաւերազմում է նաեւ սովեթական ղորերին:

Յաղթում են նրանք, որոնք իրենց կամքը դնում են ի սղաս մի գերագոյն, մի սրբազան կամփ: Բանակ դառնալու համար Կարմիր բանակին ղակասում է հենց այդ գերագոյն կամքը: Անկրօն էակը հրաշունչ ղինուոր չի դառնայ: Լեւինեան միթաղաւսութիւնը ղուս բանակը վերածեց անասուած սրկաների: Մարտական ոգուն թեմամբ է ո՛չ միայն հակակրօնը, այլեւ կրօնաղէտ անարբերը: Յաղթական մարդիկ չեն ծնուած միթաղաւսիկ մարտականութիւնից, ղնկերվարութիւնից: Ձինուորութիւնը - ամեն բանից առաջ - հոգեվիճակ է: Իբրեւ արուեստ դա հայրենի հողի համար խիզախել ու մեռնել ղիսնալու արուեստ է: Կարմիր բանակը թիւ ունի, յեղափոխ ունի, ամուր դիրքեր, «աւստրիայի մի վեցերորդ»-ն ունի, բայց ղուրկ է ղազմախանդի աղբիւրներից:

Սոցիալիզմի կաթելիզմում ասուած է. «Բանուորը հայրենիք չունի»: Բոլեւիկները - չարութեան ու փանդումի ուսուցիչները միայն չհասկացան, որ անհայրենիք թուառականներից բանակ չի՛ ստեղծուի: Անասուած ու հոգեբանութեամբ անցեղ, որով յալիսեանականի ղգացումից ղուրկ է կարմիր բանակայինը. իսկ նմանը ղինուոր չէ՛ դարձնի, եթէ նրան ղինել անգամ ամենաարդիական ղենքերով: Դա կը մնայ մարդկային փոշի, երբ ցեղային յարեքի մէջ մկրտուած գերման ղորփի հարուածները թողնում են երկնփից ղնկած շանթաբարի յղաւորութիւն:

Խորհրդային ղորփին ղակասում է ո՛չ միայն բարոյականութիւնն ու հաւասը, այլեւ ուղեղը. դա շարք, սղաներ չունի:

Որքան առաջացել է ղազմարուեստի բարեւոջումը՝ այնքան յեւ է մնացել Կարմիր բանակը: Մոսկուան չհասկացաւ, որ ազգերի ղէտ, բանակներն էլ չեն կարող ղորաւոր լինել առանց հոգեւոր հիմքերի, արժէքների, սրբութեան ղգացումի: Դասակարգային անկերղարան ու անհոգի կոլեկտիւն սղանեց մարդ-անհասը, նրա նախաձեռնութեան ոգին, ղասասխանասութեան ղգացումը:

Աղազան ու յաղթանակը ղակասում են ո՛չ թէ ղանգուածին, այլ ոգուն:

Յաղթանակը ո՛չ ղենքերի մէջ է, ո՛չ ոսքերի, ո՛չ էլ մոտորի, այլ՝ այդ վերջինները շարժող ոգուն: Գոգուեան «մեռեալ հոգիներ» - ահա՛ կարմիր ղինուորը: Ձարաբախտ Տրոցկին, հոկտեմբերեան յեղափոխութեան առաջին օրերին, Կարմիր բանակին ուղղուած իր մի հրամանագրի մէջ ասել է. «Ընկերներ, մի՛ մոռանալ, որ Կրիւմ են փախել Ռուսիոյ բոլոր կաղիսալիսները: Բոլոր հարսութիւնները ձե՛զ, առէ՛ք այդ հարսութիւնները: Յառա՛ջ, այնտեղ ձեր փաւած ղրկանքների համար ձեզ սղասում է արղար վարձասրութիւն»:

Կողողո՞ւտ - ահա՛ խայծը, որով Ռուսական յեղափոխութեան ղռեհկահոգի առաջնորդները կարմիր ղինուորը կը մղէին կռուի: Թաթարականութիւն է դա, որով դասփարակուեց Կարմիր բանակը: Փորձեցէ՛ք բաղղաւել երրորդ ինտերնացիոնալի այդ կողողասաւեր ամբոյսը Ֆրանսական յեղափոխութեան ղինուորների հեւ - որոնք իրենց փաղը մոռանալու համար ղախակրակների շուրջը խանղալառօրէն «Մարտիլեզ» կերգէին - եւ դուք այլեւ ղիսի չհարցնէք, թէ ո՛վ կը յաղթի՝ ցեղախոռով Բերլինը, թէ՛ յարիներով Ֆաստն, ոյժ, մեծութիւն կեղծող Մոսկուան:

* * *

Մարդը - իբրեւ անհաս թէ հաւաքականութիւն - հոգեւորաղէտ աճում է այնքան, որքան ազնիւ են իր հեւաղնղած մղասակները:

Տարիներով կարմիր մարդը դասարկուեց այն ամենից, ինչ որ մարդկօրէն ազնիւ է եւ ազնուացուցիչ:

Միայն յգէտները, միամիտներն ու անձնաղէտ շահագրգռուածները շլացան Մոսկուայի ցիրկային ղովից իր բանակի մասին:

Մոլորանք ստեղծելու սահմանուած ղորողազանղային մեծխօսի-կութիւն էր իր «Մենք աճում ենք երկաթից» աղմուկը:

Գերման բանակի առաջին հարուածները եկան հասաստելու, որ Կարմիր բանակը կաւ է, եւ ոչ երկաթ:

Տասներորդ օրն է, ինչ Յիսլերի բանակի խօլական ղարկերի յակ սովեթիզմի կաւէ կառոյցը խորակուած է իբրեւ ղեւութիւն, բանակ եւ վարղաղեւութիւն:

Եւ բիրիցս արդար է, որ կործանուած է բոլբոլիզմը իրելւ միջազգային արդարականար, դաւադիր եւ հրձիգ:

Տեղի է ունենում դասնութեան դասասաններից ամենարդարն ու անողորմ: Պասնութիւնն այս անգամ դասաւոր է կարգել գերման ցեղը:

Այն առաստելը, թէ որեւէ դեմութիւն չի յանդգնի չափուել իս. Միութեան հետ չուզելով իր բանակը վարակել բոլբոլիկեան ուրացու-թեանը այլեւս ցնդած է, որովհետեւ բոլբոլիկեան բանակը յեղափոխական ու մարդկային ոչինչ ունէր իրեն հարուածող թեմամի բանակները հաւասարափոխելու համար:

Չէ՛, նրան էլ չէ՛ն փրկի ո՛չ ռուսական անծայրածիր սափասան-ները, ո՛չ Խորհրդային Միութեան ժողովուրդների «աստղագիտական» թիւը, ո՛չ կուսուղովեան ռազմավարութիւնը, ո՛չ էլ լորդիզմը:

Եիտէ է, դասնական չարագործութիւնները դարաւրջան չունին, բայց եւ այնպէս բոլբոլիզմ կոչուած միջազգային չարիքը կը մնայ իրելւ specificum մեր ժամանակաւրջանի համար:

Մոտաւորապէս քառորդ դար դա սառադեցրեց ու վասասերեց մարդկութիւնը, եւ այսօր դասնութեան Նեմեսիսի կողմից յանձնուած է հողին:

Մեռնում է բոլբոլիզմը, որովհետեւ արդէլ են ուզում եւրոպական քաղաքակրթութիւնը, քրիստոնէութիւնը եւ մարդկային անունը:

«Ռազմիկ», 1941 թ., թիւ 26, 27

ՄԻ ԶԻՆՈՒՈՐԻ ԾՇՄԱՐՏՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

Երբ դայաւրը սուրբի եւ սինլորի միջեւ է միտէ էլ առաջին դաժուած յաղթում է սինլորը:

* * *

Նա, ով իր հայրենիքի թեմամիներին, վսանգը, մահը տեսած է իր սրի սարածութեան վրայ չի կարող աստէտ չլինել:

* * *

Սինլորը չէ՛ ձգտում անկարելիին - յաղթանակի սուրբի դէմ, այլ վերջինի ժամանակաւոր նուասացումին: Եւ հենց սրանում է ողբերգութիւնը եւ ո՛չ թէ առաքինի մարդուն դարաւրջուած սառադանի փաստի մէջ:

* * *

Բարձրորէն հոգեւոր կեանքի սկզբունքը հակասութեան սկզբունք է: Պէ՛տ էր մի յուրա, մարդկային մի սեւ չարութիւն, մի ուրացում, որդէսգի իրենց գերագոյն ողբերգութեան մէջ յաղթանակէին Նազովրեցին ու բարութիւնը:

* * *

Ամեն մի ողբերգութեան մէջ թափում ուրախութիւն կայ - այն գիտակցութիւնը, որ մեր ոգին ողբերգութիւնից դուրս դիտի գայ աւելի՛ հզորացած:

* * *

Աւելի հեշտ է արդար լինել, քան ամեն գնով արդարութիւնը դաւաճանել: Արդար կարող է լինել անգամ ամենախեղձ մարդը: Արդարութիւնը, սակայն, դաւաճանելու համար դէտ է լինել ո՛չ միայն արդար, այլ եւ տղամարդ, եօթնիցս տղամարդ:

* * *

Ազգերից առաջինն է Հայը, որի մէջ մարդ արարածը այնքան հեշտօրէն դառնում է չարագործ իր եղբոր հանդէպ:

* * *

Երբ առաջինի եւ արդար է հալածուող հանրային գործիչը հալածանքը հարիւրադասական է նրա հոգեկան ոյժերը, նրա իմաստ-տրամբունը, ինչպէս եւ նրա բարոյական ազդեցութիւնը:

* * *

Միշտ էլ, երբ զանգուածներին դակասել է Քաղաքապետի մարդու կողմից վճռաբար կանգնելու բարոյական արիւթիւնը մեր աշխարհի սրկայութիւնը նորանոր Յիսուսներ է խաչել:

* * *

Նախանձ, թեմամանք, չարութիւն - այդ մութ ոյժերը գործի են անցնում հենց որ քուն է մտնում Աստուածայինը հասարակութեան մէջ: Այնտեղ, ուր արթուն է խղճմանքը հանրային կեանքը թունաւորող այդ ոյժերը, եթէ չեն զինաթափուում, առնուազը դառնում են կրաւորական:

* * *

Գեղեցիկ է դափնիով դասկուած ճակատը. սրբազնագոյնն ու համբուրելին, սակայն, կը մնայ ճշմարտութեան համար փշտով դասկուածը:

* * *

Հայութեան մէջ չարերն աւելի ակտիւ են, քան բարիները, եւ հենց այդ է դասճառը, որ դասերից արդարագոյնն անգամ դժուար է դաստանել մեր կեանքում:

* * *

Երբեմն երկչոտ ուրտողն իսկ յաջողում է առիւծ թակարդել. դրանով, սակայն, չի սկարանում նրա երկիւղախառն անստանալի դէմի իր արհայական ուրը, ինչպէս եւ դրանով երկչոտը չի դառնում առիւծասիւս:

* * *

Աշխատիւր առիւծի հետքեր թողնել ցեղիդ դասմութեան մէջ, եւ բնաւ մի մտածիւր այն մասին, թէ մի օր աղուէսը կարող է իր աղականութիւնը փռել թողածը հետքերի վրայ:

* * *

Մի ժողովուրդ, որի կեանքում աղուէսներին յաջողում է առիւծ խեղդել նուազ, շատ նուազ թուով առիւծասիւս որդիներ է ծնում:

* * *

Հեռո՛ւ առիւծ խեղդող աղուէսներից:

«Ռազմիկ», 1941 թ., թիւ 33

ՅԵՂ, ԹԷ՞ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹՅԻՒՆ

*Չէ կարելի ներմատէս ճանաչել կուսակցութիւնները
եւ վճռադէս չժխտել կուսակցականութիւնը:*

Կէս դար առաջ, Թրահայասանի դայնամներում գոյութեան իրաւումք եւ յաջողութիւն կարող էին ունենալ գերազանցօրէն ազգային շարժումներ - նմանները միայն:

Աշխարհածանօթ իրողութիւն է, որ հայութիւնը վսանգուած էր ազգովին, եւ կ'ակնկալուէր, որ Հայոց յեղափոխութիւնը ծնունդ առնէ մեր վսանգուած Յեղի խռովքն ու գործէ ողջ ազգի անունով, ողջ ազգի համար, ազգի բովանդակ ոյժերով:

Յեղօրէն անխաթար ժողովուրդների մէջ ինքնադաստանութեան բնազդը ուժեղանում է իրեն

սղառնացող վսանգի համեմա-տութեամբ:

Բացարձակ է եւ հետեւեալ ճշմարտութիւնը. - Վսանգի ժամանակ զանգուածների մէջ երեւան է գալիս ընդհանրականը, ցեղայինը, որի առջեւ Տեղի եւ սալի անհասական ու հասուածականը:

Ուզում եմ ասել - Ցեղի՞ն է ու Ցեղի՞ց է ինքնադատականութեան բնագործը: Ժողովուրդը Ցեղով է արթուն, զօրաւոր, ինքնադատականութեան - ահա՛ թէ ինչո՞ւ ֆիզիքական գոյութիւնը վսանգուած, որով եւ՛ ինքնադատականութեան կարօտ հայութեան մէջ երեւան միտքի գալիս զուտ ցեղա-ազգային կազմակերպութիւններ, եւ ո՛չ թէ քաղաքական կուսակցութիւններ:

Միայն խորապէս ցեղա-ազգային յեղափոխութիւնը կարող էր գլուխ հանել դարերով օտար լծերի տակ իր տոհմիկ առաքինութեանց մէջ սկարացած մեր ժողովրդի ազգային ինքնագիտակցութեան վերագարթնումը, միայն դա՛ր կարող էր համախմբել ու ակտիւացնել հայութեան ոյժերը - անհրաժեշտ նախադրումներ ազգային ամեն ղայմարի յաջողութեան:

Վերածնունդ-յեղափոխութիւն այդդիպիսի միտքի լինել մեր յեղա-փոխական շարժը:

Հայոց շարժումների վարիչները, դժբախտաբար, չէղան ամեն բանից առաջ համահայկականութեան, ցեղային ամենամիութեան, քաղաքական միակրօնութեան (այն, որ այսօր մենք դաւանում ենք իբրեւ ցեղակրօնութիւն) գաղափարախօսներ: Ազգային կուտ գաղափարախօսութեան ղակասի ղաճառով, օտար փոխառիկ գաղափարները եկան խռովելու, շարժելու, բայց ո՛չ եւ յեղափոխելու մեր ժողովուրդը, նախ նրա մտածողութիւնը: Այդ իսկ ղաճառով ունեցանք շարժում, աւելի ճիշտը շարժումներ, բայց ո՛չ ազգային վերանորոգիչ յեղափոխութիւն:

* * *

Պէտք է ենթադրել, որ Հայոց յեղափոխութեան ձեռնարկողները լաւապէս ճանաչում էին երեք բան - իրենց ժողովրդի հոգեւոր ժառանգականութիւնը, նրա դարաւոր թեմանու հոգեբանութիւնը եւ արտաքին աշխարհի ղայմանները:

Մեր ղաճական անցեալը, մեր Ցեղի մշակութային փառքը - այդ կը ղարտարէր լինել հոգեւորապէս աւելի անկախ եւ ծունկ չծռել օտար - յաճախ խաբուսիկ - արժեքների առջեւ: Արտաքին ազդեցութիւնները, սակայն - որոնց դեռ այսօր էլ առատ տուրք են տալիս հայ կուսակցութիւնները - ղաճառ դարձան, որ հայ մտաւորականութիւնը խզէ հայութեան ղարգացման գիծը, որ հրամայաբար միտքի ղաճուէր մեր նախայեղափոխական անցեալի եւ յեղափոխականութեան շրջանի միջեւ: Աղէտալի եղաւ հայ վարիչ մտաւորականութեան ցեղային անլիակշռութիւնը - իմա՛ նրա նուաստութեան ղգացումը - դա նրան դարձրեց անուղղայ ընթացիկակող: Կէս դար է, ինչ գոյութիւն ունին հայ կուսակցութիւնները, բայց եւ այնպէս նրանցից եւ ո՛չ մէկը դեռ ձեւաւորուած չէ՛ ծրագրօրէն, նրանք դեռ չունին հիմնաւորուած աշխարհայեցողութիւն:

Նրանց ծրագիրները - մէկը միւսից մոռայիկ - մի փիչ ղուսական, մի փիչ եւրոպական - միայն անունով են հայկական: Նմանուելու այդ ախտից - արդիւնք ազգային սկար ինքնագիտակցութեան - դեռ այսօր էլ ղերծ չեն հայ կուսակցութիւնները:

Այս կամ այն ժողովուրդը քաղաքականապէս ազատագրուելուց առաջ ղէտք է - իբրեւ նախադրման - նախ ազատագրել նրա մտածողութիւնը օտար կաղանկներից: Այդ չհասկացաւ հայ մտաւորականութեան մի մասը: Լծուելով լիբերալիզմի, սոցիալիզմի, անկրօնութեան կաղանկին նա չհասկացաւ, որ Հայոց յեղափոխութեան առաջին գործը միտքի լինել այնպէս դաստիարակել հայութիւնը, որ նրա հասարակական խաւերը ղորութեանապէս լրացնեն եւ օժանդակեն իրար, եւ ո՛չ թէ կասաղի ղայմար բանան իրար դէմ: Աղիւնքը - ժողովուրդը հոգեբանօրէն, մտածումով ու աղբումով միասարելու փոխառէն, ղառակեցցին կասեցնելով մինչեւ այդ սկսուած նրա վերածնունդը, մի բան, առանց որի ո՛չ միայն ձայնողում են յեղափոխական փորձերը, այլեւ յաճախ լրջօրէն վսանգում են ազգերի աղաղան: Հայ կուսակցութիւնները լաւապէս չէին ճանաչել նաեւ թուրքը: Այլապէս մեր ազատագրական գործոններութիւնը միտքի ունենար տարբեր տարողութիւն ու մեթոդ:

Իսկ արտաքին ղայմանները, Եւրոպա՞ն, որը Հայկական հարցը ծառայեցրեց իբրեւ առիթ Թուրքիոյ ներքին գործերին միջամտելու եւ սակարկելու նրա հետ - ճանաչում էին Եւրոպան, որի խաչին եւ մարդկայնութեան այնքան սին յոյսեր էին կաղել: Ի ղուր անցան Հայոց վերածնունդի ղահվիրաների կանչերը յոյս չղնել Եւրոպայի վրայ. «Հայաստանի մէջ է բուն հայկական խնդիրը, եւ մենք Բերլինի մէջ կ որոնենք ղայմ»: Հայ ցեղաւունչ գրողի - Սրուանձեւանցի - համար Հայաստանը դա Հայ ցեղն ու Հողն է, որոնց ղաճաճումնից միտքի քաղէն իրենց նուիրումին ոյժը հայութեան ճակատագրով աղող մեր բոլոր սերունդները: «Հայաստանի մէջ է բուն հայկական խնդիրը» - դա ասել է դարերով իր գոյութեան թեմանում եւ մահուան հղատակ մեր ժողովուրդը ի՛ր մէջ, միայն իր Ցեղի մէջ միտքի փնտռել իր փրկութիւնը: Դա ասել է հայութիւնը միտքի առաջնորդի էաբանական հրամայականով նախ ինքն օգնիր եղ:

Հայ մտաւորականութեան մի մասը, մեղանչելով այդ հրամայականի դէմ, սոցիալիսացաւ եւ իր յոյսը

դրեց արտաքին ոյժերի - Երկրորդ, Երրորդ Ինտերնացիոնալների, «խան միլիոննոց միջազգ. բանուր. բանակի» եւ նման այլ յիմարութիւնների վրայ: Մեր մտաւորականութիւնը չհասկացաւ, որ ինքն - իբրեւ ազգի գիտակցութեան օրօրանը - կուսակցականամալով, դադարում է ծառայել ազգին: Այո՛, հաստատականացած մտաւորականութիւնը ճշմարիտ մտաւորականութիւն չէ. նմանը մեղանշում է իր կոչումի դէմ:

Հայութեան ու Հայաստանի թեմամիների, ինչդէս եւ օտար, վասաստիչ միջավայրի դէմ յաջողաբար գործել կարող է միայն ցեղային համամիութիւնը եւ ո՛չ թէ քաղաքական այս կամ այն փոխառիկ գաղափարի շուրջը հաստատական շահերի նոյնութեամբ ժամանակաւորադէս միացած անհասների խմբակցութիւնը: Մեր մտաւորականութեան անցեղադատ ճասի թեթեւամտութեան համար դժուար թէ մեղմացուցիչ դարազաններ գտնեն օրուայ հասարակագէտն ու վաղուայ դաստիարակը:

«Բուն հայկական խնդիրը» - դա օտար լծերի տակ ուծացած հայկական գանգուածները վերստին ազգի վերածելու մէջ է: Հասկանանք այս: Իսկ դա հնարաւոր է միայն քաղաքական միակրօնութեամբ, մի բան, որ կ'ընձեռնէ մեզ ցեղը, Ցեղակրօնութիւնը: Հայը դեռ անհայրենասէր, կուսակցականացաւ, հաստատականացաւ - մի դարագայ, որի դասճառով թերի մնաց Նազարեանների օրով սկուած այնքան խոստմնալի իր վերածնունդը: Այդ իսկ դասճառով հայութիւնը չկարողացաւ յաղթահարել իր ներքին սկարութիւնները - չկարողացաւ թարմանալ ցեղօրէն, վերանորոգուել, ամբողջանալ իբրեւ ազգ: Սրանով - բնաւ չհանգիստանալով արտաքին դասճառները - նաեւ սրանով դիտի բացատրել մեր ժողովրդի կրած թէ՛ աղէտները եւ թէ՛ օրուայ անզօր ու անկար վիճակը:

«Ռազմիկ», 1942 թ., թիւ 3

ԶՕՐ. Գ. ՆԺԴԵՅԻ ԽՕՍԶԸ
Հայաստանի Անկախութեան 25-ամեակի
սոնակասարութեան առթիւ

Հայրենակիցներ,

Այսօր, Եւրոպայի լուսնութեան ամենախոնավոս մոմենտին, երբ մահու եւ կենաց լուսնային մէջ եւն ազգաւեր մարտիգնն ու ցեղային գաղափարաբանութիւնը, երբ վերաստեղծում եւն աշխարհն ու մարդը, հայ երիտասարդութեան մի մասը դեռ շարունակում է ողորմելիօրէն քաւ գալ բախտորոշ անցքերի ետեւից:

Նա շարունակում է սնուել հին, մեռնող աշխարհի հոգեւոր փոքանմերով, նրա հնոսիններով եւ սնոսիններով:

Կսրուած Մայր հողից եւ հայրենի ժողովրդի կենցաղից նա դարձել է հոգեղէս անհող եւ անհայրենի: Գաղափարաբանօրէն մոլորուած ու լուսնեհաղաւթ նա չի հասկանում, որ սեմիական ազգաբանդ ու լուսնակից մտածողութիւնը վաղուց է իր կնիքը դրել օտարամոլութեամբ հիւանդ բոլոր ժողովուրդների հոգու վրայ: Սեմիականութիւնը - հոգեւոր այդ քաղցկեղը - վաղուց է կրծում եւ թունաւորում ազգերի հոգին: Դա կեղծում է ամեն արժէք, կասկածի քակ դնում ամեն ճշմարտութիւն, սրբում ազգային ամեն հեղինակութիւն, ծիծաղելի յայտարարում ամեն սրբութիւն: Անիշխանացուցիչ եւ սրկացուցիչ է դա: Նրանով բռնուած ժողովուրդները յիմարանում եւն ազգովին եւ դադարում անգամ իրենց հայրենիքում մնալ սերը իրենց սեփական ճակատագրի:

Մեր երիտասարդութեան անցեղակրօն մասը դեռ չի հասկացել, որ Հայաստանից դուրս, օտարութեան մէջ, միայն Յեղի գաղափարն ու լուսնեհաղաւթ կարող եւն փոխարինել հայրենի հողն ու ժողովուրդը. որ Յեղակրօնի մտածողութիւնն է հարազատօրէն հայկական ու արիական, որ կսրուելով Յեղից անհասը խորթանում է իր էութիւնից եւ բաց աչքով նաւարկում դէմի անդունդ եւ կորուստ, որ մի ժողովուրդ այնքան համերաշխ է, մարտունակ ու ստեղծագործ, որքան որ ցեղաւունչ է. որ միայն Յեղակրօնութիւնն է ընդունակ ստեղծելու անհրաժեշտ հոգեբանական մթնոլորտը ազգային ընդհանուր աշխատանքի ու յաջողութեան համար համախմբելով բոլորին, բոլորին մի նուազակի շուրջ:

Հայ երիտասարդութեան մի մասը դեռ չի գիտակցում, որ ժողովուրդների դժբախտութիւնը լուսնանաւորում է նրանով, որ նրանց լուսնասուն է մի մեծ, մի դիմամիկական առաջնորդող գաղափար: Այդ դէմքում, մանր, լուսնագիտային գաղափարները ծնունդ եւն քալիս միջակութեան բռնակալութեան, որ եղած է ու կը մնայ բռնակալութիւններից ամենէն անօթալին ու կործանարարը: Նա չի գիտակցել դեռ նաեւ այն, որ մի ժողովրդի վերածնունդն ու փրկութիւնը սկսում է այն վայրկեանից, երբ մի մեծ գաղափար գալիս է եմբարկելու իրեն գոյութիւն ունեցող բոլոր երկրորդական գաղափարները: Դա ասել է այլեւս վերջ խոսք ճամբաներին, անդադու ճիգերին, ներքին իրեակերութեանն ու թեւամանքին: Դա ասել է խոր հաւատ, լուսնեհաղաւթ, անստառ կորով: Դա, մեծ գաղափարը, ստեղծում է ոգու միութիւն, որով վերակառուցում է կուսակցութիւնների եւ յարանուանութեանց կողմից լուսնակրուած ազգը: Այդ դէմքում ազգը ճամբանում է լուսնային մը հասիկ ձեւ - կազմակերպել յաւերժօրէն հայկականը Յեղը ամենի դէմ, որ խորթ եւն հայ էութեան:

Այդ մեծ, այդ փրկարար գաղափարը հայ կեանքում Յեղակրօնութիւնն է, որ գալիս է լուսնակրուած ժողովուրդը վերածելու ազգի փրկելով վերջինը իր բացասական, իր ցեղաւեր շարքերի չարաւա-հոսիւնից եւ խուժանավարութիւնից:

Հայրենակիցներ,

Յեղօրէն անխաթար ժողովուրդների մէջ ինքնալուսնակրութեան բնագոյը ուժեղանում է իրեն ստառնացող վսանգի համեմատութեամբ:

Բացարձակ է եւն հետեւեալ ճշմարտութիւնը. - Վսանգի ժամանակ զանգուածների մէջ երեւան է գալիս ընդհանրականը, ցեղայինը, որի առջեւ սեղի եւն քալիս անհասականը, հասնուածականը, կուսակցականը: Յեղինն եւն ու ցեղից եւն համերաշխութիւնն ու ինքնալուսնակրութեան կարողութիւնը: Ժողովուրդը Յեղով է արթուն, գորաւոր եւն ինքնալուսնակրում:

Ահա՛ թէ ինչն է, այսօր, երբ ինքնութեան է դրուած նաեւ եօթնիցս սուրբ մեր Հայրենիքի ճակատագիրը, եւն հայ գորականի խօսքն եւն ուղղում ձեզ, ձեր գուրգուրանքին յանձնելով երկու, միայն երկու բան, այն է մեր փրկարար Յեղային Շարժումը եւն Հայկական Լեզունները: Այդ երկուսից դուրս ամեն ինչ երկրորդական է ու փանափ: Այսօր, միտքարութեան ու հոգատանքի երկու առարկայ ունինք - Յեղային Շարժումը եւն մեր մարտական ոյժը: Աղբերգէք երկուսն էլ, որ աղբէք իրեւ Ազգ եւն Հայրենիք:

«Ռազմիկ», 1943 թ., թիւ 114

ՄԵԾ ԳԱՂԱՓԱՐ

Դեռ այսօր էլ, երբ մահու եւ կենաց ղայֆարի մէջ են ազգաբանդ մարտականութիւնն ու ազգի գաղափարը, երբ հին աշխարհը կերտարանափոխելու ասիճան վերաբնուում են բոլոր արժէքները, դեռ այսօր էլ հայ երիտասարդութեան մի մասը շարունակում է սնուել հայ էութեան եւ գոյութեան հետ որեւէ կառուցուող վարդապետութեանց փերամբներով:

Գաղափարաբանօրէն մոլորուած մա դեռ չի հասկանում, որ անհասը, կտրուելով իր ցեղից, խորթանում է իր էութիւնից եւ բաց աչքով նաւարկում դէպի վասասերումի անդունդը, դէպի կորուստը:

Նա չի հասկանում, որ մի ժողովրդի համերաժխութիւնը ղայմա-նաւորում է նրա ցեղաճնութեամբ, որ անցեղահաղորդը միտ էլ անմիաբան է, որ ցեղի գաղափարն է հոգեբանօրէն միասարում ժողովուրդը մի նղասակի շուրջ համախմբելով բոլորին, բոլորին:

Ցեղը - ժողովրդի կենսաբանական անփոփոխելի սարը - վերջինի համար խաղում է այն դերը, ինչ դեր որ կասարում է ուղեղը օրգանիզմի համար: Ցեղը, ցեղայինը ներդաճնակում է ազգային օրգանիզմի գործունէութեան գլխաւոր սարերը, համադրում նրա բովանդակ ոյժերը:

Ցեղը հաւաքիչ է, ցեղային աղրումը կենսոնաձիգ:

* * *

«Մեր ղաղերից մեր ականջն է ընկել, մեզնից մեր որդիը կ իմանան» ահա՛ ցեղային օրգանական մտածողութիւնը, որ այսօր ղայֆարի մէջ է ազգալուծիչ եւ աղականարար սեմիական ոգու հետ:

Սեմիականութիւն - ահա՛ այն հոգեւոր ֆաղցկեղը, որ թունա-ւորում է ազգերի հոգին, կեղծում ամեն արժէք, կասկածի սակ դնում բարոյական ամեն ճճարտութիւն, սրորում ազգային ամեն հեղինա-կութիւն եւ ծիծաղելի ղայսարարում մարդկային ամեն սրբութիւն, կասարեալ դարձնելով մարդկային էակի վերջնական նաւաբեկութիւնը:

Այդ ահաւոր ախտով բռնուածները - առաջին հերթին ցեղային անլիարժէքութեամբ տառաղղները - յիմարանում են ազգովին, խոր-թանում, սրկանում, իրենց իսկ հայրենիում ձեռքից հանելով սեփական ճակատագրի դեկը:

Յոգեւոր միութիւնը խախտուած նման հասարակութեան մէջ անհասը անհաղորդ ցեղին, իր ազգային ընդհանրութեան, ճանաչում է մի հասիկ իրականութիւն միայն - միթականը, ժխտում ամեն կարգի գերազոյն արժէք եւ բարոյական ղասասխանատութիւն: Նման հասարակութեան մէջ բարոյաղէս հրճանում է անհասը եւ դառնում գործակալը իր ազգին սղառնացող վասասերումի եւ մահուան:

Ուճի ուճով դիտէ՛ք նման ազգերի կեանքը եւ ղիտի տեսնէ՛ք, որ այդ դժբախտներին ամեն բանից առաջ ղակասում է մի մեծ առաջնորդող գաղափար, մի մահացու ղակաս, որի դէղում բազում երկրորդական ղարագիտային գաղափարներ շարունակում են ծծել այդ ազգերի հոգեւոր կորովը, նրանց ոյժերը: Այդ երկրներում իճխում են միջակութիւնը, սգիտանքն ու նախանձը - բռնակալութիւններից ամենակործանարարն ու ամօթալին:

* * *

Նման ժողովուրդների ճճարիտ փրկութիւնը սկսում է այն վայրկեանից, երբ մի մեծ եւ դիմամիկական գաղափար, մի արեւ - գաղափար գալիս է իրեն ենթարկելու գոյութիւն ունեցող բոլոր երկրորդական ու երրորդական գաղափարները:

Կա՞յ մեծ գաղափարը - դա ասել է այլեւս վերջ խոտոր ճամ-բաներին, անղտուղ ճիգերին, խախտափուններին, ներքին թճամանքին, իրերակերութեան:

Նման գաղափարը միտ էլ վերանորոգչական իր հետ բերում է խոր հաւատ, լաւատեսութիւն, անսղառ կորով, ոգու լիութիւն, միութեան ծարաւ, որով եւ վերակառուցում է ֆանդիչ ոյժերի կողմից ղառակտուած ազգը:

Այդ մեծ, փրկարար գաղափարը հայ կեանքում հանդիտանում է ցեղակրօնութիւնը, որի միջոցաւ միայն կարելի ղիտի լինի ղառակտուած ժողովուրդը վերածել ազգի, փրկելով վերջինը իր բացասական սարերի շարաճահութիւնից:

Ցեղաճեղ խուճամավարը - ծնունդ հոգեբանութեամբ սիմիտակա-նացած կուտակցութիւնների - հասարակութեան մէջ փնտում է տգէտը, միամիտը, շարարուտեսը, եւ նրանց սկարութեան վրայ կառուցում իր հոգեւոր իճխանութիւնը: Ցեղավարն, ընդհակառակը, իր ժողովրդի ծոցի մէջ փնտում է հայօրէն եւ մարդկօրէն անճահատն ու առափնին, եւ նրանց վստահում ազգի գործը, դատը, ճակատագիրը:

Մեր իրականութեան մէջ ցեղակրօնութիւնը լոյտի սակ դրեց հայօրէն շարն ու բարին, արժէքաւորն ու

անարժէքը, եւ հենց այդ է դասճառը, որ չարութեամբ ու կեղծիքով գործողները թեմանանեցին նրան:

Չի՛ն է, աշխարհի չափ հի՛ն է այդ երեւոյթը: Մեր Երկրագնդի վրայ ամեն մեծ գաղափար ունեցել է իր մանր թեմամիները: Տարբեր ճակատագիր չէ՛ր կարող ունենալ նաեւ ցեղակրօնութիւնը, որ ասել է ցեղաձգում, ցեղանմանում, հաւատարմութիւն մեր սեփական էութեան:

Մեզ թեմանանեցին

Նրանք, որոնց մասին երկու հազարամեակ առաջ ասել է Նազովրեցին. «Միայն նա՛ կը հասկանայ, որին տրուած է հասկանալ»:

- Նրանք, որոնց համար ազգ դառնակցելը համազօր չէ՛ ազգաստղանութեան - կուսակցականացածները:

- Եւ նրանք, որոնք մեզ դեռ չեն հասկանում, որովհետեւ զուրկ են հասարակագիտական անհրաժեշտ դաստիարակութիւնից:

Մենք հայօրէն ցաւում ենք Նազովրեցու կողմից աստուածօրէն արգահատուած դժբախտի համար, որին տրուած չէ մեզ հետ համազգալ ցեղը եւ հարազատել մեր քաղաքացիները, թէ առանց ցեղադրումի չկայ վերանորոգում, չկայ ճշմարիտ մշակոյթ, իսկ առանց այդ վերջինին մեզ նման ոգեստառ ժողովուրդների համար կայ ու կը մնայ սոյոգ մահը:

Մենք միամիտ չենք լաւ բան սղասելու հատուածականացած-ներից, որոնցից ամենայնեփնը կարող է Հայաստանի կէսի կործանման դասճառ դառնալ եւ ո՛չ միայն անդադիմ մնալ, այլեւ խօսել ազգի անունից:

Մեր խօսքը ուղղուած է միայն նրանց - հայ երիտասարդութեան կուսակցական ախտից զերծ մնացած այն իննսուն տոկոսին, որը վաղուց է ճշմարտել, թէ հայ կեանքի մահաբեր քաղաքացիականութիւնը ու հայ մարդու վերանորոգումը հնարաւոր է միայն ցեղակրօնութեան միջոցաւ:

«Ռազմիկ», 1943 թ., թիւ 159

**ԽՕՍԱԿՑՈՒԹԻՒՆ ՄԸ
ԶՕՐԱՎԱՐ Գ. ՆԺԴԵՅԻ ՅԵՏ**

- Պատերազմ է, եւ մութ ոյժեր վերսին կը դաւեն մեր գոյութեան եւ ազգային համբաւի դէմ, բայց եւ այնպէս գաղութահայր իրերու այդ դրութեան մէջ իսկ անհրաժեշտ ցեղային զգաստութիւնը ցոյց չի՛ տար: Ինչո՞ւ այդպէս:

- «Զիրար կը խածանէին եւ իրարու կը չարաբանէին ու կը նենգէին»:

Հայոց դասնութիւնը այդ բառերով է բնութագրել Ներսէս Մեծի ժամանակաշրջանի հոգեվիճակը: Ամօթախառն դառնութեամբ լիցի հաստատարել, որ այդ շրջանի եւ օրուայ գաղութահայրութեան հոգեվիճակների միջեւ, ըստ էութեան, տարբերութիւն գրեթէ գոյութիւն չունի: Հոգեբանութիւնը նոյն է եւ այսօր. տարբեր են նրա արտայայտութեան ձեւերը միայն:

- Որո՞նք են այդ հոգեվիճակի մասճանները:

- ա) Ասրկութեան դարերի առաջացած հոգեկան ախտերը, որ լիցի չկարողանար դարձանել հայոց յեղափոխութիւնը: Այդ վերջինը, դժբախտաբար, չեղաւ ներքին հոգեվիճակի յեղափոխութիւն, միաժամանակ, եւ այդ իսկ մասճառով, մեր ժողովրդի մեծամասնութիւնը մնաց տաղ եւ յաճախ թեմանի դէմ մեր կուսակցութիւնները, մնաց առանց վերածնունդի, չվերանորոգուած:

բ) Օտար լուծերի ազդեցութիւնը հայն զգալիօրէն խորթացրել է իր էութիւնից, սկարացրել նրա ցեղային նկարագիրը:

գ) Մեր սրկութեանը միջոց էլ ընկերացած են եղել ջարդն ու հալածանքը: Եւ այդ այդպէս - Սասանեան Արտաշի թագաւորից մինչեւ հայոց նորագոյն Եղեռնը: Մեր հայրենիքին տիրող բոլոր թեմանիները - թէեւ իրար օտար ցեղով, կրօնով, ժամանակաշրջանով - հայ ժողովրդի կենսաբանական աղաքան վսանգելու եւ իրենց իշխանութիւնը տեւականացնելու հաշիւներով տարբերաբար ոչնչացրել են նրա ընտանիքն, նրա ամենակենսունակ եւ վարիչ տարրերը: Գիտեմք, որ ընտանիքի տակասի մասճառով, ժողովուրդները իրենց կրած ամեն մի տարտութիւնից յետոյ, հեշտութեամբ դառնում են տարտուղական: Այդպիսին է օրուայ հայը, եւ հենց դրանով լիցի բացատրել նրա օրուայ կեցուածքը: Զաղափական եւ հոգեբանական յոռետեսութեամբ է համակուած նա:

դ) Իբրեւ արդիւն ջարդերի եւ հալածանքների տեղի են ունեցել տարբերական բռնագաղթեր, որով հայը գրկուելով իր բնա-հայրենական միջավայրից, հարկադրուել է յարմարուել օտար միջավայրերի: Գիտեմք - կենսաբանութիւնը վաղուց է հաստատել - որ ամեն յարմարում տեղի է ունենում ի վնաս յարմարուողի:

Տեղօրէն գունատուած է օրուայ հայը:

ե) Զկան անթերի ժողովուրդներ: Անթերի չէ եւ հայը: Մեր նկարագրի որոշ գծերը մասամբ լիցի է վերագրել մեր երկրի տեղագրութեան, որ տասնական անցելու անկարելի դարձրեց հայ նախարարական տներն հոգեբանօրէն միատարրելու - ազգային մի ամբողջութեան վերածելու գործը: Եւ այդ է մասճառը, որ մեր տասնութեան ամբողջ ընթացքում մեր արտաքին թեմանիները իրենց դէմ ծառայած չեստան հայութիւնը միաճակատ եւ միաբանակ:

զ) Հանգոյն այլ ժողովուրդների, նուազ թէ առաւել չափով, հայը եւս տուրք լիցի տար արդի ֆաղափակութեան վաստակից ազդեցութեան: Կենսաբանօրէն սկարացած է օրուայ հայը - սկարացած է նրա կենսագոյութիւնը:

Ահա՛, մօտաւորապէս, այն գլխաւոր թերիները - որոնք արդի հոգեբանութեան եւ հասարակագիտութեան օրէնքների եւ սկզբունքների լոյսի տակ փնտելով միայն կարելի է արմատագիտօրէն հասկանալ օրուայ հայութեան հոգեվիճակը:

- Ինչպէ՞ս կրնանք սահմանել մեր ազգային հարցադրութիւնը - այսինքն մեր ժողովուրդի ճակատագիրը շօտափող բոլոր խնդիրները եւ անոնց լուծումները, որոնք կոչուած են ծառայելու իբրեւ Ազգային Հանգանակ հայութեան համար:

- Պատշաճութիւն ա) մեր ժողովրդի ֆիզիկական գոյութեան, բ) մեր ցեղային դիմագծութեան, գ) մեր ազգային տասնութի - ահա՛ այն հիմնական խնդիրները, որոնց դրական լուծումով միայն կարող ենք լիցի մեր տեղը, դիմագծութիւնն ու բարոյականը մարդկութեան ընտանիքում:

- Ի՞նչ միջոցներով կրնան լուծուիլ մեր գոյութեան հետ կապուած այդ խնդիրները:

- Վերանորոգմամբ, միայն եւ միմիայն վերանորոգմամբ: Իսկ վերանորոգուել նշանակում է վերսին դառնալ այն, ինչ որ էինք եւ ինչ որ չենք այսօր: Դա նշանակում է իմանալ, դառնալ իմանալ, տե՛ր իր ցեղային էութեան: Վերանորոգչականն էապէս նոր բան չէ՛ աւելացնում իր ժողովրդի էութեան, նա վերականգնում է այն, որ խորապէս դրուած է նրա բնակչութեան մէջ իբրեւ ցեղային ժառանգականութիւն: Էականը՝ վերանորոգչականի համար հայ մարդկանց միջեւ գոյութիւն ունեցող ընդհանրականն է, միացուցիչը - իմա՛ ցեղայինը, եւ ո՛չ մի դէպքում այն, որ զատուած, բաժանուած է ժողովուրդը եւ զայն կազմող

անհասները: Ոգեստաբանությունն ընդհանուր է իր անձնական կրթերն ու հաշիները: Չվերանորոգված ժողովուրդ - ասել է առօրյա անհասների եւ իր սկարութեանց գերի ժողովուրդ: Վերանորոգչական շարժիչը զուրկ է օրուայ հայ խօսքը, հրապարակախօսութիւնը, եւ այդ իսկ դասճառով դա քանակիչ է, դասակարգիչ:

Պղծաբանում է նա, ով խօսում է համերաւութեան մասին, բայց դէմ է վերանորոգչական շարժման: Դէմ եւ վերանորոգման - դէմ եւ կեանքին, դու աշխատում ես մահուան համար: Հայր դեռ չի հասկացել, որ համերաւութեան ընդունակ եմ լայնախոհ եւ բարեւունջ անհասները միայն, իսկ այդպիսին դառնում եմ վերանորոգուելով: Հայրութիւնը Հայաստանից դուրս, փրկարար վերանորոգիչներ մասկարարեց զանազան երկիրների - Ռուսաստանին, Լորիս Մելիքով, Եգիպտոսին Նուբար փառա, Պարսկաստանին Եփրեմ, եւ սակայն, ինքը մնաց չվերանորոգված: Ժամանակին հայ կուսակցութիւնները սասար հանդիսացան Երիտասարդ թուրքերի վերանորոգչականին, որը լիարժեք նախադասութիւն էր քանակական յաղթանակը ստոյգ մահից փրկելով թուրքն ու Թուրքիան: Իսկ այսօր, որոշ հոսանքներ ճղծիմ հաշիներով, թեմանանում եմ հայոց վերանորոգչականներին - մի սեւ ընթացք, որով աւելի եւս խորանում է ամօթանքի մեր ողբերգութիւնը:

Մեզ համար գիտական է հետեւեալ ճանաչութիւնը. իր մերձաւորին, ազգին եւ հայրենիքին արդիւնաղէտ եւ անճախարհորէն ծառայել կարող է միայն վերանորոգված անհասը:

- *Ինչո՞վ է հնարաւոր վերանորոգումը:*

- Դա հնարաւոր է ցեղով, ցեղային արժէքներով, ցեղային դասկանելիութեան զգացումի խոր արդունով, սեղմ ասած ցեղակրօնութեամբ: Իսկ ցեղակրօնութիւն նշանակում է հաւասարմութիւն նախ մեր ցեղային էութեան, ապա անցած գոյ ու գոյոց սերունդների եւ նրանց մեզ ժառանգութիւն թողած արեան եւ արժէքների հանդէպ: Հայր դեռ չի գիտակցել, որ ցեղի դէմ գործողը մեղանշում է ո՛չ միայն հարազատ ժողովրդի, այլեւ ընդհանրապէս կեանքի նուիրականութեան դէմ: Եւկանը ցեղակրօնի համար դասակարգայնացած, յարանուանացած, առօրեականացած մակերեսը չէ՛, այլ խորքը, ուր արդուն է համահայկականը: Եւ հենց այդ համահայկականն է, որ հայը հայուն դիտել է սալիս իբրեւ արիւնի եւ ճակատագրի եղբայր ու իբրեւ հարազատ:

Իմ ցեղը, իմ ժառանգած էութիւնը, իմ նախահոգին - ահա՛ սիեզերաըմբռնումի միակ բանալին:

Միայն ցեղն է ընդունակ իրեն ենթարկելու օտար արժէքը, վարդապետութիւնը, կրօնքը:

Ժողովուրդն, ընդհակառակը, անկարող մարտելու փոխառիկ օտարը ինքնախորթանում է: Ժողովուրդը գումարն է արդող անհասների, ազգը անցած ու գոյ սերունդների - դա ճակատագրի ընդհանրութիւն է. իսկ ցեղը արեան ընդհանրութիւն, որ մշտնջենաղէտ լայնարի մէջ է օտար ազդեցութիւնների դէմ: Ցեղն է մեր ոգու եւ մարմնի քանակագործը: Ցեղն աստուածային այն բունն է, որ Հայաստանի հողից ստեղծեց մեր մարմինը, հայոց դասմութիւնից մեր ոգին:

Ժողովուրդների կործանումն արագացնող վաստատումն է անցեղակրօնութեան դասիծը: Դէմ եւ ցեղին, ասել է կողմնակից եւ ժողովրդիդ արագայնացման, նրա մահուան: Ցեղն է ժողովրդի օրգանական միութեան միակ գործօնը:

Ընդունել ցեղի գերագահութիւնը ժողովրդի վրայ, նշանակում է ընդունել յաւիտենականի գերագահութիւնը առօրեայի, ոգուն միութի վրայ: Եւ միայն այսպիսով է հնարաւոր հոգեբանօրէն միասարել, ամբողջացնել մի կոստրակուած ժողովուրդ, ինչպիսին է հայութիւնը, եւ զայն վերածել ազգի: Յաւիտենականն է իմաստաւորում անցաւորը, առօրեան եւ վերանորոգում զայն: Չմոռանանք այդ:

- *Ձեր կարծիքով ի՞նչն է, որ կը դժուարացնէ եւ ի՞նչը կրնայ հեշտացնել հայոց վերանորոգումը:*

- Ի գուր սկզբունք, գիտականութիւն կը փնտռէ մեր կեանքում - այնքան դուր կը լսէ կարծիքներ, միայն կարծիքներ: Ուզում եմ ասել, որ մեր ժողովուրդը շարունակում է արդիւ առանց աշխարհայեցողութեան: Բացայայտ է, որ օրգանաղէտ ամբողջական մի դասկարգում աշխարհի եւ իր սեփական գոյութեան իմաստի մասին լիարժեք հեշտացնէ իր դարբերական վերանորոգումները, որով եւ իր ինքնադաստիարակութիւնը: Երեւելով մեր վերաբերմունքը դէպի մեր ներքին մարդը մեր անձը, մենք էաղէտ ճշտում եմք մեր վերաբերմունքը դէպի մեր նմանները, մեր ցեղը, մեր արարիչը: Այդ ակտիւ ընդունակ է իմաստասիրօրէն հիմնաւորուած աշխարհայեցողութեան սէրը միայն: Ժողովուրդները այն չափով են ստեղծագործ եւ ինքնադաստիարակունակ, ինչ չափով որ նրանք սէր են մի կուռ եւ վսեմ աշխարհայեցողութեան: Դա՛ է իմաստաւորում, ներդաւանակում եւ նդասակայարմարօրէն ուղղում ժողովուրդների առած քայլերը:

Իմաստասիրութիւն ստեղծել եւ նրա միջոցաւ աշխարհայեցողութիւն կառուցել - ահա՛ մարդկային մտքի անդադրում շարժումը: Աշխարհայեցողութեան - այդ լուսարձակի - դակասի դասճառով հայութիւնը շարունակում է մնալ ենթակայ չար դաստիարակութեանց, եւ այդ իսկ դասճառով յաճախ աղիտում է: Աշխարհայեցողութիւնը նրան վերաբնէ ու վերաիմաստաւորել լիարժեք սայ մի շարք հասկացողութիւններ որով եւ լիարժեք արագացնէ նրա վերանորոգումը:

- *Որո՞նք են այդ հասկացողութիւնները:*

- Կրօն:

Կրօնականութեան դակաս, ասել է աստուածութեան, սրբութեան զգացումի դակաս, որի դասճառով

հոգեւոր ԸՊՊԻ է մասնուած օրուայ մարդկութիւնը:

Հակառակ իր ստեղծած մեծ քաղաքակրթութեան մարդը այսօր էլ դեռ անելի կաւ է, քան ոգի: Այդ իսկ դասճառով, նա յաճախ առեւտրէն մղուած է ընդվզելու այն բոլոր գտնիչ արժէքների, ճշմարտութեանց եւ սրբութիւնների դէմ, որոնք կոչուած են սանձուած դասեւելու անասունն ու անասնականութիւնը նա մէջ: Եւ միտք էլ բարոյաղէտ սկարացած մարդը իր անկումն արդարացնելու հաշուով, փնտրել է մի սեռութիւն, մի դաւանանք, մի իմաստասիրութիւն: Մեր օրերի հակակրօն հոլները դիտելու բացարձակ մարդկային տիպի հոգեւոր անկասարելութեամբ: Առողջ հոգեվիճակ չէ անկրօնութիւնը: Մարդ միտք էլ նախ հեռանում է իր նմաններից եւ աղա յետոյ իր Աստուծոց: Ո՛վ հեռանում է կրօնից անձնաստանօրէն կրօն է իր հոգեւոր զարկերակը: Իր արարչի դէմ գործողը դիտելու չի հաշուի գործել եւ իր նմանների դէմ: Կրօնը - իմաստասիրօրէն առնուած - միայն արարածի եւ Արարչի յարաբերութիւն չէ, այլ եւ մարդու եւ մարդու, անհասի եւ հաւաքականութեան, անձի եւ ճշմարտութեան յարաբերութիւն: Կոյր դասահականութեան ծնունդ չէ տեղեւորը, եւ ես միակ չեմ տեղեւորական անասնանութեան մէջ - այդ սփոփարար հաւաստի է Տալիս մեզ կրօնը: Կրօնաւանդ է, ընդհանրապէս, կեանքի մասին իդեալիսական ըմբռնում ունեցող ամեն մարդ: Նա, ո՛վ ընդունում է Աստուծոյ գոյութիւնը ընդունում է նաեւ իր դասականութիւնը հանդէպ գերագոյն իրականութեանց - ազգ, հայրենիք, դէսութիւն: Ուզո՞ւմ էք խորապէս ճանաչել մէկին խօսելով եւ խօսեցրէք նրան Աստուծոյ մասին, եւ նա իր դասականի կամ անհաստութեան միջոցաւ դիտելու մասնէ իր հոգեւոր հասակը: Անաստուած ես, ասել է զուրկ ես սրբութեան նուիրումից, դասականութեան զգացումից. ասել է վաղ թէ ուր դու դիտելու դաւանանքս նմաններիդ: Կեղծ եւրոպականութեան գերի հայ կուսակցութիւնները կրօնական դասականութիւն մտքին մեր ժողովրդի մէջ: Մարդկութեան թեմանի է ամեն «գիտնական», որ թութակում է «գիտութիւնը ո՛չ կրօն ունի, ո՛չ էլ հայրենիք»: Մեր Երկրագնդի վրայ անհայրենիք, անցեղ եւ անաստուած է մարդկային սկարութիւնը, ստորութիւնը միայն:

Գիտութիւն, կրօն սրանք թեմանիներ չեն, այլ զինակիցներ, որոնցից մէկը գործում է մտքի, միւսը սրտի միջոցով: Չարութիւն է շնչում ամեն անկրօն: Մարդկային անհասը միայն այն չափով է ընկերային, ինչ չափով որ դա կրօնաւանդ է: Կրօնապէս սկարացա՞ւ մարդկութիւնը - եւ անհա՛ այլեւս երկինք չունի նա. փլաւ նա յոյսերի աշխարհը. այսօր այնտեղ էլ մահն է գործում իր դէմ:

- Մշակոյթ:

Հայեացքը երկնից չկրօն սուրբը, կռուից վերադարձող յաղթական զինուորը, իր ժողովրդի ցաւերն եւ ուրախութիւնները երգի վերածող աշուղը, արուեստագէտը գեղեցիկի երկրագու, իմաստասէրը, դէսական գործիչը, բարերարը, գիտութեան մարդը - սրանք բոլորը, իրենց միաբան եւ ստեղծագործ դեգերումներով, նդասում են իրենց ժողովրդի մշակոյթին: Արժէքներ գիտական, գեղարուեստական, բարոյական - անհա՛ մշակոյթը: Աւելի ճիշտը դա արժէքների նուիրադէտէն կազմակերպուած ամբողջութիւն է:

Սրբագրեմք այն մեծ մոլորամբը, ըստ որի գոյութիւն ունի մի ընդհանուր, միջազգային, համամարդկային մշակոյթ: Միջազգային է քաղաքակրթութիւնը, նաեւ աղակրօն, եւ այդ է դասճառը, որ դա խեղդում է մշակոյթը: Կեղծիք է նման մշակոյթը, անգոյ՛: Ծեմարիտ մշակոյթը միտք էլ կրում է տուեալ ժողովրդի անհասականութեան կնիքը: Ամեն ժողովուրդ իրեն անկրկնելի անհասականութիւն, ունի իր զարգացման - իր իմնականուցումի եւ իմնայայտնաբերումի ուրոյն ճամբաները: Օտար մշակութային արժէքների իւրացումը - մասնաւորապէս նա արտաքին փայլի, նա բացասական կողմերի իւրացումը - սկարացում է իւրացնողի ազգային ոգին: Չկայ՛ մշակոյթ առանց կրօնականութեան զգացումի: Ցամաքում են նա ստեղծագործ խանդի աղբիւրները, հենց որ դա դառնում է միութադատիկ: Հայը դիտելու դաւանի <հոգու> առաջնութիւնը միտքի նկատմամբ, եւ աշխարհ որ հայ մշակոյթը ո՛չ թէ տուեալի տարին մի անգամ, այլ իրեն հոգեւոր արժէքների ամբողջութիւն աղորուի ամեն օր: Ժողովուրդներն իրենց մշակոյթի մէջ դնում են իրենց կասարելութեան ձգտումը:

Մարդս այն է հոգեւորապէս, ինչ որ է իր ստեղծած մշակոյթը:

Մի այլ մոլորամբ: Արդե՞օք ամեն ժողովուրդ կուլտուրական է, քանզի լեզու եւ գրականութիւն ունի: Ո՛չ, ի հարկէ: Ծեմարապէս կուլտուրական կոչուելու համար բաւական չեն գրողն ու գիրքը, գիտնականն ու գիտութիւնը: Կասկածելի է այն մշակոյթը, որի ստեղծիչի հոգեւոր կեանքում անելի փուռ ու տաստակ են աճում, քան բարութեան ծաղիկներ: Բնաւ կուլտուրական չէ ներքին իրերակերութեամբ բռնուած ժողովուրդը: Մշակոյթը ենթադրում է սրտի ջերմութիւն, մարդկայնութիւն, խղճմանքի արթնութիւն, մտածումի եւ յարաբերութեանց ազնուութիւն, նդասակների վսեմութիւն - արժէքներ, որոնց դասասի դասճառով օրուայ հայ կեանքը վերածուած է դժոխքի:

Մինչեւ որ մեր զոյգ սուրբերին Սահակ-Մեսրոպին չմիանայ մտածումի, աղորումի եւ գործի ազնուութիւնը դիտելու չկարողանան առանց անօթախառն ցաւի մեզ կուլտուրական անուանել:

- Դաստիարակութիւն:

Ազգային նկարագրերի եւ ճակատագրերի տարբերութիւնը ենթադրում է վախճանաբանութիւնների տարբերութիւն: Գոյութիւն չունի՛ եւ չի՛ կարող ունենալ կրթական ընդհանուր իդեալ: Ամեն ժողովուրդ իր

կրթական իդեալն ունի, որ բղխում է իր ոգուց եւ կարիքներից: Մեռեալ միակերպութիւն չի՝ վերցնում դաստիարակութիւնը: Ժողովուրդներն իրենց աւակերտող սերունդը դաստիարակում են համաձայն իրենց հոգեբանութեան եւ կարիքների: Ազգային չէ՝ հունամիտարիսական կոչուած դաստիարակութիւնը: Հայրենասիրութեան հզօր կամով օժտուած ցեղամարդը յիշի լինի անհայրենի հայ դպրոցի իդեալը: Լուսաւորութիւնն առանց ազգային մեծ նուիրումի անհասը դարձնում է յոռեցես, եսական եւ ցեղօրէն անդէս: Հայ դպրոցը չգիտէ, չգիտէ՝ անենէն էականը, որ հող թէ հոգի մշակելու եւ նրանց տիրելու համար նախադայման է նրանց խորապէս ճանաչելը: Յեղաճանաչ են օրուայ մեր ուսուցիչները: Խօսքս բացառութիւնների մասին չէ:

- Մարդկութիւն:

Փորձեցէ՛ք ազգային ոգին դասարկել այն բովանդակութիւնից, որ դասնութիւնը կուտակել է նրանում, եւ դուք ազգը կը վերածէ՛ք մի դիմագուրկ զանգուածի:

Մարդ եւ մարդկութիւն հասկացողութիւններն, ընդհանրապէս, որոշ իմաստ են ստանում միայն այս կամ այն ազգի ոգու միջոցաւ: Ազգային հանճարն է որոշ բովանդակութիւն հաղորդում համամարդկայինին: Ազգութեանց փլատակների վրայ ճշմարիտ մշակոյթ չի՝ կարող ծաղկել: Տուեալ ազգութիւնից դուրս կեղծ են մարդն ու մարդկութիւնը:

Մարդկայինը ազգայինին ներդաւանակելով շահում է թէ՛ մէկը, թէ՛ միւսը: Եւ, ընդհակառակը, ազգայինը «համամարդկայինին» զոհելով կորցնում է թէ՛ ազգը, թէ՛ մարդկութիւնը: Ո՛չ թէ մարդն, ընդհանրապէս, որ անգոյ մի բան է, այլ դիմագծօրէն ազգային մարդը, որ խորհում էր ազգութեան միջոցաւ. մարդը, որ բովանդակում է իր հայրենի բնութիւնն ու դասնութիւնը: Օրուայ մարդը, աշխարհաբաղակալական խորթացուցիչ վարդապետութիւնների ազդեցութեան տակ, կորցնելու վրայ է իր իրական հոգեւոր կերպարանքը, իր բնացեղային էութիւնը: Անհրաժեշտ է մի արմատական յեղափոխութիւն, մի դարձ անարիւն վերացական մարդկայնութիւնից դէմի օրգանականը, դէմի ցեղամարդը - իրական մարդը, որն իր հողին եւ ցեղին կադրուած է իր էութեան բոլոր թելերով:

«Եւրոպական մարդկութիւն» (ԺԸ. եւ ԺԹ. դարերի), «Համաշխարհային մարդկութիւն» (Ի. դարի) - ես չեմ հաւատում ո՛չ մէկին, ո՛չ էլ միւսին: Եթէ գոյութիւն ունեցած լինէր եւրոպական մարդկութիւն՝ սեղի յիշի չունենալին եւրոպականութեան համար դարերով ասիական խաւար ոյժերի դէմ ճակատած մեր ժողովրդի աննախընթաց ջարդերը:

- Անհաս:

Դասակարգային սոցիալիզմը, քարոզելով սեր դէմի հեռաւորը - երբ համազգի մերձաւորների մեծագոյն մասը վաստատում էր թուառութեան մէջ - հակամարտութեան մէջ դրեց անհասն ու հաւաքականութիւնը, եւ այստիպով խախտեց ազգն իբրեւ հոգեւոր ամբողջութիւն:

Անհաս, դու ազատ ես երջանկութիւնը կառուցելու անզամ մեծաներիդ դժբախտութեան վրայ - այս էր երէկ եւ է՛, մասամբ, եւ այսօր: Իրերի այդ անբնական ու անբարոյական դրութեան մէջ, մարդկային բարոյական միտքը որդեգրեց ընդհանրադասութիւնը (ուճիվերսա-լիզմը) իբրեւ հակոսնեայ անհասադասական լիբերալիզմի:

Անհաս, ոյժերդ միացրու արիւնակիցներիդ ոյժերին՝ յանուն մեծ ամբողջի երջանկութեան - այս է օրուայ եւ վաղուայ ընկերային հրամայականը: Այլ խօսքով՝ անհասն իր բարիքը յիշի փնտռէ հանրութեան բարօրութեան մէջ: Ո՛վ հակադրում է անհասն ընդհանրութեան՝ մեղանչում է թէ՛ մէկի, թէ՛ միւսի դէմ: Ազգի կեանքից, բովանդակութիւնից դուրս ոչինչ է անհասը:

Ընդհանրականութիւնն է կամուրջ ձգում անհասների էութեանց միջեւ: Եւ ոգեխառնուելով միայն անհասը դառնում է հոգեւոր անձնաւորութիւն - արժեքաստեղծ ոյժ: Դասակարգային վարդապետութիւնները, դառնակեցելով ազգը, զայն վերածում են դիմագուրկ զանգուածների: Զանգուածն սղանում է ցեղազգացումը, առանց որի անհասի մէջ մեռնում է նաեւ ազգականութեան զգացումը: Ահա՛ թէ ինչո՛ւ մեմֆ ժխտում ենք լիբերալիսօրէն խորհող եւ գործող անհասն ու դասակարգը եւ դաւանում ազգն իբրեւ արժեքային ամբողջութիւն:

- Ընկերային խնդիր:

Ո՛չ թէ սոցիալիստը, այլ՝ սոցիալական մարդը: Լիբերալիզմը - ֆրանսական յեղափոխութեան այդ թունաւոր դոզանը՝ յղծեց մարդկային բոլոր հոգեւոր հասկացողութիւնները: Դա օրինականացրեց աղիւսութիւնը, որով եւ ընկերային ֆողարկուած անբարոյականութիւնը: Միեւնոյն ժողովրդի ծոցի մէջ մերձաւորին փշրանք նետելը հռչակեց բարեգործութիւն: Անհասի իմ իրաւունքը եւ իրաւունքն է, ինչպէս իր դասականութիւնը նաեւ իմ դասականութիւնն է:

Աղբելու եւ անկաւական կասարելագործուելու իմ բնական իրաւունքը դայմանաւորում է իմ սեփական դասականութեամբ՝ յարգելու մեծաներիս նոյն իրաւունքը: Հաւասարապէս հակաընկերային են այն անհասներն ու ընկերային խաւերը, որոնք ասում են իրենց մասին՝ «ես ամեն ինչ եմ» կամ «ես ոչինչ եմ»: Ազգերի կեանքում միայն մեծ ամբողջն է «ամեն ինչ», եւ ո՛չ ոք իրաւունք ունի լինելու «ոչինչ»: Ո՛չ թէ

սոցիալիստ, այլ սոցիալական անհատ - ահա՛ նոր բարոյականությունը, որով լուծուում է ընկերային խնդիրը եւ վերջ տրում ժողովուրդների ներքին իրեակերպեան:

- Մտածողութիւն:

Մեր երկրի մարդը նախ կը մտածէ եւ յետոյ կը խօսի - հայկական այդ մի հասիկ առածը կը բաւէ հաստատելու արիականութիւնը մեր ցեղի եւ մեր մտածողութեան: Տեղօրէն առողջ հայու մէջ խոր է յարգանքը դէմի միտքը: Նրա մտածողութիւնը օրգանական է, իր խորքում բարոյական: Դա իր սնունդն առնում է գոյութեան արմատներից, եւ հենց սրանում է գաղտնիքը իր արտայայտութեան միջոցների անբաւ հարստութեան:

Դժբախտաբար, ազդեցութիւնները իրենց կնիքը դնելին մեր մտածողութեան վրայ մասնաւորապէս Հայաստանից դուրս: Ուշացաւ, շատ ուշացաւ մեր ազատագրումն օտար մտածողութիւնից:

Արդարեւ, աղիտ է հայ ուղեղը, բայց վերջին տասնամեակներում հայութիւնը մեծ իմաստուններ - հիմնականներ չծնաւ: Հոգեւորապէս դառն է հայ մտածողութիւնը - դառն է հայ մարդու մտքի կորույթը, դրա համար էլ դա դժուարանում է թափանցել իրերի եւ էութիւնների խորքը: Նրա մտածողութեան որոցեսը տեղի է ունենում կրօնի ճնշման տակ: Կուսակցական մտածողութիւնն է վարում ամեն մի եզրակացութիւնը: Մեր կեանքում, հրատարակի վրայ, յաճախ կը տեսնէք. կեղծիքը ճշմարտութեան փրկմանը հազած: Առաւելապէս կուսակցութիւնները զարգացրին մտքի այդ աճողարտութիւնը:

Հայ մարդն այսօր աւելի երեակայութիւն ու կիրք է, քան իմացականութիւն, իսկ նմանը - անընդունակ առարկայական ճշմարտութեան - հեռութեամբ կտրուում է իրականութիւնից եւ ամեն ինչ կառուցում օդի մէջ:

Ազգերն իրենց ճակատագիրը բարւոյնում մի հասիկ միջոց ունեն - դաստիարակութեան մտածողութիւնը: Այդ մտածելակերպն է դաստիարակութեան օրոյն հայուն: Այդ դաստիարակութեան է դաստիարակութեան մեր դժբախտութիւնը: Գիտական է այդ մտածողութիւնը: Անհատներն ու հասարակականութիւնները սրա միջոցով են ազդում անցեալի ընթացքի վրայ եւ իրենց գերի դառնում դիմադրութեան հարուածներից:

Ոգեւորապէս մտածողութիւնը ժխտական է լինում:

Այդպիսին է օրոյն հայկականը: Ազգի հետ եւ ազգի առջեւ խօսողի համար ներքին չէ մտածումի ստորնութիւնը:

«Սովորեցէ՛ք լաւ մտածել - այդ է բարոյականի հիմքը»:

Սովորեցէ՛ք հայօրէն մտածել - դա՛ է ազգային բարոյականի հիմքը:

- Պատմութիւն:

Մի ժողովրդի իմաստագիտականը հնարաւոր է միայն իր դաստիարակութեան միջոցաւ:

Ժողովուրդներն այն չափով են ազգ, ինչ չափով որ բիրեղացած եւ զօրաւոր է այդ իմաստագիտականութիւնը: Չկայ աւելի մեծ յանգամանակ, ուրացում, քան իր սեփական դաստիարակութեան անծանօթ լինելը: Նմանը - զուրկ դաստիարակական զգացումից եւ յիշողութիւնից - ազգ չէ: Սեփական դաստիարակութեան է մեր իմաստուն խորհրդականը, մեր ոգու դայեակը, մեր ազգային խղճման մի վարիչը:

Իր դաստիարակութեան ծանօթը երկու բան լաւապէս գիտէ - նա գիտէ, թէ ի՞նչ կարող է անել եւ ի՞նչ չէ՛րէք է անել: Հայն ու Հայաստանը յաւերժացնելու համար:

Տեղօրէն անիմաստանաչին դաստիարակութեան են հենց այդ գոյգ բաները, որ ասել է սեփական ճակատագրի դատարից օգտուելու եւ սեփական հայրենիքին օգտակար լինելու կարելիութիւնը:

Քանի դեռ մեր ժողովրդին տրուած չէ իր դաստիարակութեան իմաստ-տարածութիւնը - նա դիմադրական օգտուել նրանից: Հայութեան ճակատագրական ծառայութիւն մատուցած կը լինի նա, ո՛վ կ'իմաստասիրէ նրա դաստիարակութիւնը:

- Կուսակցականութիւն:

Մի ամբողջ յիսնամեակ է, ինչ հայութիւնը միջկուսակցական դայեակներով, ներքին ճակատի վրայ, սղառում է իր ոյժերը եւ բաց աչքով ծառայում իր գոյութեան թեւամիներին: Մեր վերջին կիսադարն եկաւ հաստատելու, որ հայ մարդը, ընդհանրապէս, ասակ չէ՛ կուսակցականաճալու առանց չարիք դառնալու իր ժողովրդի համար: Այդ իրողութիւնը ունի իր հոգեբանական դաստիարակութեան, իր բացատրութիւնը: Անուշտ, ճիւղաբարձ չէ՛ ամեն կուսակցականացած հայ, բայց միջկուսակցական դայեակներում նա հեռութեամբ դառնում է այդպիսին: Տուրք տալով կեղծ եւրոպականութեան հայ կուսակցութիւնները իրենց թեւամին եւ հակառակորդը փնտռելին իրենց ժողովրդի ծոցի մէջ, եւ խախտելով ազգի հոգեւոր ամբողջականութիւնը թուլացրեցին ճակատագրի կառն արիւնակիցների միջեւ: Միջկուսակցական դայեակներում իրենց անբաւ եւ նախապատեւելիութիւնը ենթակաների մէջ մտակեց բարոյական անխտրականութիւն, որով սովորական դարձան դարբերական սեւացումները, դաւերը անգամ սղանութիւնները: Շոյելով կուսակցական դայեակներից անբաւ զգացումը կուսակցութիւնները իրենց հետեւորդների մէջ սկարացրին ցեղ-ազգային գիտակցութիւնը: Տկարացաւ հայկականը ի հաշիւ խմբակցականի: Նրանք դարձան փակ հասարակութիւններ հասարակութեան մէջ, որով մի զատից դաս իրենց եւ ազգի կենդանի ոյժերի միջեւ:

Դարձաւէր հայը կուսակցականաճալով դառնում է անգիտ, քանզի կուսակցութեան մէջ նա կորցնում

է մտածողութեան ու խղճման մի անկախութիւնը եւ սկսում խորհել, զգալ եւ գործել կանոնադրօրէն:

Համակ ասելութիւն է օրուայ կուսակցականութիւնը: Ծիծաղ եւ արգահասանք են շարժում հայ կուսակցութեանց երեմիականները համերաւութեան մասին: Իմաստասիրօրէն զգէ՛ք նրանք չեն հասկանում, որ ամեն ասելութիւն անկարելի է դարձնում ճանաչումը, որով եւ իրար հասկանալը: Բերգսոնեան փիլիսոփայութեան յայտնաբերած այդ ճանաչութեանը դեռ անծանօթ է հայ կուսակցականը:

Հասկանանք, վերջապէս, քանի ու՛ է, հասկանանք, որ հայը դասճառ չունի՝ կուսակցականաճալու: Իսկ մեր ժողովրդի թրակաւ սկարութիւնը, մեր հայրենիքի աշխարհագրական դիրքը եւ երկրայ մեր Եղեռնը կը բաւեն գիտակցելու, որ հայը կուսակցականաճալու նաեւ իրաւունք չունի:

- Հայրենիք:

Հայրենիք - սկիզբն ու վախճանն է մեր մտածումի, աղօթումի եւ գործի: Երբ մեր շրջանները մըմնջում են ցեղի մասին, մեր աջը ցոյց է տալիս Հայաստանը: Մենք հաւատում ենք Հայաստանին - դա նշանակում է, որ կեանքում սրբազնագոյնը մեզ համար Հայրենիքն է: Մենք շնչում, աղօթում ենք Հայաստանով, մի՛շտ դաստիարակութեամբ, գործելու եւ մեռնելու նրա համար: Դա՛ է արժեքների արժեքը մեզ համար: Դա՛ է մեր սրբազան ցաւը, կարօքը, ուրախութիւնը, մեր գոյութեան իմաստն ու իրաւունքը, մեր անմահութիւնը միաժամանակ:

Ազատութիւն - այո՛, երբ հայրենիք<օրէն> եւ ազատօրէն գործելու եւ կատարելագործուելու կարելիութիւն կայ:

Իրաւունք - միայն սեփական հայրենիքում, ուր արդար իրաւունք մեզ տալիս է մեր դէմքի նմանները ունեցած դասականութեանց անթերի կատարումը:

Երջանկութիւն - հայրենագոյրներին համար Հայաստանից դուրս խաբուսիկ են բոլոր տեսակի երջանկութիւնները: Երջանկութիւն - մեր ժողովրդի ճակատագիրը բարօքելու համար թափուած, մեր աշխատանքով սրբագործուած ուրախութեան գնով:

Չկայ, կեանքն ազգին եւ հայրենիքին դասարագելու չափ մեծ երջանկութիւն չկայ աշխարհում:

Հայրենասիրութիւն - ահա՛ վերանորոգչականի մեր դաւանանքը, որի իրականացումը դիտարկուած ու՛սուցանայ այնքան, որքան ու՛սուցաւ մեր ժողովրդի վերանորոգումը:

- Երիտասարդ սերունդ:

Ճակատագրական է ամեն մի նոր սերունդ: Աւելի քան այդդիպին է օրուայ մեր երիտասարդ սերունդը: Իր ձեռքում է գտնուած ցեղի եւ հայրենիքի ճակատագիրը. Հայաստանը կը լինի կամ չի լինի, եւ դա կախուած է իրենից: Նրանից է կախուած - թագաւոր թէ թափառական ժողովրդի վերածել հայութիւնը: Այո, միայն այդ գիտակցութեամբ աղօթող սերունդը կարող է ծառայել իր ցեղի յաւիտեանականին: Կործանարար ու դժբախտ է անհաւատ սերունդը - նա, որի համար տեղափոխում անհոգի միտք եւ շարժում է միայն: Հաւատարմութեամբ արգահասելի է այն սերունդը, որ բաւարարում է օտարութեան հացով: Մեր նորահասը դիտարկուած ու՛սուցանայ վերանորոգչականի դաւանանքը - Աստուած, ցեղ, հայրենիք, որդեսգի իր ժողովրդի անցեալը, ներկան եւ ապագան կաղակցաբար, ստեղծագործօրէն աղօթել կարողանայ: Նա իր ամբողջ հասակով դիտարկուած ու՛սուցանայ հրաշարակ սասարելու հայոց վերանորոգումին, եթէ չի ուզում աղօթել, տառապել եւ մեռնել անհայրենիք:

- Ընտանիք:

«Երկրի աղը» - արդա՛ր ուսուցանում:

Ոգու ծնունդ դա՛ է աղօթեցնում մարդկային ոգին: Կորովը սրբութեան, հերոսականի եւ հոգեւոր գեղեցկութեան զգացումների: Նրա շնորհիւ են զարգանում կրօն, արուեստներ, իմաստասիրութիւն: Նա՛ է կաղը յաւիտեանականի եւ առօրեայի միջեւ: Ծեմարի՛ճ առաջնորդ, առանց որին ոչինչ են իշխանութիւնն ու իշխանաւորը:

Նրանն է կոչումներից ամենասրբազանը, դաստիարակութեան ամենամեծը: Ազգերը մի հասիկ ճանաչելու ազնուականութիւն ունին - դա էլ ընտանիքն է: Նրա միջոցաւ են բարձրանում եւ նրա հետ են ընկնում ազգերը: Հասարակութեան մէջ շարժելու կարող են մեղանչել օրէնքի, բարոյականի, հաւատականի, արարչականի դէմ, բայց այդ մեղանչումներից չի՛ խախտուի համայնի բարոյականը, չի՛ անբարոյականաճալ հասարակութիւնը: Սակայն, բաւական է, որ ընտանիքին դաստիարակող մէկը կոմսօրէն մեղանչեց իր կոչումի դէմ - այլեւս անհրաժեշտ է ժողովրդի հաւատքը, համարումը, բարոյականը: Ընտանիքն իր կեանքի կենդանի օրինակներով է վարում ժողովուրդը:

Կրօնապէս դա՛ն է եկեղեցականը հակակրօն է ժողովուրդը:

Հոգեպէս էսմա՛ք է ուսուցիչը, այլեւս կարիք չկայ ասելի մեծ դժբախտութիւն բաղձալ նրա ազգին: Յաւիտեանականի շնորհից զո՛ւրկ է գրողը նա անխուսափելիօրէն դիտարկուած ու՛սուցանայ սոսրնութեան փարոզիչը:

Պարտաւորական է զինուորը այլեւս նա հեռացած է իր սրբազան առարկայից - հայրենիքից, եւ վաղը իր ուրացումը կարող է դաւաճա-նութեան հասցնել:

Շահաւէ՛ր է ազգային գործիչը նուազ ազգասիրութիւն ու նուր-րում փնտնէ՛ք ազգի լայն խաւերի մէջ:

Այսպէ՛ս է ընտանիքն - նա գործում է իր կեանքի օրինակներով:

Եկեղեցական, ուսուցիչ, գրող, գիտնական, զօրական, գործիչ - ահա՛ ընտանիքն: Սրանց կոչումը

հրամայողաբար լուսանկարում է ամբողջական եւ ներդրւած կեանք:

Օրգանադէպտամադաբարական է ընտրանքին, որով բացարձակ-կադրէ անկուսակցական լիցի լինի դա:

Շեղումն իր կոչումէն - ժողովրդի անկումը դառնում է անխուսափելի:

- Ազգային բարոյական:

Դա է անհրաժեշտ հիմքը ազգի հոգեւոր կառոյցի, եւ դրանում է կայանում ազգի իրական ոյժը: Կա՞յ այդ բարոյականը - կայ ազգը. լուսանկարում է դա - նուազում է կարեւորութիւնը բնական գործոնների - ցեղի, հայրենի հողի, ինչպէս եւ ազգութիւն ստեղծող այլ կարգի ստորոգեալների: Մեր վերաբերմունքը դէպի մեր կենսաբանական արարիչ ցեղը սրանում փնտրէ՞ք ազգային բարոյականի արմատը: Յենց է ազգի գերագոյն օրէնագիրը բարոյական բնագաւառում: Ազգային բարոյականը ենթադրում է մի օրինակարգ եւ համարադասարար ընթացք, որից ամեն շեղում համարում է հոգեւոր մահափորձ ազգի դէմ: Իսկ ընթացքը - ըստ վաղեմագոյն մի իմաստաստի - դա այն է աշխարհի համար, ինչ որ է գեթանցքը գետի համար: Արդեօք, այսօր խախտուած չէ՞ զաղութահայու ազգային բարոյականը: Այդ հարցին լուսանկարում համար, լիցի է ճշդել, թէ իրենից ի՞նչ է ներկայացնում օրուայ հայն իբրեւ միտք, զգացում եւ կամ: Աւելի լուսարգ լիցի է ճշդել, թէ այսօր ինչպիսի՞ զգացումներ են սիրալուստում նրա հոգում: Այդ իմաստով բարոյահասարակագիտական մի վերլուծում սրտութեամբ լիցի համակէ ձեռք: Ի՞նչ է ինքն երէկ: Այդ մասին թող խօսի ինքը դարերի հայը. «Մի սնից չէինք, բայց մի ձենով էինք»: Տեղօրէն բարոյական էր հայը. «Մէջ մէջի սանք սարեր շուք սանք»: Սոցիալադէպտամադա էր նա. «Չացն Աստուց, ես էլ հեքը, ո՞վ հասնի թող ուսի»: Սոցիալադէպտամադա էր. «Այն մարդը որ Աստուած ունի աղիւս չէ»: Իդէալիստ էր նա. «Չող ու մոխիր կէր, սմարէն հաց մի՛ մուրար»: Տեղօրէն հոգար էր. «Չայը չյոգնի չի՛ նսի»: Շուրութեան հացը չսիրող է. «Ոսկը փարին զարնուի խղճմանդ փնէ»: Բարոյադէպտամադա զգայուն էր. «Իր ծառը ծառաւ թողած ուրիշինը ջրողը ո՛չ յարութիւն ունի, ո՛չ էլ թողութիւն»: Ազգայնօրէն զգաստ էր. «Առիւծը կասուին խեղդել չեն սայ»: Տղամարդ էր հայը:

Այս էինք երէկ - որակի՛ ազգ:

Մէջքերածս հայկական առածների այդ փոքրիկ ծաղկաբաղը - որի մէջ մեր ժողովուրդը դրած է դարերի իր բարոյա-ազգային փիլիսոփայութիւնը - կը բաւէ հաստատելու, որ սրտութեան մէջ, օտար լուծերի սակ անգամ մենք եղել ենք ազգային բարոյականով զօրաւոր ժողովուրդ: Եւ հենց դրանում չէ՞ զաղանիքը, որ մենք կանք ու կը մնանք, իսկ մեզ հասակակից շատ ազգերից մնացել է փարէ յիշատակ միայն: Աղա ուրեմն եթէ մեր սերունդները մտածէին, աղիւսին եւ գործէին օրուայ հայու նման այսօր հայութիւնից արեւի սակ մնացած կը լինէր մի սեղմ տաղանագիր միայն: Տեսանք, թէ ի՞նչ էինք երէկ, զգում ենք, թէ ինչ չէնք այսօր, եւ գիտենք, թէ ի՞նչ լիցի դառնանք վաղը իբրեւ ազգ չկորչելու համար:

Ազգային բարոյականի տեսակէտից մի Գիւլբենկեան անելի չարժէ, փան Դայաստանի մի գեղջուկ, եւ մի զօրավար, մի ուսուցչադէպտամադա, փան մի համեստ արհեստաւոր, էականը յաւիտենական հայկականութիւնն է, որ ազգութիւնը նուիրագործում է իր ամեն մի անդամի մէջ:

Ազգային բարոյականը - ամեն բանից առաջ - լուսանկարում է մի ժողովրդի ստեղծագործ համերաժխութեամբ: Դրսեցի թէ տեղացի, իմաստաստ թէ անգրագէտ, չէզոք թէ կուսակցական - հայ մարդիկ են սրանք, որոնց հանդէպ տաճարութիւնը կայնութեան է համագործ: Ներագոյն կեանքում տղանում է ո՛չ միայն սուրը, թոյնը, այլեւ անարբերութիւնը: Գնականագրի եղբայր է ամեն հայ: Աւելին ամեն հայ դա դո՛ւ ես - ահա՛ ազգային բարոյականի անխախտելի օրէնքը: Այդ օրէնքի դէմ մեղանշողը փանդում է իր ազգութեան հիմքերը, դա թեմանին է իր ազգի: Որակի՛ ազգ էինք երէկ: Չաղէտելու եւ չկորչելու համար վերստին լիցի դառնանք այդպիսին հրամայողաբար: Անվերջ որակաւորելու, ազգ դառնալու լուսանկարում մէջ են բոլոր ժողովուրդները: Իբրեւ ոգու ժողովուրդ մեզ համար անելի հեշտ է որակաւորել: Աշխատենք դառնալ «թանկարժէք փար», որդէսգի «ծանր կեռենք եւ շատ արժենք»: Դա է լուսանկարում մեզանից ազգային բարոյականը, մասնաւորադէպտամադա մեր բնաշխարհից դուրս:

- Պրոդազանը:

Ջգո՛յք, մէկ էլ զգո՛յք, դարձեալ զգո՛յք, փանգի թեմաններ ունեն եւ դաւադրուած ես - ահա՛ արդի փարաբարական մոմենտի հրամայականը հայերիս համար: Մեր ժողովուրդն այսօր անելի՛ մեծ թուով թեմաններ ունի, փան ունէր կէս դար առաջ: Եւ լուսանկարում չունիմք կարծելու, թէ վաղը մեր թեմանները կը դադարեն թեմանանել մեզ: Խօսք մեր կոտորածների հեղինակի մասին չէ, այլ այն օտարագրի լուսանկարում, հասարակական, գիտական գործիչների, որոնք վաստահամբաւելով մեզ իբրեւ ժողովուրդ սուրն ու տաղարը դրին մեզ ջարդողի ձեռքը: Նմանների թիւն այսօր անելի՛ մեծ է, եւ թոյնը անելի՛ զօրաւոր, փան էր անցեալ լուսանկարում նախօրեակին: Այսօր էլ չարահամբաւում է հայութիւնը: Ինչո՞ւ օտարը մեր մէջ այնպիսի յակութիւններ է տեսնում, որոնց բնաւ տէր չենք:

Վերջին երկու տասնամեակների ընթացքին մեզ վերագրեցին հետեւեալ մահացու մեղքերը - թափառատեմանութիւն, անմարտունակութիւն, հրէական ընչափաղցութիւն եւ այլ նման յակութիւններ, որոնց

կրողը, օրուայ եւրոպացու հասկացողութեամբ, բարոյապէս կորցնում է իր գոյութեան իրաւունքը: Այդ յասկութիւններէից եւ ո՛չ մէկն է հայկական, բայց եւ այնպէս վերագրուեցին մեզ: Ինչո՞ւ: - որովհետեւ սասնամեակներ են, ինչ հայութիւնն էապէս կասարում է միայն իր սկարութիւններէի որոտագանդը: Միակողմանի կը լինէր, եթէ փորձէինք միայն ֆաղաֆական հաշիւներով բացատրել հակահայ որոտագանդը: Սփռուած երկրէ երկիր եւ անմիաշունչ հայութիւնը միջկուսակցական տայֆարներում դրսեւորում է իր էութեան ամենաբացասական գծերը, եւ, այստիսով, միւթ մասակարարում հակահայ ֆարոզութեան:

Այն, ինչ որ ցուցահանում է հայը Հայասանից դուրս, մեզ իրաւունք չի՝ տալիս հակահայ ամեն վասութեան համար միտս էլ միայն օտարները դաստայարտել: Այսօր - երբ հայկական ճակատագիրը մէկից աւելի անդունդներէի վրայ տիտի կոխի եւ անցնի - այսօր իսկ տակաս չեն ինքնավարկարեկումի դէտքեր որոտ սարերէի կողմից:

Պրոտագանդ, ասել է ինքնայայտնաբերում, ինքնաներկայացում:

Պրոտագանդն ամեն բանից առաջ մասնում է որոտագանդիտի ներքին մարդը: Հայը - որի համար այսօր գոյութիւն չունի հանրատար-տաղիր եւ ո՛չ մի ճամարտութիւն, արժէք, հեղինակութիւն - օրուայ իր հոգեվիճակով ասակ չէ՛ կառուցողական եւ հայասիրական որոտագանդի: Օտարատը նուատս կոչուելու ասիճան եւ անինքնաճանաչ օրուայ հայն ընդունակ չէ՛ արժէքային ֆարոզութեան: Պրոտագանդն, ամեն բանից առաջ, տահանջում է ինքնայարգանքի խոր զգացում ծնունդ սեփական արժէքներէի եւ արժանատրութեան գիտակցութեան, մի հոգեվիճակ, որ հայ մարդու մէջ կը ստեղծէ միայն վերանորոգումը: Պէտք է գիտակցել եւ այն. որ ո՛վ հայերիտ խորատէս չի՛ ճանաչում եւ հասկանում նա մեզ բնաւ չի ճանաչում:

Մեռեալ լեզուաբանութեամբ եւ աղֆատիկ տասնագիտական ծանօթութիւններով կարելի է միայն մօտաւորատէս ճանաչել հայը: Մեր հանդէտ արդար լինելու համար մեզ տէտք է ճանաչել ստառիչ կերտով, ֆանգի հայը որդւ ժողովուրդ է, իսկ այդտիտին տէր է աւելի խոր եւ բարդ էութեան:

Մի ճամարտութիւն եւս - որտէտգի օտարը մեզ ճանաչի նախա-տայման է, որ նախ մենք մեզ ճանաչենք իրելե ցեղային կարողակա-նութիւն եւ էութիւն:

- Պիտի ուզէի լսել ձեր կարծիքը հայ վերանորոզական շարժման մասին:

- Պայֆարներից ամենաճանրը եւ միաժամանակ ամենատրբա-գանը - դա ցեղային տեսակի յաւերժացման համար մղուող տայֆարն է: Այդ տայֆարին են լծուած հայ վերանորոզականները: Ցեղօրէն ու մարդկօրէն առողջ ժողովուրդներն իրենց տայֆարը կենտրոնացնում են իրենց գոյութեան եւ էութեան ստառնացող ամենամեծ չարիքի դէմ: Դա նշանակում է, որ նրանք ընթանում են ամենամեծ ընդդիմութեան գծով: Հայ կեանքում միայն վերանորոզականներն են վարում այստէս, որով նրանց ընթացքն հայօրէն եւ մարդկօրէն բարոյական է:

Կեանքի ստիողողականութիւնն է վերանորոգումը, նրա օրէնքը, հրամայականը - վերանորոգուի՛ր կամ մեռի: Կ ուզէի, որ ամեն հայ մարդ զգար վերանորոզական գործի վեհութիւնն ու վերանորոզական գործիչի ողբերգութիւնը:

Մարդկային ցեղերի տասնութիւնը չգիտէ՛ աւելի մեծ եւ աւելի սուրբ գործ, ֆան մի ժողովրդի վերանորոգումը:

Չվերանորոգուածի համար դժուար է հասկանալ վերանորոգուածին - ահա՛ ակն ու աղբիւրը մեր ողբերգութեան:

Վերանորոգումի ասակ է միայն նա՛, ով սկսել է զգալ, ընդհան-րատէս, օրուայ աշխարհի, եւ, մասնատրատէս, հայ կեանքի հոգեւոր դասարկութեան զարհուրանքը:

- Ձեր վերջին խօսքը:

- Ազգովին խորիմք, աղբիմք եւ գործենք այն, որ բարի է Հայասանի համար:

«Ռազմիկ», 1943 թ., թիւ 169-174

ՀԱՅ ՑԵՂԱՅԻՆ ՇԱՐԺՄԱՆ ՍԿԶԲՈՒՆՔՆԵՐԸ

ա) Ցեղն է գոյարմասականը: Դրանում են օրգանադէս ներդաճակուած ոգին եւ արիւնը: Դա՛ է մեր բարոյականի, խղճմաննի եւ նոյասակի կառավարիչը:

բ) Ցեղն է ազգութեան հիմնը, իսկ վերջինը ընկերային միակ բնական կազմակերպութիւնը:

գ) Պետութիւնը ղեկավարուած է ցեղի կամով եւ ազգային ընկերութեան դաճեցմանն եւ զարգացման ծառայելու սկզբունով:

դ) Ընկերութեան կազմակերպութիւնը եւ ընկերային արդարութիւնը յենուած են ներցեղային բարոյականի վրայ: Ներցեղային բարոյականով առաջնորդող ընկերութիւնը միայն կարող է ադահովել ազգի գոյատեւումը, ինչդէս եւ նրա անդամների հոգետր, բարոյական, սնտեսական ճահերի ամբողջականութիւնը:

ե) Անհասի ազատութեան, ստեղծագործութեան, դարտականութեան եւ երջանկութեան ասիճանաչափը դա կախումի իր զգացումն է ցեղի ճակատագրից եւ ուրախ նուիրումը նրա յաիտենականի:

զ) Անհասն այն դէմում է միայն ազատ, երբ մեռնելու կամով է մօտենում բոլոր այն հարցերին, որոնք ճօճափում են ցեղի եւ հայրենիի ճակատագիրը:

է) Անհասն ստեղծագործ է, երբ նուիրադէտական զգացում ունի իր ցեղի յաիտենական արժէների հանդէդ:

ը) Անհասը դարտաճանաչ է, երբ ունի իր խղճմաննի վաւե-րացումը, թէ անթերի է նուիրումի իր կամով ցեղին:

թ) Անհասն երջանիկ է, երբ կեաննի բարձրագոյն իմաստը տեսնում է այն գիտակցութեան մէջ, թէ հզօր է իր ցեղը:

ժ) Հզօրանն է ադբիւրը դրական ամեն առափնութեան եւ ստեղծագործութեան: Դա՛ է կեաննի իմաստը:

Ճա) Ցեղն է հզօրաննի դարգեւատում:

Ճբ) Անցաւորից դէմի անանցն երկարող ճամբին ցեղն է միայն յաիտենական: Նրան հաղորդակից դառնալով միայն հնարաւոր է կենսաբանօրէն հաւատաւորել կամով, իմաստաւորել կեաննի:

Ճգ) Ցեղը ժխտում է ամեն կարգի հատաճականութիւն, կուսակցականութիւն, դասակարգային «ես» եւ ճահ ազգի ներին կեաննի: Դա դաիանջադում է հայոց լիագումար ազգահաւաւումը հայրենի երկնի տակ եւ ազգային ներդաճակ մի համակերպութիւն, որում հայը հայի մէջ տեսնում է ճակատագրի ճճարիտ իր եղբայրը:

Ճդ) Հայրենատէր է ցեղը - ստեղծագործ, նորոգիչ եւ յադթանակիչ ներին ամեն տկարութեան:

Ճե) Ցեղային ճարճման ամեն մի գիտուորը դատուի ուխտով հաւատում է, թէ

- Հզօրանն է իմաստը հայ ճակատագրի:

- Յաիտենական է Հայատանը:

ՑԵՂԱԿՐՕՆԻ ԴԱԲԱՆԱՆՔԸ

Հայ եմ:

Ես աւանդադահն եմ Հայոց ազնիւ արիւնին:

Ես ճառանգորդն եմ ու տէրը Հայատաննի:

Ես դաիակն եմ Ցեղիս հոգետր հարտութեանց ու դրօճակիրը անոր դատնական կոչումին:

* * *

Ես կը դաւանիմ ու կը դաճեմ ցեղիս ստեղծագործ Ատուածը:

Ցեղս մեծ է ու արժէաւոր:

Ոյժի անտդառ ադբիւր է նա, գիտակցութեան ջահ, առաջնորդ եւ ադաւէն:

Ցեղս արիւնի սրբազան միութիւնն է, որ ճակատ կը յարդարէ թճնամիին դիմաց եւ ներին դառաւտումները կը վերացնէ:

Ցեղս ընկերային արդարութեան անճեղ դատաւորն է, որ կը մերժէ դասակարգային ամեն հատակցողութիւն:

Հայատանը հարազատ մայրն է ամեն Հայու դարգեւաբաճի ու լիատատ:

* * *

Ցեղակրօն եմ:

Ես նուիրուած եմ Յեղիս թայֆարին ու յաղթանակին:

Իմ կեանքս, կարողութիւններս ու նուաճումներս - դիրք, փառք եւ հարսութիւն - կը թափանցին ու կը ծառայեն ո՛չ թէ ինձ, այլ Յեղիս:

Իմ գոյութիւնս մէկ նոյնական ունի միայն - անաղաղ թափել երակներու արիւնը եւ Յեղս սեւականացնել:

Իմ կեանքս մէկ արդարացում ունի միայն - սիրանալ հայրենի սուրբ հողին եւ կառչիլ անոր:

Իմ մեծագործ նախահայրերու թափանքները, մշակոյթը եւ լեզուն ինձնով չեն վերջանար, այլ կը շարունակուին ու կը ծաղկին ինձնով:

* * *

Ես կը լսեմ կանչը իմ վստահութեամբ Յեղիս:

Արիւնիս մէջ կը զգամ թայֆարի կրակը եւ հոգիիս մէջ արեւը հաւաստի:

Յեղիս ու Հայրենիքիս համար թափուած եմ գործելու եւ մեռնելու:

Որոշումս անդարձ է, կամքս անընկճելի:

Ահա կ'ուխտեմ ես Մամիկոնեան զօրավարներու մեռնելու ուխտով. «Քաջութեամբ մեռցուի ի վերայ աշխարհիս մեր եւ ի վերայ ազգիս մեր եւ մի՛ սեպցեն աչք մեր կոխան ոտից թղթալից լեալ զարբարանս մեր»:

Ուխտեցի՛:

Յետեւեցէ՛ք ինձ:

«Ռազմիկ», 1943 թ., թիւ 131

ՄԵՏԱՊՈԼԻՏԻԿԱ

ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ ՓԻԼԻՍՈՓԱՅՈՒԹՅՈՒՆԸ

Մարդս չի ծնվում կասարյալ, դա դառնում է ինքնամշակմամբ, ինքնահաղթահարումով, որով կյանքը առաքելություն է:

Կուլտուրական մարդը - դա ներքին կյանքի մարդն է (ամբոխներին տակասում է այդ ներքին կյանքը - նրանք ամբողջ են առանց ինքնաճանաչումի եւ աշխարհաճանաչումի, առանց ղեկավարող սկզբունքների փաշտած կյանքի եւ դաստիարակման օրենքների):

Պրոգրեսը կարելի է արագացնել անուշաբույր, բայց ոչ այն չափով, ինչ չափով կարծում են թե կարելի է արագացնել կարիքներից երազատները: (Բնությունը ստեղծներ չի սիրում), որոգրեսը ենթարկվում է բնության այդ օրենքին:

Կյանքի դարաշրջանները այլ բան չեն, քան հոգեկան հասունության ֆազաներ: Ոչ մի հասունացում հնարավոր չէ արհեստական ձեւով, առանց խելելու դա (այդուհետ է բնության մեջ, նույնը մարդկության):

Մի ժողովուրդ զարգանում է բնականորեն եւ կանոնավոր կերպով, երբ ասիճանաբար անցնում է իր հասունության բոլոր ֆազաները (որոնցից ամեն մեկը հնարավոր է դարձնում մյուսը):

Պրոգրեսի նորմալ ընթացքը (ժողովրդի կյանքի կառուցման, ղեկավարման սարք ու կարգի հաստատման) - նախ օրենքները հաստատվում են ոգիների մեջ, վերջը ընդունում սահմանադրության ձեւ:

Այսինքն հոգեւոր պրոգրեսի ճանկով դեռի արտաքին պրոգրեսը: Հասարակական խղճմանը արդյունք չէ ղեկավար օրենքների, ընդհակառակը, դաստիարակումը հաստատում է, որ օրենքներն են հայելին հասարակական հոգու, որ ղեկավար ռեժիմը արացուցում է ժողովրդական խղճմանը:

Օրենքը չէ ստեղծում մարդը, այլ մարդը օրենքները:

«Օրենքները փոխելուց առաջ, անհրաժեշտ է փոխել մարդկանց» (Aug. Conte, Philosophie positive):

Օրենքը - դա ընկերային մի մեծ ուժ է, ժողովրդական մի հզոր դաստիարակություն, երբ ծնունդ է առնում մարդկանց ներքին կյանքում եւ առաջ նվաճում նրանց արտաքին կյանքը:

Կասարյալ ներդաշնակություն հաստատությանց եւ մարդկանց միջեւ, հանրային իրավակարգի եւ ժողովրդի ոգեկառուցի միջեւ:

Երբ ժողովրդի հոգին ավելի կուլտուրական է, քան իրավակարգը, ղեկավար ռեժիմը փոխվում է բնությանը, հեղափոխությանը:

Երբ հակառակն է ղեկավար ղեկավարությունը անցնում է բախտախնդիրների ձեռքը, բռնակալների, որոնք օգտվելով զանգվածների հոգեկան կուրությունից, երկիրը դարձնում են իրենց կրեթի եւ անձնակալական շահերի շահասան (այդուհետ են Եվրոպայի հարավ-արեւելյան երկրները Հունաստանը, Սերբիան, Ռումանիան, Բուլղարիան, Թուրքիան):

Քաղաքակալական ազատությունը ծնունդն է բարոյական ազատության:

Ազատ կյանք կա միայն այնտեղ, ուր անխաթար խղճմաններ կան (Ռեյնան):

Մարդս չալիս է իր մեծավորներին միայն այն, ինչ որ ունի:

Ազատության նախադրամանը - ինքնասիրադաստն է, ինքնահաղթահարումը, իր սկարությանց հաղթահարումը:

Ազատագրությունը - դա զենքի գործ է, հաջողության, հաղթանակի:

Եւրոպայի ազատությունը - դա սկսվում է բարոյական վերանորոգմամբ, վերածնունդով:

Ամենախնամասուն եւ ամենազորավոր հեղափոխականը ժամա-նակն է:

Դիմադրական եւ լրիվ ազատագրություն առանց հոգեւոր վերադաստիարակության եւ առանց փառաբանական շղամարդացումի, գիտական անհեթեթություն է:

Սեկսանսն ասում է զաղափարն ամեն ինչ է, մարդը ոչինչ (հաստատությունները ամեն ինչ, անհասը ոչինչ): (Հաստատությունը - դա կոնկրետացյալ զաղափար է): Դա ասել է հաստատությունները չեն ստեղծված մարդու համար, այլ մարդը հաստատության: Նմանները մոռանում են, որ ամենադժար զաղափարը մնում է իրեն չոր արքայակցի, երբ կաղը կտրված է նրա [եւ] հասարակական ոգեկառուցի միջեւ:

Ռեժիմը չի ուղղում մարդկանց, ընդհակառակը մարդիկ են սրբագրում, փոխում ռեժիմը:

Հաստատությունները ղիտի արտադրանքն են կենցաղը, ավանդությունները, հավատալիքները, ձգտումը ցեղային առանձնահատկությունների այն ժողովրդի, որի համար կյանքի են կոչված (ֆրեյդի սալ շվեյցարական սահմանադրություն ! ?):

Ինձ կարելի է դարձնել մի օտարոտի ռեժիմ, բայց ինձ չի կարելի դա դարձնել հասկանալի եւ ընդունելի: (Իսկ մարդս չի կաղվում այն բանին, որ չի հասկանում):

Հաստատությունները հոգի ունեն: Հոգի ունեն նաեւ ժողովրդակալական զանգվածները: Անհրաժեշտ է

utrs կաղ սրանց միջեւ: Միայն այդ դեղին [է] բարերարը:

Օրենքը նախ մայնություն ոգու մեջ եւ աղա հետ իրել սահմանադրություն: (La loi n'écrite suppose la loi non écrite. Renan).

Պետություն, որ նման է ձեզ (Սոլոն):

Ոչ թե նորը, այլ նորոգում (Ցիցերոն) (Non nova, sed noviter!):

Օրենսդիրը ոչինչ ղիսի ստեղծի, որ կլրեր արսոյուս նորության բնույթ (չստանված, չլսված, չաղասված): Նա նախ ղիսի ուսումնասիրե հասարակական ղիսիական եւ յուր օրենքը ղիսի հարմարացնե նրան:

Չի կարելի արագորեն հասունացնել: Գոյություն չունի արագ դորգես: Արհեսականորեն արագացված դորգեսը արհեսականորեն արագացված անկում է:

Պատմությունը մի բան գիտե - ասիճանական սրանաֆորմացիա:

Կասարելությունը չի կարելի իմդրովիզե՝ անել: Գազան-անասունը մարդու մեջ ավելի է ուժեղանում, երբ ուզում են մեկեն, առանց ասիճանական բարելավումի - դարձնել կասարյալ էակ:

Բոլոր վերանորոգումները ղեսե է հաւեսեցնեն ավանդությունների հետ: (Յուս[իսային] բեւեռում վարդեր չեն բացվում):

(Ժողովրդիս սոցիալիզմ սվի, կարծելով, որ դա էլեբսի է երջանկության, բայց դուրս եկավ, որ սոցիալիզմը նրա համար մահաբեր թույն է:

Եվ այժմ մեռնում են այն սղանիչ գիտակցությանը, որ սղանել են ժողովուրդս):

Ամեն ֆաղաֆա-սոցիալական բռնացում խեղում է ժողովրդի հոգին:

Պորգեսը փիլիսոփայության խնդիր չէ, այլ ժամանակի: Քաղաքականության եւ ղասնության մեջ ղեսե է թիկում դարձնեն սեսություններին եւ հենվեն փաստերին:

Իր աճումի մեջ բռնացումի ենթարկվող ժողովուրդը մեռնում է հոգեղես: (Բարին բնության մեջ ասիճանական բարին է - ղսուղը, երեխան, աւակերսը դորոցում)

Ընդհանուր բարիքը դառնում է չարիք, երբ չի արացոլում մասնավոր բարիքը:

Երբ ես լավ եմ - ասել է լավ է հասարակությունը: (! ? Չէ, երբ լավ է ժողովուրդը - լավ եմ եւ ես):

Նորվեգիացին ամեն բանից առաջ հայրենիս:

Շվեդացին - ես ազա եմ (երգում է), բայց իմ ազասությունից ղիսի օգսվեն օրենքին ենթարկվելու համար:

Իսալացին եւ իսղանացին, երբ դժգոհ է, իրեն համարում է օսարական յուր սեփական երկում (ֆաջությունը սրանց մոտ ճւմարիտ արիություն չէ, հերոսություն չէ: Դա մոտենում է այն համարձակության, որ արեւելցիները անվանում են փեիլեվանություն):

Նա ով ասում է ես ամեն բանից առաջ, ամեն բանից վեր - չի կարող ծառայել ո՛չ գաղափարի, ո՛չ դրոակի, ո՛չ ցեղի: Դա ծառայեցնում է իրեն եւ գաղափարը, եւ դրոակը, եւ ցեղը:

Տկար կուլտուրայի սեր ժողովուրդների մոտ գոյություն չունի իղեական կուսակցական ղայբար, այլ կա ղարսիզանականություն, իսկ ղարսիզանականությունը ժխումն է իղեականությանն:

Բուլղարիան - ֆաղափ[ական] սղանությունների դասական երկիրը:

Պարսիզանչինան ենթադրում է խղճմանի եւ բարոյականի անկում:

Գիտությունը հասսասում է, որ ֆաղափականության մեջ բացարձակը բացարձակորեն հարաբերական է:

Փաստերը իրավանց բարձրության վրա են - ուր ռեժիմը եւ օրենսդրությունը զարգանում են համաձայն ժողովրդի հոգեուր մւակույթի:

Չկան մւակական կոնսերվատորներ եւ հեղափոխականներ: Իմաստում գործիչը ղիսի լինի միաժամանակ թե՛ մեկը, թե՛ մյուսը: Ես ղաիղանողական եմ, երբ վսանգ կա փողոցային անարխիայից, հեղափոխական երբ հանրային մսածողության ու կյանի ֆարացում կա: (Ես հանրաղեսական եմ, երբ զսնվում եմ Շվեյցարիայում, հուժասանում մոնարխիս):

Ժամանակի, սվյալ մոմենտի համար արժեք չունի այն բանը, որ արվում է առանց հաւի առնելու ժամանակը:

Յոգով թաթարացած ղուսը ազասությունը հասկացավ այնղես, ինչղես որ հոգեիղվանը Նիցեեն հասկանում է հզորությունը «Իմ մեծության արձանը ղիսի ցցվի փլասակներից եւ դիակներից կազմված մի լեռան վրա»:

De la doctrine Ու la pratique il y Ու du chemin.- Դոփ[րինայից] մինչեւ ղրակսիկան մեծ ճամփա կա (Գամեբարու):

Իմ ղղասակն է մասնավոր փաստերից եւ երեւոյթներից բարձրանալ մարդկության ընդհանուր օրենքներին: Դա question de fait - է, փաստի հարց է:

Ընդհանուր վսանգի ժամանակ միջկուսակցական կղիվները ազգասղանության են հավասար:

Իւխանությունը դառնում է օրինականացյալ անիւխանություն, երբ ընդհանուր խղճմանի կոնսրոլ

չկա:

Փնսրիդ դասճառը անցքերի եւ իմաստը փաստերի - հասարակագիտական մեծ սկզբունքների լույսի սակ:

Քաղաքական ազատությունը ծնունդ է առնում բարոյականից:

Սոցիալական խնդիրը բարոյական խնդիր է: Օրենքը փոխելու առաջ, փոխիր մարդը:

Ergo*, քաղաքական ռեժիմը դիտարկելու ներդաստանակ լինի մեակություն:

Ամբողջական էմանսիպացիան մեկն գիտական դժգոհություն է:

Ազատ օրենքները դառնում են սեական, երբ զարգանում են հասարակական ռոլում զուգահեռ:

Օրենքները լինում են երկարատև միայն այն ժամանակ, երբ համադասարանում են բարեբան:

Գրված օրենքի աղբյուրը չգրված օրենքն է (որ գրված է սրտում):

Բարեբան զարգանում են եւ ուր թե <ուր> դասարանում որոշումներով:

Ամեն բարեբանում դեմ է սկսվի խղճմանից:

Այն սկզբունքները, որոնց վրա հանգչում է դաստիարակության փոխակապակցությունը:

Իմաստաբար դեմ են մեկ մեկուն միայն այն, որը կարող են հաջողաբար փոխարինել:

Որքան արժեք մարդիկ, այնքան էլ արժեք մեկուն սրված ֆունկցիաները:

Ազատությունը չի առնվում, այն սովորում են:

Ամեն մի աղետ, դժբախտության արմատում գտնում են մի սխալ կամ մի մոլորանք:

Միայն իրերի սիրտը թափանցելով կարելի է մեկն վերստեղծել:

Ինչ որ ընտրողներն են, այն էլ ընտրվածները:

Իրավունքն առանց ուժի դաստիարակության է:

Իդեոլոգիան սխալվում են կարծելով, թե ազատությունը կարող է իմաստություն ծնել, ընդհանուր իմաստությունն է ծնում ազատությունը:

Կողմի բռնությունը միտ էլ առաջացնում է ընդդիմություն:

Համարադասություն սահմանադրելը հեշտ է, դժվար է սահմանադրականներ ստեղծել:

Քաղաքականությունը հավասարակշռության գիտություն է:

Քաղաքական իմաստությունը գտնվում է չափավորության մեջ:

Սրանք են դաստիարակության դժգոհիվ դասերը, դժգոհի օրենքները:

(Գիտ, Շահբախ, Տերի, Մին, Տիտ, Միտել, Տոկվիլ, Կին, Դյուրյուր, Ռենան, Տեն, Բարան, Կոլանժ, Օգ. Կոն):

ԱՇԽԱՐՀԱՅԱՑՔԱՅԻՆ ԱՐԴԱՐԱՑՈՒՄՆԵՐ.

ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՄԱՐԴԸ

Ռենեսանսը վերանորոգեց նախափրկսոցնական դասական մարդու իդեալը: Հակառակ միջնադարին, որ գտնվում էր եկեղեցու հեղինակության իշխանության սակ, Ռենեսանսը ձգտում էր մարդու լրիվ ազատության: Ազատություն եւ անհատապաշտություն - այդ երկու հիմնական գծերն էին բնութագրում վերածնունդի շարժումը: Ոչ մի մորալ, սահմանափակում - թողնված իմն իրեն - մարդս իմնը դիտարկելու իր երջանկության ճանփան: Այստեղից է բնորոշ գիծը Ռենեսանսի - օղջիմիզը: Այսօր սով ազատագրվեց եզրիզը:

Մարդու «ազատության» 2-րդ փայլը կատարեց ռացիոնալիզմը, որը հեռացրեց <Աստուծոն> աշխարհից եւ մարդուց: Ըստ մեկ աշխարհում գոյություն ունի միայն մեկնական դասճառականություն: Տիեզերքի կատարյալ մեխանիզմում տեղ չկա արտափն միջամտության: Դեիզմը Աստուծոն տեղը որոշեց տիեզերքն դուրս (Տրանսցենդենս Աստուծոն):

Երրորդ փայլը կատարեց դժգոհիզմը, աստվածաբանությունը եւ մեթաֆիզիկական համարելով մարդկության կողմից արված-անցած զարգացման երկու ստորադասեր: Մարդս դիտարկելու հեռափրկի միայն փորձառական իրականությամբ:

Այդ աշխարհայացփային ըմբռնումները գործադրություն գտան մեկն էկոնոմիկական գիտության մեջ եւ ազդեցություն սնտեսական կյանքի եւ արտադրության վրա: Ազատաստեղծությունը այնքան հասուն Ռենեսանսի էդոլոգիան թափանցեց սնտեսագիտական մտածողության մեջ: Ազատություն մտքի, սրտի եւ աշխատանքի - այսինքն անձնավորության եւ մեկ հանրային հարաբերությանց - սա դիտարկելու անդրադառնալ կյանքի ամենալայն աստիարակի - սնտեսության վրա:

Ադամ Սմիթը (1723-1790), որից սկսվում է սնտեսագիտությունը ստեղծեց էկոնոմիկական լիբերալիզմը: Ըստ մեկ, ինչպես տիեզերքը մի մեխանիզմ է, որ հետեւում է իր օրենքներին, կատարյալ ներդաստանական

մեջ, առանց կարիքն զգալու Աստուծո միջամտության, այնպես էլ հասարակությունը մի մեխանիզմ է, որ ինքն է դեկլարում իր ուժերը եւ օրենքները, եւ այսպիսով ձեռք բերում անհրաժեշտ ներդասանակությունը:

Տնտեսական գործունեությունը - դա մի փակ մեխանական սխեմա է, որ կարող է ամենալրիվ ներդասանակությունը ստեղծել, երբ դեպքերը եւ բարոյական օրենքը չեն միջամտում:

Երեք ֆակտորներ են շարժում տնտեսական կյանքը - ազատություն, շահ, մրցում, որոնք փոխադարձաբար կանոնավորում են իրար: Շարժիչը - տնտեսական էգոիզմն է:

Ergo գոյության դայալոգը հասարակության կյանքում չդադարում է սահմանափակել, այլ դիտարկում է ազատ, ֆանգի դա է օրենքը առաջադիմության:

Դարվիքը այդ օրենքը վերագրեց ողջ օրգանական բնության: Ամեն կենդանի արարած գտնվում է մշտապես գոյության դայալոգի մեջ: Հարթում է ավելի զորավորը եւ ավելի հարմարը: Այս ճամփով է սեղի ունենում բնական ընտրողությունը. արժեքավորը եւ զորավորը կյանքում: Նույնը տնտեսության մեջ:

Տնտեսապես սկանդերը եւ սակավարժեքները կկորչեն, իսկ զորավորները եւ արժեքավորները կշարժեն տնտեսական կյանքը: Ընկածները կծառայեն իբրեւ ՑՏԴ առաջադիմության:

Այսպես տնտեսագիտությունը արժանապատիվ է օգտագործելու գաղափարները - ազատություն, անհասարակություն, ռացիոնալիստական լավատեսություն եւ էգոիզմ, իբրեւ օրենք գոյության դայալոգի: Պոզիտիվիզմը եւ մոլորակը հավասար եւ մեթաֆիզիկական կրեց մարդկային միջավայրում գերբնական իրականությունից: Այսպիսով ծնունդ առավ մասերիալիզմը, որը ավելի եւս ազդեց տնտեսագիտության վրա:

* * *

Քաղաքականությունը նմանակ ունի կարգավորելու մարդկային շահերը, անալիզ անելու նրանց փոփոխականությունը:

Քաղաքականությունը փոփոխական է, ինչպես ինքը կյանքը: Դա կրոնական դրոշմա չէ: Դա ամբողջ բաների վրա չի հանգչում: Դա ընթացում է կյանքի հետեւից եւ ստանում նրանից լոգոնոմներ:

Պետական գործիչը դիտարկում է 3 գիտությանց սկյալներով - դասմասփիլիսոփայության, հասարակագիտության եւ զանգվածների հոգեբանության, <ՏՏ> ճանաչողական դիալոգն այն չարիքի, որ մի ընկերաբան դիտարկումներ հայկական ազգային չարիք:

ԵՐԶԱՆԿՈՒԹՅԱՆ ՊՐՈՒԲԼԵՄԸ ԵՐԶԱՆԿՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ՏԱՌԱՊԱՆՔ: ԿԱՐԾԻՔ ԵՐԶԱՆԿՈՒԹՅԱՆ ՄԱՍԻՆ

Ամենայն ուղիք ի ծով վազեն, եւ ծով ոչ լնու:

Ամենից անհասարակ դառնում այն է, որ կնքում ենք բախտի հետ:

Մշակակարությունը օտար է իմ բնության: Ես դարձնում եմ իմ անիվը ահա՛ իմ խաղը: Ուժգնորեն դարձնում եմ անիվս. բարձրացիր նրա վրա, եթե չես վախենում վաղը գլխիվայր դուրս գալ:

Ծանարիսն ասելով ինքի քեզ դասկանող բարիքներից զրկվեցիր: Իրավունք չունես սրտազալու իմ դեմ զրկվելով քեզ չդասկանող բաներեն: Հարսություն, դիրք, աստիճան եւ այլն ինձ են դասկանում:

Բախտը նախազգուշացնում է մեզ դավաճանելով:

Պատահական երջանկությունը եւ անարժեք է, եւ անարդար:

Ո՛վ է անմասշտաբ մարդկային չարության եւ զրգարության համար:

Աղերջանկությունը անհրաժեշտ է առաջադիմության համար:

Բախտն այնքան էլ անսիրտ չէ՝ նա ամեն ինչ չի խլում մեզնից:

Լավագույն ճակատագիրը աշխարհում կյանքի փառաբանություններին մի փչ դառնություն խառնել:

Երջանկության ծոցում հանգչող սիրտը դեռ ձախորդությունները ավելի զգայուն է լինում:

Մահկանացուն, ինչպիսիք քեզնից դուրս կփնջես երջանկությունը, որը քո մեջ կկրես: Մոլորանքի եւ սփռության մռայլ ամողը խանգարում է ձեզ տեսնելու զայն:

Պատահական երջանկությունը լինում է վաղանցիկ: Նրա վարդերը շուտ են թառամում եւ մնում է միայն փշալի ուսը:

Եթե երջանկությունը մեզ չի ազատում վախեն անարժեք է դա:

Եթե իմ հարսությունը դառնում է դասճան ուրիշների չփառության անեծք է դա: Ինչպիսիք ես մուրացկանորեն ուրիշներ բախտներ սղասում, երբ կարող ես սեփական ունենալ:

Հարսությունը, ճիշտ է, կխոստանա, բայց չի տա մեզ երջանկություն (հարցուն հարուստին, թե իր

հոգին մի վայրկյան ազա՞ն է հոգսերից եւ ձանձուրոյթից: Չկորցնել, ավելին շահել):

Գերագույն երջանկությունը դա է, որ դասճառ կդառնա եւ այլոց երջանկության:

Աստիճանն արգելում է սկարությանց մուտք գործելու մեր սիրտը: (Թերությունը, մեղքը, հանցանքը աստիճանավորի մոտ ավելի մասնիչ են եւ ավելի զգվելի):

Արդո՞ր նվազ են խժեթում նրան, որի ճակատը լուսավորված է փառքի ճառագայթներով:

Երջանկությունը զորություն է, հաղթա ինչո՞ւ նրա առջեւ կողոպտ երջանիկը (դա կորցնելու մտածումներն կողոպտ):

Կան հաճույքներ, որոնք սիրիմային ցանցեր են:

Հաճախ ասելով այդ, մենք ավելի մոտեցած կլինենք ճշմարտության սրբարանին, հաճախ մեզ այցելում է երջանկության ուրվականը, նրա կրկներելույթը եւ մենք երջանկածարավ մարդը միամտորեն այն երջանկության տեղ է ընդունում:

Բռն[արիտ] երջանկությունն այն է, որը միաժամանակ բարի է դարձնում մարդս:

Իմ թախծության գլխավոր դասճառը այն է, որ Չարը գոյություն ունի եւ ընթանում է առանց դասժի այն աշխարհում, որի թե՛ ստեղծիչը եւ թե՛ վարիչը անսահման բարի էակ է:

Առաքինությունը ոչ թե՛ չէ վարձատրվում, այլեւ հալածվում է անողոքաբար: Դա ոտնակոխ ընկած է մեղքի ոտքերի առջեւ եւ խնամ է դառն բաժակը որը չարագործները դիտի դատարկելին:

Սխալ է, միայն ազնիվն է զորավոր:

Մեղքը չի մնում անդասիժ, առաքինությունը չվարձատրված:

Արատավորությունը սկարություն է:

Առաքինությունը հզորություն:

Անզորությունը հավիտենական ճամփորդակիցն է չարաբարության:

Չարություն գործելը - անզորության նշան է:

Կարելիություն ունենալ չարիք գործելու - հզորություն չէ:

Ուրախացուցիչ խղճմանքը հետեւան է բարեսիրության:

Երջանկություն - դա մեղանչելու ազատություն չէ, ինչդեռ եւ անդասժելիություն չէ:

Չարերի հզորությունը ցնոր է:

Իմաստունը չի լքվում, երբ բախտը զինվեց նրա դեմ, ինչդեռ քաջ զորականը չի զայրանում, երբ նրա ականջին զենքերի շայունն է հասնում:

Մաքուր մարմինը դա անսահման ուժերի ամբար է:

Երջանկության փոխարեն մենք նրա սսվերն ենք հալածում:

Քաղաքականապես ազատ ենք, բայց եւ այնդեռ սրկականության շղթաների հետքեր ենք թողնում:

Ամեն մի ձախորդությանդ դեմ տուր առաքինությանդ եւ հույսիդ վահանը:

Ամեն ինչ կատարիր արթուն խղճմանքիդ աչքի առջեւ:

ԿՈՐԾԱՆԻՉ, ԿՈՐՍՏԱԲԵՐ ԵՐԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ, ԱՐՅԵՍՏԱԿԱՆ, ԽԱՔՈՒՍԻԿ ԴՐԱԽՏԸ

Որոնք են նախադասճառները հաճի՛, մորֆիմի եւ կոկայիմի միջոցով արբենալու դահանգի. երեք են դասճառները անձնական, հասարակական, միջազգային:

Բարձր կյանքի կարիքը, ֆիզիկական եւ հոգեւոր ուժերի ազատ արտահայտության կյանքի կարիքը, հարսանալու ծարավը, քանզի առջյան հաճախ ծանր եւ անուրախ է: Այնքան դատարկություններ կծանրանան ու կձնեն անհատի հոգու վրա, դա վարում է մի անհավասար գոյության դայֆար, ենթակա այնքան զրկանքների եւ ստորացումների: Ոչինչ խորապես չի շոշափում մեր հոգին: Չկան տոներ, չկա շեփոք, չկա խենթացուցիչ ուրախություն: Այդ դայմաններում մարդուս թե՛ ֆիզիկական] եւ թե՛ հոգեւոր] ուժերը նվազում են եւ աշխարհը սկսվում է թվալ միտիմակ եւ անհրապույր:

Կյանքի սնտեսական եւ ընկերային դայմանները, ուր իբխում են անիրավությունն ու անարդարությունը, ուր հաղթական են ճարտիկ, անգրեւ միջակությունները, անձնակենտրոնները, սակավարժեքները, ուր ավելորդ մարդ են սեւասեսները, մեղանքիայի ենթակաները, սկարականները եւ ազնիվները:

Արդար է Բողոքը մարդկային սիրտը իր մեջ կրում է սաղմը ավելի բարձրբարձր կյանքի, որի մեջ նա իրեն տեսնում է սրուկ դիտի զգա, որի մեջ գեղեցկություն, ուրախություն, թեթեւություն դիտի զգա տոն կուզե:

Նա, եղել է մի վայրկյան, երբ ճաշակել է երջանկությունը եւ գիտե նրա քաղցրությունը, գիտե, թե որքան գեղեցիկ է եւ մեծ աշխարհը, երբ երջանիկ ես, եւ վերստին կփնտրե հիմը

Նա գիտե, որ հնարավոր է երջանկությունը, բայց կոժվարանա իրեն երջանիկ զգալ - ահա նրա

ողբերգության ակն ու աղբյուրը:

Սոցիալիզմի դար է - ֆիլսոֆիայի տրամաբանական գաղափարներ, որի վրա Դրախտ կփնտրեն, կկարոնեն, կերազեն:

Ջողերի դար է, հիվանդ, անասելիորեն զգայուն երջանկությունը, որը հաշիշի դեր կատարելու իր ցավերի դեմ:

Բայց խուսափում է մեր կարելիություններ, այդ Դրախտը, մենք նկրտում ենք մտնել խաբել կյանքը, մենք նետվում ենք դեմ առեւտրական ու խաբուսիկ դրախտը էվֆորիսիկ թույների, նարկոտիկների խաբուսիկ Դրախտը, մենք խորհարում ենք նրա դրոշմները եւ ներս խուսում: Մենք հիվանդոտ երանություն ենք փնտրում, որը մեզ անբերական ազատում է կյանքի վեճերն եւ դարձնում կյանքը անհասկանալի, եւ մթազնային մեր գիտակցությունը եւ էգզալտե անելով մեր զգացումներ մեզ սալիս է խոր ատրումների իլյուզիան:

«Մի ժամ առանց օդի, ահա՛ սարսափը, անզերծանելի (վրձՅՈՐՈՏՏՄՎՅՅՏ) ցավը, որից չկա փրկություն, ֆանգի այդ ծարավը եւ նրա հագեցումը չի կարող դա մարել: Ես անիծյալն եմ, որը ՅուճաֆՈՉՈ ՋոՐՅՉՈ-են ազատվելու համար ընկնում է հալած արժիճի մեջ»- (Կլոդ Ֆաբես) «մի բան միայն, մի բայ - սառնադուր իր»:

«Ո՛չ երջանկությունը, ո՛չ էլ դժբախտությունը ստեղծած են մի մեծ բան կյանքում»:

Եթե կյանքի նոտասակը հաճույքը համարեցիր վախճանդ կորուստն է:

Այլ է կյանքի նոտասակը ուրախ զոհաբերության ճամփով դեմ կատարելություն: (Եթե հաճույքը լինել կյանքի նոտասակը - սողողները եւ դարձնողները երջանկի լիցի համարվեն, ֆանգի ատրում են մի անհեթեթ հաճույքի փոխարինող ատրումներում):

Մոռացում կան էկզալտացիա - ահա թե ինչ է փնտրում նարկոտիկը - կան մարել ցավը, կան սասկացնել զրգիռը ոգու:

Արեւելքը հաշիշիս է եւ օդիումիս:

Արեւմուտքը - ալկոհոլ եւ կոկային:

Չափից ոչինչ չի սալիս, նա միայն ամոլիֆե է անում, մեծացնում այն, ինչ որ կա ենթակայի մեջ եւ նրանից դուրս:

Խորացված անալիզը հաշիշարեցումի ֆիզիկական եւ հոգեւոր բավականության սուս զգացողություն, անճառելի ուրախություն:

Կա գաղափարների հիմնարկների ֆազան: Գաղափարները ծնում եւ զարգանում են հրեային արագությամբ: Կարծեմ սոցիալիզմի օրենքներն ուրս լինեն:

«Ամենատարգ բաները - Շարլ Ռիշե - թվում են թատրոնականորեն էֆեկտավոր»:

Անձնական գերազանցության գաղափարը չափազանց զորավոր է հարբած հաշիշի մոտ:

Փախուստ ներկայեն: Ուժադրության եւ սրամաքանության վրա, որոնք մթազնում են եւ կորչում, ի՞նչու են հիշողությունը եւ երեւակայությունը, որի շնորհիվ իրերը եւ անցքերը մեր շուրջը դառնում են օտար եւ անհասը, ամբողջապես անցյալի եւ ապագայի ի՞նչուսանության սակ է - մեկը սրված հիշատակների եւ ատրումների, մյուսը երեւակայության մեջ:

Չիտողությունը եւ զգայարանները սրվում են, եւ որդես հետեւանք հիշատակներն ու դարձաները ընդունում են սարսիմակ չափեր: Ոգին անսահմանության, անմահության դրոշմներն է բախում, մեր էության նեկարը խնում:

Գույները սկսում են երգել, հնչյունները սասնում են երանգներ, դարձնումների մեղեդիներ:

Անձնավորությունը սկսում է կորչել եւ միաձուլվում է իրերի հետ: Գաղափարը ժամանակի եւ սարածության, չֆանում է: Ակնթարթերը թվում են որդես հավիտենականություն, եւ հավիտենականությունը խսանում է մի ակնթարթի մեջ: Ահա ձեզ ռելատիվ սեսությունը - սրված հիվանդոտ ատրումների մեջ:

Պասիվ հայեցումն աշխարհի - ահա արեւելքու փնտրածը: Իսկ հաշիշիսը չի կարող մի բարդ եւ զորավոր շարժում կատարել դեմի սվյալ նոտասակը: Դժվար կկենսոնացնի իր ուժադրությունը (դիսիսոլոգ եւ ֆիզիոլոգ] Լանգե):

Գերզգայականությունը հաշիշային արեցումի դեմում (դիսիսիսոն Բենե) լսողական եւ սեսողական հայլուցինացիաներ: Չակում դեմի մակրոսկոպիա - ամեն ինչ մեծացված վիճակի մեջ սեսնել: Պասկերների եւ դասողությանց ֆառսոսում (գալ օդերուկիս):

«Խենթության ալիք» - զգացողական դեֆորմացիաներ, գաղափարային դեֆորմացիա, որի դեմում մի սեսակ «շոգի» է բարձրանում երկրից եւ դարձնում նրանց մարմինը: Այդ աուրան: Չեռավոր եւ ֆաղք մի կարոս եւ անհանգստություն է լեցնում մեզ:

Երբեմն դա հասցնում է կոսմիկական չեզոքացումի, առանձնացումի զգացողության: Անհասը մեծակ նետված է ինքնաբերական լուրջան մեջ:

Եւսմարիս է ասում Բողլերը «Ով որ չէ ծնել ընդունելու կյանքի դարձանները, ծախում է իր հոգին»:

Չիտերակուզիա - լսողության կենսոնը թունավորված է - անհեթեթ ֆանսասիկա:

հղեֆիֆութեր - սեռային անամոթություններ, էֆսիբիցիոնիզմ, բռնություն:

Միջակության օրենքը, որը ղեկավարում է ամբողջ բիոլոգիան: Ամեն մի օրգանիզմ ունի իր չափը, ամեն մի խելք իր սահմանները, եւ որոնք հաղթահարելը կամ անցնելը մեզ չէ թույլատրված: Պեսֆ է միջակ լինել մեծ անձի հանդեպ, թող որ դա սառադանք է ընտրյալ ոգիների համար:

Մեր բնագանցական կարոքը բացարձակեն չենք առնել ոչ հեռաստիակական ցնցումների, ոչ մեր խելագար ամբիցիաների, ոչ միսիկ արբեցումների, ոչ էլ արսաիրական հայեցողությունների մեջ:

Պեսֆ է կյանքն ընդունել այնպես, ինչպես որ է դա եւ ազնիվ ճիգերով ծառայենք մեզնիս զայն ավելի եւ ավելի գեղեցկացնելու եւ իմաստավորելու համար:

Աղորեցա՛մ, կարող է բացականչել միայն նա, որը զիստ վարել իր հսակ, կամային եւ զորաց միսքը, որի զգացումը արթուն է, որը ջրդեղել է իր կամքը ժայռեր խորակող, հասուկ է մեծ զոհաբերությանց եւ մեծագործությունների համար: Նա, որն ընդունում է, թե սառադանքը կարելու եւ անհրաժեշտ բաժինն է մեր գոյության:

Չափե՛ք սկարացնում է եւ հաճախ իսդառ ոչնչացնում մեր բննադասական վերաբերումը դեպ աշխարհն ու իրերը, ինչպես եւ մեր ինքնակոնսոլը, թալով մեզ վայրկյանորեն երջանկություն:

Իյուզիան դա մեզ, ադուեացրած, դարձնում է ճշմարտեմ աղերջանիկ:

ԿՆԱՐԵԼ «ԿԱՆԱՅԻ ԴՐԱՄՈՎ» («ԻԺԺԻՆԿԿ ԾԿԺԺԶԿԿ»)

Ը-ր Երնես Շամբարը իր «Մորֆիոնոզներ» գեղեցիկ գրքի մեջ, իմիջիայլոց ասում է «Կենդանիների թագավորը թանկ է գնում իր գերազանցությունը եւ իր հզորությունը - նա ճանաչում է վիճքը, հեռաբերությունը եւ ձանձրույթը: Եվ սրա համար նա չէ <խնայում> ամեն տեղ եւ ամեն ժամ միջոցներ փախչելու իր չհավորության գիտակցություններ: Եվ սրա համար նա գտել է 3 ճամփաներ - մահը, գործունեությունը եւ ցնորքը: Առաջինը ղախանջում է համարձակություն, 2-րդը կորով, իսկ ցնորքը բոլորի կարելիությանց սահմաններում է գտնվում: Եվ «մեքի թույմերը» ընձեռում են մարդուն, ով որոշում է մոռանալ կյանքը, գրեթե անսդասելի միջոցներ»:

Տառադանքը անհրաժեշտ մաս է մարդկային մեծության, եւ նա, որ ճգնում է հեռացնելու դա սղանում է մարդկային բնության ամենաազնիվ կողմը:

ԿՈԿԱԻՆՅԱՆ ԱՐԲԵՑՈՒՄ

Սկսվում է մի ֆանի վայրկյանեն եւ շարունակվում 2-3 ժամ: Տարածվում է ցրությունը դեմքի վրա: Չեսո գալիս է էֆորիան - ներքին խոր բավականությունը ոգու արթնցած, թեւառած, թռած բարձրեմ կյանքի վեճերի, նվաստությունների եւ միզերիաների վրա: Պարսկականությունները, հրամանները օրենքի եւ մորալի թվում են մանր եւ հիմար ղայմանականություններ, որոնց մասին չղեճ է մտածել: Ծնունդ է առնում զորության եւ ուժի զգացումը: Միտքն իճխում է եւ կարող է ամեն ինչ անել: Մի գործոն, հաղթական ուրախություն է հեղեղել մեր հոգին: Մորֆիոնիզմը ձգտում է իրականացնելու առօրեայի իղեալը - նիրվանա, ֆաղք ինքնախորացում եւ անդոր: Իսկ կոկայինիզմը ձգտում է Նիցցեի իղեալին հզորության կամքը - անձնավորության գործուն հաղթական արսահայտությունը աշխարհի վրա:

Ազատ է, համարձակ, ունի անդուլ գերազանց զգացում: Երջանիկ է, որ աղում է:

Պակասում է դիսցիպլինե եղած կամքը:

Սեռական Նագունը էկզալեճ է եղած եւ համարձակ է:

Անցավ արբեցումը գալիս է դեպրեսիան:

Դա դառնում է մռայլ, գերագրեսիվ, միզանսրոդ եւ հարձակողական:

* * *

Չավիսենական ու կասադի ղայֆար ճակասագրի հեճ - ահա անհաս, թե հավաք մարդու կյանքը:

Չաղթանակը (ազատ ենք զգալու համար):

Չկա Չայասանը ինձ համար չկա երջանկություն: Չարսություն, փառք, դրախտ - անզոր են ինձ երջանկացնելու:

Այսօր կա մեղքի եւ սկարության գիտակցությունը սղանիչ:

Երկինքը նվազ կնայենք

Գիտության լույսի հեճ կաճե հիվանդությանց թիվը:

Փիլիսոփայական սիստեմները դեռ երեկ փրկարար այսօր կցնդեն

Ըստ ամենայնի անբարոյական է իրեն երջանիկ զգացող անհայրենիք, լինի դա անհաս, թե ժողովուրդ:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ԲԱՆՏԱՐԿԵԱԼՆԵՐԸ	3
ՕՐԵՐԻ ՕՐԸ	5
ՏԱՐԱԾՈՒՈՂ ԱՆԻՆ	9
ԿԵԱՆՁԻ ՕՐԵՆՔԸ	12
ՀԱՅ ԴԱՍԱԿԱՆ ԱՐԻՈՒԹԻՒՆԸ	18
ԲԱՑ ՆԱՍԱԿ ՄԱՅՔԼ ԱՐԼԵՆԻՆ	22
ԱՅԱՄԱՐԴ (ECCE HOMO)	35
ԶՕՐԱԿԱՐ ԳԱՐԵԳԻՆ ՆԺԴԵՅԸ	
ՏԱՐՕՆԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ՄԱՍԻՆ	38
ՄԱՏՆՈՒԹԻՒՆ, ԹԷ՞ ՊՐՈՎՈԿԱՑԻԱ	41
ՄԵԾ ԵՒ ԲԱԽՏՈՐՈՇ ՕՐԵՐ. ՄԱՅԻՍ 24-28	44
ԽՈՐՀՐԴԱԾՈՒԹԻՒՆՆԵՐ	48
ԶԱԽԿԱՍ	49
ՀԱՅՐԵՆԻՔ. ԽՈՐՀՐԴԱԾՈՒԹԻՒՆՆԵՐ	51
ԺՈՂՈՎՈՒՐԴ ԵՒ ԱՌԱՋՆՈՐԴ	55
ՆՈՐ ՍԵՐՈՒՆԴԸ	60
ՄԵՐ ՆՈՐ ՍԵՐՈՒՆԴԸ	63
Գ. ՆԺԴԵՅԻ ՆԱՍԱԿԸ ՏՐԱՅԱՆՈՎԻՆ	68
ՑԵՂԻՄԱՍՏՈՒԹԻՒՆ	71
Գ. ՆԺԴԵՅԻ ԴԱՄԲԱՆԱԿԱՆ ՃԱՌԸ ԼԵՈՊՈԿԻ	
ԴԱԳԱՂԻ ԱՌԱՋ	73
ԵՐԲ ՀԱՅՐԵՆԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆԸ	
ՑԵՂԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆ ՉԷ	76
ՊԱՏԵՐԱԶՄ ՅԵՂԱՓՈԽՈՒԹԻՒՆ	80
ԵՒ ՋՈՂ, ԵՒ ՋՈՂԱՐԱՐ	88
ՀԱՅՈՒ ՃԱՄԲԱՆ ՄԵԾ ՋՂՋՈՒՄԻ ՃԱՄԲԱՆ	90
ՊԱՏՍՈՒԹԵԱՆ ԴԱՏԱՍՏԱՆԸ	95
ՄԻ ՋԻՆՈՒՈՐԻ ՃՇՄԱՐՏՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ	102
ՑԵՂ, ԹԷ՞ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆ	104
ԶՕՐ. Գ. ՆԺԴԵՅԻ ԽՕՍՔԸ...	108
ՄԵԾ ԳԱՂԱՓԱՐ	110
ԽՕՍԱԿՑՈՒԹԻՒՆ ՄԸ ԶՕՐԱԿԱՐ Գ. ՆԺԴԵՅԻ ՀԵՏ	113
ՀԱՅ ՑԵՂԱՅԻՆ ՇԱՐԺՄԱՆ ՍԿՋԲՈՒՆՔՆԵՐԸ	129
ՑԵՂԱԿՐՕՆԻ ԴԱԽԱՆԱՆՔԸ	130
ՄԵՏԱՊՈՂԻՏԻԿԱ.	
ՊԱՏՍՈՒԹՅԱՆ ՓԻԼԻՍՈՓԱՅՈՒԹՅՈՒՆԸ	132
ԵՐՋԱՆԿՈՒԹՅԱՆ ՊՐՈՒԼԵՄԸ	139